

proust

928

proust

timpul regăsit

«Proust, ca și Shakespeare, a descins pînă în străfundurile durerii omenеști dar, ca și Shakespeare, le-a învins prin umor și, asemeni lui Shakespeare, a regăsit, deopotrivă cu Timpul, seninătatea. În căutarea timpului pierdut se termină oarecum ca și Furtuna lui Shakespeare. Jocul a luat sfîrșit, Vrajitorul și-a dezvăluit taina; iată-l cum își pune îndărăt în cutiile lor marionetele pe care ni le-a arătat o ultimă oară, toate acoperite cu chiciură, la matineul prințului de Guermantes; iată-l cum ne spune, asemeni lui Prospero: »Sîntem alcătuiți din aceeași plămădă ca și visele și scurta noastră viață este încheiată de către somn...« Guermantes-ii și Verdurin-ii se destramă în fum, clopoțelul lui Swann răsună pentru ultima dată la poarta grădinii și, pe cînd iau sfîrșit ultimele fraze asupra Timpului, pare că auzim printre arborii scăldați de lună, foarte departe, abia perceptibil, rîsul lui Marcel, acel rîs de liceean ce pufnește în pumni, însă îmblînzit, ajuns rîsul unui copil foarte bătrîn, pe care viața l-a învățat; odată cu suferința, mila.»

ANDRÉ MAUROIS

proust

Vol. I—II, lei 10

editura minerva

1 -

Ilustrația copertei : Andrei Olsufiev

marcel proust

timpul regăsit

(IN CAUTAREA TIMPULUI PIERDUT, XII)

TRADUCERE DE EUGENIA ȚIOȚULESCU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1977

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Text revăzut de *Barbu Cioculescu*

Marcel Proust
A la recherche du temps perdu, tome III
Le temps retrouvé
Bibliothèque de la Pléiade
Editions Gallimard, 1954

Pentru versiunea românească, toate drepturile rezervate
Editurii MINERVA (B.P.T.)

TIMPUL REGĂSIT

N-aș avea, dealtfel, de ce să mă opresc asupra acestei perioade de timp pe care am re trăit-o în apropierea Combray-ului, și care a fost poate momentul din viața mea în care m-am gândit cel mai puțin la Combray, dacă ea nu mi-ar fi prilejuit, tocmai prin aceasta, o verificare, cel puțin provizorie, a anumitor idei pe care mi le făcusem mai întâi cu privire la partea Guermantes-ilor și, de asemenea, o verificare a ideilor pe care mi le făcusem cu privire la partea Méséglisei. Reluam în fiecare seară, într-alt-sens, plimbările pe care le făceam la Combray, după-amiaza, când ne duceam înspre Méséglise. La Tansonville masa de seară se lua acum la ora la care, pe vremuri, la Combray, lumca dormea de mult. Și din pricina anotimpului călduros și pentru că după-amiezile Gilberte picta în capela castelului, nu ne duceam la plimbare decît cu vreo două ore înaintea mesei. Plăcerii de altădată de a vedea la întoarcere cerul purpuriu încădrînd „Calvarul“ sau de a te scălda în Vivonne, îi luă

Locul aceea de a pleca la căderea nopții, cînd nu mai în-
tilneai în sat decît triumghiul albăstrui, neregulat și miș-
cător al oilor ce se întorceau. Pe o jumătate a cîmpiei
apusul se stîngea ; deasupra celeilalte, răsărise deja luna,
scăldînd-o în întregime în lumina ei. Se întîmpla ca Gil-
berte să nu meargă cu mine și înaintam, lăsîndu-mi în
urmă umbra ca o barcă ce continuă să plutească pe în-
tinderi de apă fermecate ; de cele mai multe ori Gilberte
mă însoțea. Plimbările pe care le făceam astfel erau
foarte adesea cele pe care le făceam odinioară în copilă-
rie ; or, cum să nu fi încercat și mai intens ca altădată,
în privința Guermantes-ilor, sentimentul că nu voi fi
niciodată în stare să scriu, căruia i se adăuga impresia că
imaginația și sensibilitatea mea slăbiseră, cînd văzusem cît
de puțin îmi trezea curiozitatea Combray-ul ! Eram pro-
fund întristat să văd cu cîtă nepăsare îmi re trăiam anii
de altădată. Găseam riul Vivonne meschin și urît la mar-
ginea drumului de halaj. Nu că 'aș fi remarcat erori ma-
teriale prea mari în ceea ce-mi aminteam. Însă despărțit
de locurile pe care mi se întîmpla să le străbat din nou
într-o viață cu totul diferită, între ele și mine nu exista
acea contiguitate din care ia naștere, chiar înainte de a-ți
da seama, imediata, delicioasa și totala învăpăiere a amin-
tirii. Fără îndoială, neînțelegîndu-i bine natura, mă în-
trista gîndul că facultatea mea de a simți și de a imagina
trebuise să fi scăzut, întrucît aceste plimbări nu-mi mai
făceau cine știe ce plăcere. Gilberte, care mă înțelegea
și mai puțin decît mă înțelegeam eu singur, îmi sporea
tristețea împărtășindu-mi mirarea. „Cum, nu-ți spune

nimic apucînd pe această cărare povîrnită pe care urcai pe vremuri ?" Şi ea însăşi se schimbase atît de mult încît nu o mai găseam frumoasă, şi nici nu mai era deloc. În timp ce mergeam, vedeam peisajul schimbîndu-se : trebuia să urci versanturi de deal, apoi să cobori pe povîrnişuri. Stăteam de vorbă în mod foarte plăcut în ce mă privea, cu Gilberte. Nu fără dificultate, totuşi. În multe fiinţe există diferite straturi ce nu se aseamănă : caracterul tatălui, caracterul mamei ; treci printr-unul, apoi prin altul. Dar a doua zi ordinea suprapunerii se răstoarnă. Şi în cele din urmă nu ştii cine va fi arbitrul, în cine te poţi încrede în privinţa sentinţei. Gilberte era ca acele ţări cu care nu îndrăzneşti să închei alianţe, pentru că guvernele lor se schimbă prea des. În fond, însă, aceasta e o greşală. Memoria celei mai schimbătoare fiinţe îi stabileşte acesteia un fel de identitate, făcînd ca ea să nu mai vrea să-şi încalce promisiunile de care îşi aminteşte, chiar dacă nu le-ar fi contrasemnat. În ceea ce priveşte inteligenţa Gilbertei, aceasta era, cu excepţia cîtorva absurdităţi moştenite de la maică-sa, foarte vie. Dar, lucru ce nu ţine de valoarea ei proprie, îmi amintesc că în conversaţiile pe care le purtam plimbîndu-ne, în mai multe rînduri Gilberte mă uimise. Prima dată, cînd îmi spusese : „Dacă nu ţi-ar fi tare foame şi dacă nu ar fi atît de tîrziu, luînd-o pe drumul acesta, la stînga şi apoi cotind la dreapta, am fi în mai puţin de un sfert de oră la Guer-mantes“. Ca şi cum mi-ar fi spus : „Ia-o la stînga, apoi la dreapta şi vei atinge intangibilul, vei atinge depărtările de neatins, despre care nu s-a ştiut niciodată decît direcţia în care se află, decît — singurul lucru pe care crezu-

sem odinioară că aş putea să-l ştiu despre Guermantes şi poate că, într-un fel, nu mă înşelam — „partea“. Altceva ce-mi stirni mirarea, a fost să văd „izvoarele Vivonnei“, pe care mi le închipuiam ca pe ceva tot aşa de extraterestru ca şi Porţile iadului, şi care nu erau decît un soi de bazin pătrat din fundul căruia urcau băşici. Iar a treia oară a fost cînd Gilberte îmi spuse : „Dacă vrei, putem totuşi ieşi într-o după-amiază şi atunci am putea merge la Guermantes, luînd-o prin Méséglise, este modul cel mai agreabil de a ajunge acolo“, frază care, răsturnînd toate ideile copilăriei mele, îmi arătase că cele două părţi nu erau chiar atît de neîmpăcat cum crezusem. Ceea ce însă mă izbi în mod deosebit, în timpul şederii mele la Tansonville, a fost faptul de a constata cît de puţin mi-am retrăit anii de altădată, ce puţin mi-am dorit să revăd Combray-ul, şi cît de mică şi de urîă mi-a părut Vivonna. Dar confirmarea din partea ei a părerilor pe care mi le formasem în privinţa Méséglişei s-a petrecut în cursul uneia din acele plimbări de fapt nocturne, cu toate că era înainte de cină — dar ea lua masa atît de tîrziu ! Cînd să coborîm în taina unei văi perfecte şi adinci, străluminată de clarul de lună, ne oprirăm o clipă ca două insecte ce vor să se afunde în inima unui caliciu albăstrui. Gilberte folosi atunci, poate doar din acea amabilitate de gazdă care regretă că vei pleca curînd şi ar fi vrut să facă mai bine onorurile locului pe care pari să-l apreciezi, cuvinte în care iscusinţa ei de femeie de lume ce ştie să folosească tăcerea, simplitatea, sobrietatea în expresia sentimentelor te face să crezi că deţii în viaţa ei un loc pe care nimeni

nu ar putea să-l ocupe. Revărsându-mi brusc asupra ei tandrețea de care mă umplea aerul minunat, boarea ce o respirai, îi spusei : „Vorbeai deunăzi despre cărarea aceea povîrnită. Cît de mult te iubeam pe atunci !“ Îmi răspunse : „De ce nu mi-ai spus-o ? Nu bănuisem lucrul acesta. Eu te iubeam. Ba chiar, în vreo două rînduri, ți-am căzut pur și simplu în brațe“. „Cînd anume ?“ „Prima dată la Tansonville ; te plimbai cu familia, eu mă întorceam acasă ; nu văzusem nicodată un băiețel atît de frumos. Aveam obiceiul, adăugă ea cu un aer vag și pudic, să mă joc cu băieții printre ruinele donjonului din Roussainville. Și ai să-mi spui că eram foarte prost-crescută, căci acolo erau fete și băieți de tot felul, ce profitau de obscuritate. Copilul de cor din biserica din Combray, Théodore, care, trebuie să recunosc, era foarte drăguț (Doamne, ce bine arăta !) și care a devenit foarte urît (e farmacist la Méséglise acum), se amuza acolo cu toate țărăncuțele din vecinătate. Cum mi se permitea să ies singură, îndată ce puteam să scap, alergam acolo. Nu pot să-ți spun cît de mult aș fi dorit să vii și tu ; îmi amintesc foarte bine că, avînd doar un minut ca să te fac să înțelegi ce doream, cu riscul de a fi văzută de părinții dumitale și de ai mei, ți-am atras atenția într-un mod atît de deșuchiat, că acum mi-e și rușine. Însă te-ai uitat la mine cu un aer așa de răutăcios, încît am înțeles că nu voiai.“

Și deodată mă gîndii că adevărata Gilberte, adevărata Albertine, erau poate acelea care se oferiseră din prima clipă, prin privirea lor, una în fața gardului de mărăcini roz, cealaltă pe plajă. Din pricină că nu mă pricepeam să înțeleg lucrul acesta și-l reluasem în minte abia mai tîr-

ziu, după un răstimp în care, datorită conversațiilor mele, o stare intermediară a sentimentelor le făcuse să se teamă să fie la fel de sincere ca în primul moment, eu fusesem acela ce stricase totul din stângăcie. Le „scăpasem“ mai ales — cu toate că, la drept vorbind, eșecul relativ cu ele a fost mai puțin absurd — din aceleași cauze ca și Saint-Loup pe Rachel.

„Și a doua oară, reluă Gilberte, cu mulți ani mai târziu, când te-am întâlnit la poarta dumată, în ajunul zilei în care te-am regăsit la mătușa Oriane ; nu te-am recunoscut imediat, sau mai curînd te recunoșteam fără să-mi dau seama, deoarece te doream ca la Tansonville“. „Între timp existase totuși povestea cu Champs-Élysées“. „Da, însă atunci mă iubeai prea mult și simțeam că cercetezi inchiizitorial tot ce făceam.“ Nu mă gândii să o întreb cine era tinărul cu care cobora pe Champs-Élysées în ziua cînd mă dusesem să o revăd, cînd m-aș fi împăcat cu ea cît mai era încă timp, zi care ar fi schimbat poate întreaga-mi viață dacă nu aș fi întâlnit cele două umbre înaintînd umăr la umăr în înserare. Dacă aș fi întrebat-o, mi-ar fi spus poate adevărul, ca și Albertine, dacă ar fi reînviat. Și, în fond, între tine și femeile pe care nu le mai iubești și pe care le întâlnești după ani de zile, nu se interpune oare moartea, ca și cum ele nu ar mai exista, întrucît faptul că dragostea noastră s-a dus face din cele ce erau pe atunci, sau din ce eram noi, niște morți ? Poate că, de asemenea, ea nu și-ar fi amintit sau ar fi mințit. În orice caz, faptul de a ști nu mai prezenta nici un interes pentru mine, căci inima mea se schimbase și mai mult decît chipul Gilbertei. Nu-mi mai plăcea deloc dar, mai cu seamă, nu mai eram

nefericit, n-aş mai fi putut concepe, reamintindu-mi, că am suferit atîta cînd am întîlnit-o pe Gilberte mergînd cu paşi lenţi alături de un tînăr, şi că mi-am zis : „S-a terminat, renunţ să o mai văd vreodată.“ Din starea sufletească a celui an, care nu fusese pentru miné decît o lungă tortură, nu rămăsese nimic. Căci există în lumea aceasta, unde toate se uzează şi toate pier, un lucru care cade în ruină şi se distruge mai mult decît cu desăvîrşire, lăsînd încă şi mai puţine urme decît Frumuseţea : Durerea.

Dacă, totuşi, nu mă mir că nu am întreat-o atunci cu cine cobora pe Champs-Élysées, căci mi se oferiseră destule exemple de astfel de lipsă de curiozitate adusă de timp, sînt puţin surprins că nu i-am povestit Gilbertei că, înainte de a o întîlni în ziua aceea, vîndusem un străvechi serviciu de porţelan chinezesc pentru a-i cumpăra flori.¹ Singura mea consolare în decursul timpurilor atît de triste ce urmaseră fusese gîndul că într-o zi voi putea să-i povestesc fără inconveniente despre această intenţie atît de gingaşă. Mai bine de un an după aceea, dacă vedeam că o maşină e pe cale să se ciocnească de a mea, dacă doream să nu mor era numai ca să-i pot povesti Gilbertei întîmplarea cu serviciul chinezesc. Mă consolam spunîndu-mi : „Nu te grăbi, ai toată viaţa înainte pentru asta“. Şi din pricina aceasta nu voiam să-mi pierd viaţa. Să povestesc astăzi asemenea lucru mi-ar fi făcut prea puţină plăcere, mi-ar fi părut aproape ridicol, şi „provocator“. „Dealtfel,

¹ O întrebai. Fusese Léa îmbrăcată în haine bărbăteşti. Ştia că o cunoştea pe Albertine, dar nu putea spune mai mult. Astfel, anumiţi oameni se regăsesc întotdeauna în viaţa noastră pentru a ne pregăti plăcerile şi durerile.

continuă Gilberte, chiar în ziua, cînd te-am întîlnit la poarta dumată, rămăseseși atît de mult cel de la Combray ! Dacă ai ști cît de puțin te schimbaseși !" O revăzui pe Gilberte în amintire. Aș fi putut desena pătratul de lumină pe care-l forma soarele sub măceși, hîrlețul pe care fetița îl ținea în mînă, privirea-i lungă fixată pe mine. Crezusem însă, din cauza gestului grosolan ce o însoțea, că era o privire de dispreț, pentru că ceea ce doream mi se părea a fi un lucru pe care fetițele nu-l știau și nu-l făceau decît în imaginația mea, în timpul orelor mele de dorinți solitare. Cu atît mai puțin mi-aș fi închipuit că, aproape sub ochii bunicului meu, una din ele ar fi avut îndrăzneala să-l înfățișeze cu atîta ușurință, atît de repede.

Nu am întrebat-o pe Gilberte cu cine se plimba pe Champs-Élysées în seara cînd vîndusem vasele chinezești. Ceea ce fusese real sub aparența de atunci îmi devenise cu totul indiferent. Și cu toate acestea, cîte zile și cîte nopți nu suferisem întrebîndu-mă cine fusese, de cîte ori nu trebuise, poate mult mai mult decît odinioară cînd nu nă întorceam să-i spun noapte bună mamei, în același Combray, să-mi potolesc bătăile inimii ! Se spune, și aceasta explică atenuarea progresivă a anumitor afecțiuni nervoase, că sistemul nostru nervos îmbătrînește. Aceasta este just nu numai în ce privește eul nostru permanent, care se prelungește pe perioada întregii noastre vieți, dar și în ce privește eurile noastre succesive care, de fapt, îl compun în parte.

În consecință, trebui, după atîția ani, să supun unei corectări o imagine pe care mi-o aminteam atît de bine, operație ce mă făcu destul de fericit, arătîndu-mi că pră-

pastia de netrecut ce crezusem pe atunci că exista între mine și un anumit gen de fete cu părul auriu era tot atât de imaginară ca și abisul lui Pascal, și pe care o găseam poetică din pricina lungului șir de ani la capătul căruia trebuia întregită. Am avut o tresărire de dorință și de părere de rău gîndindu-mă la subteranele de la Roussainville. Totuși eram mulțumit gîndindu-mă că acea fericire la care năzuiam atunci din toate puterile, și pe care nimic nu mai putea să mi-o redea, existase altundeva decît în mintea mea, de fapt atât de aproape de mine, în acel Roussainville de care vorbeam atât de des și pe care-l zăream din camera de lucru mirosind a stînjenei. Și nu ștuisem nimic ! În fond, ea însemna tot ce dorisem în timpul plimbărilor, pînă a nu mă putea hotărî să mă întorc acasă, închipuindu-mi că văd întredeschizîndu-se, însuflețindu-se copacii. Ceea ce dorisem eu cu atîta ardoare atunci, ea fusese cît pe-acî, dacă m-aș fi priceput să o înțeleg și să o descopăr, să mă facă să gust încă din adolescență. Gilberte, chiar de pe atunci, trecuse și mai mult decît crezusem în partea Méséglisei.

Și chiar în ziua cînd o întîlnisem la o poartă, cu toate că nu era ea domnișoara de l'Orgeville, pe care Robert o cunoscuse în niște case de întîlnire (și ce lucru ciudat că-i cerusem lămuriri despre ea tocmai viitorului ei soț !), nu mă înșelasem cu totul asupra sensului privirii sale, nici asupra soiului de femeie care era și-mi mărturisea acum că fusese. „Toate acestea sînt foarte departe, îmi spuse ea, nu m-am mai gîndit niciodată decît la Robert, din ziua cînd i-am devenit logodnică. Și, vezi, ce-mi reproșez mai mult nu sînt aceste capricii de copil...”

Toată ziua, în această locuință cam prea de țară, care părea un loc de odihnă între două plimbări sau în timpul unei ploii torențiale, una dintre locuințele acelea în care fiecare salon pare a fi o cameră de verdeață și unde trandafirii de grădină de pe tapetele uneia din odăi și păsările din copaci de pe tapetele celeilalte vi se alătură ca să vă țină tovărășie, despărțiți de lume — căci erau niște tapete vechi, pe care fiecare trandafir era destul de izolat ca să poată, dacă ar fi fost natural, să fie cules, iar fiecare pasăre, băgată într-o colivie și domesticită, fără să aibă nimic comun cu ornamentațiile încărcate ale camerelor din ziua de azi, unde pe un fond argintiu se adună toți merii din Normandia ca să se contureze în stil japonez pentru a vă năluci orele pe care le petreceți în pat — toată ziua o petreceam în camera mea, orientată spre frumoasa verdeață a parcului și liliacul de la intrare, spre frunzele verzi ale marilor copaci de la marginea apei, strălucind în soare, și spre pădurea de la Méséglise. De fapt priveam toate acestea cu plăcere numai pentru că îmi spuneam : „Este plăcut să am atîta verdeață la fereastra camerei mele“, pînă în clipa cînd în vastul tablou de verdeață recunoscui, zugrăvită, dimpotrivă, în albastru-închis, prin simplul fapt că se afla mai în depărtare, clopotnița bisericii din Combray. Nu o închipuire a ei, ci clopotnița însăși, care, înfățișînd astfel ochilor mei locurile și anii îndepărtați, venise în mijlocul verdeții luminoase, de o cu totul altă nuanță și atît de închisă încît părea doar conturată, să se înscrie în cadrul ferestrei mele. Și dacă ieșeam o clipă din cameră, vedeam la capătul culoarului, din pricină că era orientat în altă direcție, un fel de fișie de un

roșu viu, draperia unui salonaș, care nu era decît o muselină. dar roșie, gata să se învăpăieze dacă o rază de soare cădea pe ea.

În timpul plimbărilor noastre, Gilberte îmi vorbea de Robert, cum că se îndepărtează de ea, dar ca să alerge după alte femei. E drept că multe femei îi încurcau viața, asemeni anumitor prietenii bărbătești pentru bărbații cărora le plac femeile, cu acel caracter de apărare inutilă și de loc în van uzurpat pe care îl au în cele mai multe case lucrurile ce nu pot servi la nimic.

Robert veni de mai multe ori la Tansonville cît am stat acolo. Se schimbase mult față de cum îl cunoscusem. Viața nu-l îngreuiase, nu-l lenevise, ca pe domnul de Charlus, dimpotrivă, producînd o schimbare inversă, îi dăduse aspectul degajat al unui ofițer de cavalerie — cu toate că-și dăduse demisia cînd se căsătorise — atît de pronunțat cum nu-l avusese niciodată. Pe măsură ce domnul de Charlus se îngreuiase, Robert (fără îndoială cu mult mai tînăr, dar care te făcea să-ți dai seama că se va apropia cu vîrsta din ce în ce mai mult de acest ideal), asemeni anumitor femei ce-și sacrifică cu hotărîre fața pentru siluetă și de la un moment dat nu mai părăsesc Marienbadul (crezînd că, de vreme ce nu au posibilitatea să-și păstreze toți nurii tinereții, talia va fi totuși cea mai reprezentativă în acest sens), devenise mai zvelt, mai sprinten, efect contrariu al aceluiasi viciu. Această vioiciune avea dealtfel diferite motive psihologice : teama de a fi văzut, dorința de a părea că nu-l încearcă această teamă, febrilitatea ce se naște din nemulțumirea de sine și din plictis. Obişnuia să se ducă în anumite locuri deocheate și, cum

vroia să nu fie văzut nici intrînd, nici ieşind, se repezea înăuntru în așa fel încît să prezinte privirilor răuvoitoare ale unor trecători ipotetici o parte cît mai restrînsă a persoanei sale, așa cum se face cînd mergi la atac. Și această alură precipitată îi rămăsese. Poate că schița bravura aparentă a cuiva care vrea să arate că nu-i este frică și că nu-și lasă timp de gîndire. Pentru a desăvîrși imaginea, ar trebui să mai adăugăm dorința, cu cît îmbătrînea, de a părea tînăr, și chiar nerăbdarea oamenilor mereu plictisiți, mereu blazați, prea inteligenți pentru viața de relativă trîndăvie pe care o duc și în care nu-și realizează posibilitățile. Fără îndoială că însăși trîndăvia lor ar putea să se traducă prin nepăsare. Însă trîndăvia, mai cu seamă de cînd exercițiile fizice s-au răspîndit atît de mult, a îmbrăcat o formă sportivă, chiar și în afara orelor de sport, și se manifestă printr-o vivacitate febrilă care-și închipuie că poate să nu dea răgaz plictisului să crească.¹

¹ Din memoria mea, și chiar din memoria involuntară, dragostea pentru Albertine se ștersese. Dar se pare că există o memorie involuntară a membrelor, palidă și sterilă imitație a celeilalte, memorie care dăinuie timp mai îndelungat, așa cum anumite arîmăle și plante lipsite de inteligență trăiesc mai mult decît omul. Picioarele, brațele sînt pline de amintiri amorțite.

Odată, după ce mă despărțisem de Gilberte destul de devreme, m-am trezit în mijlocul nopții în camera mea din Tansonville și, încă pe jumătate adormit, am strigat: „Albertine“. Aceasta nu s-a întîmplat din cauză că m-aș fi gîndit la ea, nici pentru că aș fi visat-o, sau aș fi confundat-o cu Gilberte. O reminiscență născută din propriu-mi braț mă făcuse să caut în spatele meu soneria, ca în odaia mea de la Paris. Și negăsind-o, strigasem: „Albertine“, crezînd că prietena mea moartă stătea culcată lîngă mine, așa cum făcea adesea seara cînd adormeam împreună, socotind că la trezire era timp suficient pentru ca Albertine să tragă, fără să comită o imprudență, de șnurul soneriei pe care eu nu-l găseam și să plece înainte de sosirea Françoisei.

Devenind — cel puțin în această perioadă neplăcută — mult mai rece, Robert aproape că nu-și mai dezvăluia față de prieteni, de pildă față de mine, nici un simțămînt. În schimb față de Gilberte se prefăcea, arătîndu-i o afecțiune exagerată, împinsă pînă la comedie, care te indispucea. Nu că Gilberte i-ar fi fost indiferentă. Nu, Robert o iubea. Dar o mințea tot timpul, și spiritul său de duplicitate, dacă nu chiar temeiul minciunilor sale, se dădea mereu pe față. Atunci își închipuia că nu poate ieși din încurcătură decît exagerînd pînă la ridicol reala părere de rău pe care o încerca mîhnind-o pe Gilberte. Venea la Tansonville fiind obligat, spunea el, să plece în dimineața următoare, în vederea unei afaceri cu un domn din regiune, care l-ar aștepta la Paris, dar care, întîlnit seara lîngă Combray, dădea, fără să vrea, pe față minciuna, cu care Robert neglijase să-l pună la curent, spunînd că venise acolo pentru o lună ca să se odihnească și că nu mai pleacă, pînă atunci, la Paris. Robert roșea, vedea zîmbetul melancolic și subtil al Gilbertei, se descotorosea, insultîndu-l, de cel ce făcuse gafa, se întorcea acasă înaintea soției sale, aranja să-i fie transmisă o scrisoare disperată în care-i scria că o mințise ca să nu-i pricinuiască o supărare, ca atunci cînd îl va vedea plecînd pentru un motiv pe care nu putea să i-l dezvăluie, să nu-și închipuie că el nu o iubește (și acestea, cu toate că le scria în chip mincinos, erau în fond adevărate), apoi trimitea să o întrebe dacă-i dădea voie să vină la dînsa, și acolo, în parte din pricina unei reale dureri, în parte enervat de această viață, în parte din pricina prefăcătoriei care pe zi ce trecea devenea mai cutezătoare, plîngea în hohote, se răcorea cu apă multă, vorbea

de moartea sa apropiată și uneori se prăbușea pe parchet, ca și cum i-ar fi venit rău. Gilberte nu știa în ce măsură putea să-i dea crezare, bănuia în fiecare caz separat că este un mincinos dar îndeobște se credea iubită și o îngrijora presimțirea lui de apropiere a morții, gândindu-se că s-ar putea ca el să sufere de vreo maladie necunoscută ei, și datorită acestui lucru nu îndrăznea să-l supere cerându-i să renunțe la călătoriile sale. Înțelegeam, dealtfel, cu atît mai puțin cum se făcea că Morel era primit ca un copil al casei, împreună cu Bergotte, pretutindeni unde se afla familia Saint-Loup, atît la Paris cît și la Tansonville.

Françoise, care văzuse tot ce făcuse domnul de Charlus pentru Jupien și tot ce făcea Robert de Saint-Loup pentru Morel, nu trăgea concluzia că era vorba de o trăsătură ce reapărea la unele generații ale familiei Guermantes, ci mai curînd — văzînd ce mult îl ajuta Legrandin pe Théodore — ajunsese să creadă, ea, o persoană atît de morală și de ticsită de prejudecăți, că acesta era un obicei pe care răsîndirea atît de largă îl făcea respectabil. Spunea totdeauna despre un tînăr, fie el Morel sau Théodore : „A găsit un domn care s-a ocupat întotdeauna de el, ajutîndu-l foarte mult“. Și cum în astfel de cazuri protectorii sînt cei care iubesc, suferă și iartă, Françoise nu ezita. între aceștia și minorii pe care-i corupeau, să atribuie rolul frumos celor dintii și să spună că au o „inimă de aur“. Îl dezaproba fără șovăială pe Théodore care-i jucase multe feste lui Legrandin și, totuși, părea să nu aibă nici o îndoială în privința naturii raporturilor dintre ei, căci adăuga : „Atunci tînărul și-a dat seama că trebuie să facă con-

cesii și a spus : «Luați-mă cu dumneavoastră, am să fiu foarte drăguț, am să vă dezmierd», și, zău, domnul ăsta are un suflet atît de bun încît Théodore va găsi cu siguranță la el mai mult decît merită, fiindcă e un zănatăc, însă domnul ăsta este atît de bun, că i-am spus deseori Janetei (logodnica lui Théodore) : Draga mea, dacă are să vă calce vreodată nevoia, duceți-vă la domnul. El s-ar culca pe jos și v-ar da vouă patul. L-a iubit prea mult pe băiat (Théodore) ca să-l dea afară. Cu siguranță că nu-l va abandona niciodată¹.

De asemenea, Françoise îl stima mai mult pe Saint-Loup decît pe Morel și era de părere că, în ciuda tuturor isprăvilor pe care le făcuse tinărul Morel, marchizul fiind atît de inimos, nu l-ar fi părăsit niciodată la nenorocire, în afara cazului cînd i s-ar fi întîmplat lui însuși ceva din cale-afară de rău.

Saint-Loup insistă să rămîn la Tansonville și odată a lăsat să-i scape, cu toate că în mod evident nu mai căuta să-mi facă plăcere, că venirea mea însemna pentru soția lui o bucurie atît de mare încît, după cum îi spusese ea, fusese veselă toată seara, seară în care se simțea atît de abătută încît, sosind pe neașteptate, o salvasem ca prin minune de disperare, „sau poate de ceva și mai rău“, adăugă el. Îmi cerea să încerc s-o conving că o iubește, spunîndu-mi că la cealaltă femeie ține mai puțin și că în curînd o va lăsa. „Și totuși — adăuga el cu atîta îngîmfare și cu

¹ Din politețe am întrebă-o pe sora lui care este numele de familie al lui Théodore, care locuia acum în sudul Franței. „Atunci el este cel care mi-a scris în legătură cu articolul meu din *Figaro* !”, am exclamat, aflînd că se numea Sanillon.

atîta nevoie de a mi se spovedi încît din cînd în cînd mi se părea că numele lui Charlie va „ieși“, fără voia lui Robert, ca un număr de loterie — am toate motivele să fiu mîndru. Această femeie care mi-a dat atîtea dovezi de dragoste și pe care o voi sacrifica pentru Gilberte, n-a băgat niciodată în seamă un bărbat și nu se credea în stare să se îndrăgostească. Sînt primul. Știam că refuzase cu atîta înverșunare pe toată lumea încît atunci cînd am primit scrisoarea adorabilă în care-mi spunea că pentru ea nu poate exista altă fericire decît alături de mine, nu-mi puteam veni în fire. Desigur, aș fi îndreptățit să-mi pierd capul, dacă gîndul de a o vedea pe sărăcuța de Gilberte plînsă nu mi-ar fi de nesuportat. Nu găsești că are ceva din Rachel?“ spuse el. Și, într-adevăr, fusesem izbit de o nelămurită asemănare pe care acum ai fi putut, la rigoare, s-o găsești între ele. Se putea ca aceasta să fi provenit din similitudinea reală a cîtorva trăsături (datorită, de pildă, originii evreiești, dar care la Gilberte era totuși prea puțin pronunțată), ceea ce-l făcuse pe Robert, cînd familia lui voise să-l vadă însurat în condițiile unor oameni deopotrivă de bogați, să se simtă mai atras de Gilberte. Mai era vorba și de faptul că Gilberte, care găsise fotografiile Rachelei, despre care nu știa nici cum o cheamă, încerca, spre a-i plăcea lui Robert, să imite anumite obiceiuri îndrăgite de actriță, cum ar fi purtatul unei funde roșii în păr sau al unei panglici de catifea neagră pe braț, și-și vopsea părul ca să pară brunetă. Pe urmă, văzînd că necazurile o fac să arate rău, încerca să remedieze situația. Și o făcea întrecînd cîteodată măsura. Într-o zi, cînd Robert trebuia să vină pentru douăzeci și patru de ore la

Tansonville, am rămas uluit văzînd-o apărînd la masă atît de ciudat deosebită de ceea ce fusese nu numai altădată, dar chiar de curînd, ca şi cum aş fi avut în faţa mea o actriţă, un fel de Teodoră¹. Simţeam că, fără să vreau, o priveam prea insistent, din curiozitatea mea de a afla de ce părea atît de schimbată. Această curiozitate mi-a fost, dealtfel, foarte curînd satisfăcută cînd ea îşi suflă nasul, în ciuda tuturor precauţiilor pe care le luă. Toate culorile care au rămas pe batistă, alcătuiind o bogată paletă, m-au făcut să-mi dau seama că era complet vopsită. Asta deci îi făcea roşie ca singele gura, căreia se străduia să-i dea un aspect rizător, crezînd că aşa îi stă bine, dat fiind că ora sosirii trenului se apropia, fără ca Gilberte să ştie dacă soţul ei va veni într-adevăr sau dacă nu cumva îi va trimite vreuna din telegramele acelea al căror model fusese atît de spiritual fixat de domnul de Guermantes : „Imposibil să vin, minciună urmează“, şi care făcea să-i pălească obraji sub sudoarea violetă a fardului, şi-i încercăna ochii.

„Ah, vezi tu, îmi spunea el — cu o intonaţie voit duioasă care era atît de diferită de duioşia spontană de altădată, cu o voce de alcoolic şi cu modulaţii de actor —, aş da orice ca să o văd pe Gilberte fericită. A făcut atît de mult pentru mine. Tu nici nu poţi să-ţi închipui“. Şi lucrul cel mai supărător în toate acestea era veşnicul amor-propiu, căci pe Saint-Loup îl flata dragostea Gilbertei, şi, fără să îndrăznească să spună că de iubit îl iubea pe Charlie, dădea totuşi amănunte în legătură cu dragostea pe care i-ar fi purtat-o violonistul, amănunte despre care el, că-

¹ Împărăteasa Bizanţului, soţia lui Justinian. fostă dansatoare la circ (n.t.).

ruia Morel îi cerea zilnic tot mai mulți bani, știa cât sînt de exagerate, dacă nu chiar pe de-a-ntregul născocite. Și se întorcea la Paris încredințîndu-mi-o pe Gilberte. Am avut dealtfel prilejul (ca să anticipez puțin, deoarece mă aflu încă la Tansonville), să-l observ o dată în lume și de la distanță, cînd felul său de a vorbi însuflețit și încîntător, în pofida oricărui fapt, îmi dădea posibilitatea de a regăsi trecutul. Am fost izbit de felul în care se schimba. Semăna din ce în ce mai mult cu maică-sa ; genul acela de sveltețe sfidătoare pe care o moștenise și care la dînsa era perfectă, la el, datorită educației desăvîrșite, devenea exagerată, țeapănă ; privirea pătrunzătoare a Guermantes-ilor îl făcea să pară că inspectează totul pe unde trecea, dar într-un chip cvasi-inconștient, datorită unui soi de obișnuință precum și particularităților sale fizice. Dar chiar dacă stătea imobil, culoarea tenului care-l caracteriza mai mult decît pe oricare alt Guermantes, de parcă bronzul unei singure zile însorite i-ar fi rămas impietrit pe obraz, îi împrumuta un fel de penaj atît de straniu, făcea din el o specie atît de rară, atît de prețioasă, încît ai fi dorit să o ai pentru o colecție ornitologică ; dar mai mult, cînd această iradiație preschimbată în pasăre se punea în mișcare, cînd acționa, cînd îl vedeam, de pildă, pe Robert de Saint-Loup intrînd la o serată unde mă afluam, gestul lui mătăsos de a-și îndrepta capul, atît de mîndru, moțat de egreta aurie a părului puțin rărit, mișcările gîtului cu mult mai suple, mai mîndre și mai cochete decît ale oricărei ființe umane, atunci în fața curiozității și admirației, în parte mondenă, în parte zoologică, pe care ți-o inspira, te întrebai dacă te afli în foburgul Saint-Germain sau la

grădina botanică și dacă priveai trecînd prin salon un mare senior sau o pasăre care se plimba în colivia ei. Cu puțină imaginație observai că și ciripitul său se preta la această interpretare, la fel ca și penajul. Vorbea — așa își inchipuia el — ca în secolul lui Ludovic al XIV-lea, imitînd astfel manierele Guermantes-ilor. Dar ceva greu de definit le făcea să devină maniere de-ale domnului de Charlus.

„Te las un moment, îmi spuse la o serată la care doamna de Marsantes stătea ceva mai departe. Mă duc să-i fac puțintică curte mamei mele“. În ceea ce privește dragostea despre care îmi vorbea mereu, nu se referea doar la Charlie, cu toate că numai acesta conta pentru el. Oricare ar fi genul amorurilor unui om, lumea se înșeală totdeauna asupra numărului persoanelor cu care el are legături, pentru că unele prietenii sînt considerate în mod fals drept legături, ceea ce este o greșeală prin adăugare, dar și pentru că se crede că o legătură dovedită exclude o alta, ceea ce este un alt soi de eroare. Două persoane pot să spună : „Pe amanta lui X..., o cînesc“, să pronunțe două nume diferite și să nu se înșele nici una, nici alta. O femeie pe care o iubești îți satisface rareori toate dorințele, și atunci o înșeli cu o femeie pe care nu o iubești. În ceea ce privește înclinațiile pe care Saint-Loup le moștenise de la domnul de Charlus, un asemenea soț este de obicei o fericire pentru soția sa. Aceasta este o lege generală de la care cei din familia Guermantes găseau mijlocul de a face excepție, dat fiind că aceia dintre ei care aveau această pasiune voiau să dea impresia că, dimpotrivă, le plac femeile. Se afișau cu una sau cu alta exasperîndu-și soțiile. Courvoisier-ii

procedau mai înțelept. Tinărul viconte de Couvoisier se credea singurul pe pământ, și încă de la facerea lumii atras de cineva de același sex cu el. Închipuindu-și că această înclinație îi venise de la diavol, el luptă împotriva ei, se căsătorii cu o femeie fermecătoare, făcură copii... Apoi unul dintre verii săi îi arată că această înclinație este des-
tul de răspîdită și împinse bunătatea pînă la a-l duce
chiar acolo unde putea să și-o satisfacă. Asta nu l-a împie-
decat pe domnul de Courvoisier să-și iubească și mai mult
soția, să-și dubleze sîrguința prolifică, iar despre dînsul și
dînsa se vorbea ca despre cea mai bună căsnicie din Paris.
Despre perechea Saint-Loup nu se putea spune deloc ace-
lași lucru.

S-ar putea ca Morel, fiind excesiv de brun, să-i fi fost
tot atît de indispensabil lui Saint-Loup cum este umbra
pentru raza de soare. Îți poți închipui foarte bine în această
familie atît de veche un mare senior blond auriu, inteli-
gent, bucurîndu-se de mare prestigiu, și ascunzînd în
adîncul său o atracție secretă, neafată de nimeni, către
negri.

Dealtfel, Robert evita întotdeauna discuțiile despre ge-
nul de dragoste pe care-l practica. Dacă încercam să spun
ceva în legătură cu asta, el răspundea cu o detașare atît
de profundă că lăsa să-i cadă monoculul de la ochi : „Oh,
nu știu, nu am nici cea mai vagă idee despre asemenea lu-
cruri. Dacă ai nevoie de lămuriri în această materie, *dra-
gul meu*, te sfătuiesc să te adresezi în altă parte. Eu, în ce
mă privește, sînt un militar și cu asta basta. Pe cît mă lasă
de rece lucrurile astea, pe atît mă pasionează războiul din
Balcani. Odinioară te interesa etimologia bătăliilor. Îți

spuneam pe atunci că, fie chiar și în condițiile cele mai diferite, bătăliile tipice, ca, de pildă, marea încercare de învăluire prin flanc a bătăliei de la Ulm, se vor reedita. Ei bine, oricît de deosebite sînt războaiele din Balcani, Loulé-Burgas este același Ulm, o încercuire prin flanc. Iată subiectele despre care-mi poți vorbi. Iar în ceea ce privește genul de lucruri la care faci aluzie, mă pricep la ele tot atît cît și la limba sanscrită“.

Subiectele pe care le disprețuia astfel Robert, Gilberte, dimpotrivă, le aborda, după plecarea lui, cu plăcere în conversațiile ei cu mine. Desigur nu relativ la soțul ei, căci nu știa, sau se prefăcea că nu știe nimic despre toate astea. Vorbea însă bucuros despre ele atîta timp cît se refereau la alții, fie că vedea în aceasta un fel de scuză pentru Robert, fie că acesta fiind, ca și unchiul său, obligat, pe de o parte, să păstreze o tăcere strictă în privința acestui subiect, iar, pe de altă parte, simțind nevoia să-și descarce inima și să birfească, o pusese la curent cu multe lucruri. Domnul de Charlus, îndeosebi, nu era cruțat; fără îndoială din pricină că Robert, fără să-i pomească de Charlie, nu se putea abține să nu repete în fața Gilbertei, sub o formă sau alta, ceea ce-i povestise violonistul: iar Morel nu-l slăbea cu ura pe fostul său binefăcător. Aceste conversații, care-i plăceau atît de mult Gilbertei, mi-au permis s-o întreb dacă într-o situație similară Albertine, al cărei nume îl auzisem pentru întia dată de la Gilberte, nu avea, pe timpuri, cînd fusese colegă de cursuri, astfel de preferințe. Gilberte nu putu să mă lămurească. Dealtfel, lucrul acesta încetase

de mult să mai prezinte vreun interes pentru mine. Dar continuam să mă interesez în mod mașinal, ca un moșneag care și-a pierdut memoria și cere din cînd în cînd știri despre fiul său mort.

Lucrul ciudat, asupra căruia nu pot să stăruiesc, este că la vremea aceea toate persoanele care-i fuseseră dragi Albertinei, toate femeile care ar fi putut să o facă pe Albertine să le satisfacă tot ce ar fi poftit, îmi cereau, mă implorau, îndrăznesc să spun că-mi cerșeau, dacă nu prietenia, cel puțin oarecare legături. Nu ar mai fi fost nevoie să-i trimit bani doamnei Bontemps ca să mi-o trimită pe Albertine. Această schimbare a vieții, venind atunci cînd nu mai servea la nimic, mă întrista profund, și nu din pricina Albertinei, pe care aș fi primit-o fără bucurie dacă mi-ar fi fost adusă înapoi nu din Touraine, dar chiar și de pe lumea cealaltă, ci din cauza unei tinere femei pe care o iubeam fără să izbutesc să o întîlnesc. Îmi spuneam că dacă ea ar muri, sau dacă nu aș mai iubi-o, toți acei care ar fi putut să o apropie de mine mi-ar cădea la picioare. Deocamdată, căutam în zadar să-i dispun în favoarea mea, deoarece încă nu mă vindecasem experiența care ar fi trebuit să mă învețe — dacă astfel de lecție a servit vreodată la ceva — că iubirea este un farmec rău, ca acelea din povești, împotriva cărora nu poți face nimic pînă ce nu trece vîrja.

„Cartea pe care o am în mînă — continuă Gilberte — vorbește tocmai despre asta. Este un Balzac desuet pe care-l buchisesc ca să ajung la culmea atinsă de unchiul meu : *Fata cu ochii de aur*. Dar este un lucru absurd, neverosimil, un coșmar frumos. Dealtfel, o femeie ar putea,

poate, să fie supravegheată în felul acesta de către o altă femeie, dar niciodată de un bărbat.“ „Te înșeli, am cunoscut o femeie pe care bărbatul ce o iubea reușise realmente s-o sechestreze ; nu avea niciodată posibilitatea să vadă pe cineva și ieșea numai însoțită de servitori devotați.“ „Ei bine, pe dumneata, care ești atât de bună, așa ceva te-ar îngrozi. Vorbăeam tocmai cu Robert că ar trebui să te însori. O soție te-ar lecui și dumneata ai face-o fericită“. „Nu, pentru că am o fire prea rea“. „Ce idee !“ „Zău ! Dealtfel am fost logodit, dar nu am putut...“

Pe cînd urcam în această ultimă seară în camera mea, mă mîhnea gîndul că nu m-am dus o singură dată să revăd biserica din Combray, care părea să mă aștepte în mijlocul verdeții în cadrul unei ferestre de un violet intens. Îmi spuneam : „Păcat, rămîne pentru un-alt an dacă nu voi muri pînă atunci“, nevăzînd alt impediment decît moartea mea și neînchipuindu-mi-o pe cea a bisericii care mi se părea că trebuie să dureze mult timp după moartea mea, așa cum durase mult înaintea nașterii mele.

Într-o zi, totuși, am insistat din nou pe lângă Gilberte, întrebînd-o dacă Albertinei îi plăceau femeile. „Oh, nu, deloc“. „Dar altădată spuneai că avea purtări deocheate“. „Am spus eu lucrul acesta ? Cred că te înșeli. În orice caz, dacă am spus-o — dar comiți o eroare — mă refeream, dimpotrivă, la flirturile ei cu niște tineri. Dealtfel, la vîrsta aceea lucrurile nu ajungeau, probabil, prea departe.“ Spunea oare Gilberte aceasta ca să-mi ascundă că ei însăși, după cum îmi povestise Albertine, îi plăceau femeile și că-i făcuse Albertinei propuneri ? Sau poate (căci lumea este adesea mai bine informată despre viața

noastră decît credem noi) ştia că o iubisem şi că fusesem gelos pe Albertine (lumea putînd să ştie mai multe despre noi decît ne închipuiam, dar, ducîndu-se prea departe cu gîndul, riscă să cadă în eroare prin presupuneri excesive, în timp ce noi sperasem ca eroarea lor să constea în lipsa oricăror presupuneri) şi, închipuindu-şi că mai eram şi acum, îmi puneă, din bunătate, pe ochi legătura pe care o ai totdeauna gata pentru cei geloşi ? În orice caz, spusele Gilbertei, de la „purtarea deocheată“ de odinioară şi pînă la certificatul de bună purtare de astăzi, urmau un drum invers faţă de afirmaţiile Albertinei, care ajunsese aproape să mărturisească existenţa anumitor legături cu Gilberte. Albertine mă uimise prin mărturisirile ei, ca şi spusele Andrée-i, căci, avînd de-a face cu acest mic clan, crezusem, înainte de a o cunoaşte, că este coruptă ; dar îmi dădusem seama că presupunerile mele erau false, aşa cum se întîmplă destul de adesea să afli o fată cinstită şi aproape necunoscută în ale dragostei într-un mediu pe care-l crezuseşti, pe nedrept, cel mai depravat. Apoi refăcusem drumul în sens contrar, socotind drept adevărate bănuiele mele iniţiale. Dar poate că Albertine îmi spusese acestea cu intenţia de a părea mai experimentată decît era în realitate şi pentru ca să mă uluiască, la Paris, cu prestigiul perversităţii ei, aşa cum făcuse înainte la Balbec cu cel al cuminţeniei sale ; şi pur şi simplu, cînd îi vorbisem de femeii cărora le plac femeile, îmi spusese toate astea ca să nu pară că nu ştia despre ce este vorba, aşa cum într-o conversaţie îţi dai aerul că eşti în cunoştinţă de cauză cînd se vorbeşte despre Fourier sau despre Tobolsk, cu toate că habar nu ai nici de unul nici de celălalt.

Trăise, poate, alături de prietena domnișoarei Vinteuil și de Andrée, despărțită de ele, care credeau că nu este „dintre acelea“, printr-un perete etanș și se informase apoi — ca o femeie care se mărită cu un literat și caută să se cultive — doar cu scopul de a-mi face pe plac, dovădindu-se în stare să răspundă la întrebările mele, pînă în ziua cînd înțelesese că acestea erau inspirate de gelozie și cînd dăduse înapoi. Dacă nu cumva mă mințise Gilberte. Mi-a venit chiar în gînd că faptul de a fi aflat de la Gilberte că ei nu-i displac femeile, în timpul unui flirt pe care l-ar fi manevrat în sensul ce-l interesa, l-a făcut pe Robert să o ia în căsătorie, năzuind la niște plăceri pe care, probabil, nu le găsisese acasă, de vreme ce le căuta în altă parte. Nici una dintre aceste ipoteze nu era absurdă, căci la femei de felul fiicei Odettei sau la fetele din micul clan există o atare diversitate, un atare cumul de gusturi alternante, dacă nu chiar simultane, încît ele trec cu ușurință de la o legătură cu o femeie la o mare dragoste pentru un bărbat, așa că este greu să definești cu precizie preferința lor reală și predominantă.¹

Nu am vrut să împrumut de la Gilberte *Fata cu ochii de aur*, dat fiind că o citea ea. Dar ca să am ce să citesc înainte de a adormi, îmi împrumută, în acea ultimă seară pe care o petrecui la ea, o carte care-mi produse o impresie destul de vie și de amestecată, dar care dealtfel

¹ Pentru a mă convinge să mă însor cu ea (dar a renunțat ea însăși din pricina caracterului meu nehotărît și cicălitor): și, într-adevăr, sub acest aspect judecam prea simplu aventura mea cu Albertine, acum cînd priveam trecutul din afară.

nu avea să dureze. Era un volum din jurnalul inedit al fraților Goncourt.

Cînd, înainte de a stinge lumînarea, am citit pasajul pe care-l transcriu mai jos, lipsa mea de vocație literară, presimțită altădată de familia Guermantes și confirmată aici în timpul ultimei mele seri — acea seară de ajun de plecare, cînd amorteala obișnuințelor este pe cale să ia sfîrșit și încerci să te judeci tu însuși — mi s-a părut mai puțin regretabilă, ca și cum literatura n-ar dezvălui adevăruri profunde; și totodată mă întrista faptul că literatura nu era ceea ce crezusem. Pe de altă parte, starea bolnăvicioasă ce avea să mă oblige la izolare într-un sanatoriu mi se păru mai puțin regretabilă, de vreme ce lucrurile frumoase de care vorbesc cărțile nu erau mai frumoase decît ceea ce văzusem. Dar, printr-o ciudată contradicție, doream acum, cînd această carte vorbea de ele, să le văd. Iată paginile pe care le-am citit pînă cînd oboseala îmi închise ochii :

„Alaltăieri pică pe neașteptate, ca să mă ia la el la masă, Verdurin, fostul cronicar de la *Revue*, autorul cărții despre Whistler, unde într-adevăr maniera, coloritul artistic al originalului american sînt adesea redată cu mare finețe de către adoratorul tuturor rafinementelor, tuturor *dragălășeniilor* lucrului pictat, care este Verdurin. Și, în timp ce mă îmbrac ca să-l urmez, el, la rîndul său, începe o întreagă poveste în care din cînd în cînd se deslușesc silabele intimidată ale unei mărturisiri în legătură cu renunțarea lui de a mai scrie îndată după căsătoria cu «Made-

leine»¹ a lui Fromentin, renunțare care s-ar datora obișnuinței de a lua morfină și care ar avea, după spusele lui Verdurin, consecința că cea mai mare parte dintre obișnuinții salonului soției sale, fără să știe măcar că soțul scrisese vreodată, îi vorbesc despre Charles Blanc, despre Saint-Victor, despre Sainte-Beuve, despre Burty, ca despre niște oameni față de care îl considerau pe el cu totul inferior. «Ei lasă, Goncourt, dumneata știi prea bine, și o știa și Gautier, că *Saloanele*² mele erau altceva decât acești jalnici *Maestri de odinioară*³, considerați drept capodopere în familia nevastei mele!» Apoi, în amurgul în care, în apropierea turlor de la Trocadero, un fel de ultimă izbucnire a unei raze de lumină le face să semene leit cu turnurile unse cu peltea de coacăze ale cofetarilor de altădată, conversația continuă în trăsura ce trebuia să ne ducă pe cheiul Conti, unde se află casa lor, al cărei posesor pretinde că ar fi fost palatul Ambasadorilor din Veneția și unde s-ar afla o sală de fumat despre care Verdurin îmi povestește că ar fi fost transportată întocmai cum se găsea, ca și în *O mie și una de nopți*, dintr-un celebru *palazzo*, al cărui nume le-am uitat, *palazzo* cu ghizdul puțului reprezentând o încoronare a Fecioarei, care, după cum susține Verdurin, este, fără discuție, cel mai frumos Sanso-

¹ Madeleine de Nièvres, personajul feminin din romanul *Dominique* de Eugène Fromentin (n.r.).

² *Les Salons* de Diderot, apărute în Corespondența lui Frédéric Melchior Grimm (n.r.).

³ Operă a lui E. Fromentin, consacrată studiului picturii flamande și olandeze (n.r.).

vino¹, și care ar servi invitaților lor ca recipient pentru scrumul țigărilor de foi. Și, pe legea mea, cînd ajungem, în lumina verde-albăstruie și difuză a unui clar de lună într-adevăr asemănător celor cu care pictura clasică înconjoară Veneția și sub care cupola profilată a Institutului te face să te gîndești la *Salute* al lui Guardi², am oarecum iluzia că mă găsesc lingă Canal Grande. Iluzia este întreținută și de construcția palatului, de așa manieră încît cheiul nu se vede de la etajul întii, precum și de afirmația evocatoare a stăpînului casei, cum că denumirea străzii du Bac — afurisit să fiu dacă m-am gîndit vreodată la asta — ar veni de la bacul cu care călugărițele de altădată, Miramionele, se duceau la slujbele de la Notre-Dame. Un întreg cartier prin care hoinărise copilăria mea, cînd mătușa mea de Courmont locuia acolo, și pe care încep să-l *reiubesc*, regăsind, aproape alăturată de casa Verduri-
nilor, firma «Micul Dunkerque», una din rarele prăvălii supraviețuind în altă parte decît în vinietele creionate și în froțiurile lui Gabriel de Saint-Aubin³, unde secolul al XVIII-lea, curios, venea să-și petreacă momentele de trîndăvie pentru tocmirea lucrurilor frumoase franțuzești și străine și a «tot ce este mai nou în artă», după cum stă

¹ *Iacopo Tatti*, zis *il Sansovino* (1486—1570), cunoscut sculptor și arhitect italian, autorul statuilor Marte și Neptun de la Palatul Dogilor din Veneția, loggeta campaniei din piața San Marco etc. (n.r.).

² *Francesco Guardi* (1712—1793), pictor italian, autorul unor tablouri inspirate mai ales din peisajul venețian: *Curte Venețiană*, *Canal Grande*, *Piața San Marco*. La *Salute* se află în muzeul Louvre din Paris (n.r.).

³ *Gabriel Jacques de Saint-Aubin* (1724—1780), pictor, gravor și desenator francez, cronicar al vieții pariziene, operele sale reprezentînd scene de stradă, sau evenimente istorice (n.t.).

scris într-o factură a firmei «Micul Dunkerque», Verdurin și cu mine fiind singurii posesori ai cîte unui exemplar, și care reprezintă una din capodoperele de foi volante ornamentate, pe care în epoca lui Ludovic al XV-lea se făceau socotelile, și al cărei antet reprezenta o mare plină de talazuri și ticsită de vase, o mare cu valuri, părind o ilustrație, în ediția Fermierilor Generali¹, a fabulei *Stridia și Impricinații*. Stăpîna casei, care este pe cale să mă așeze lingă dînsa, are amabilitatea să-mi spună că a împodobit masa numai cu crizanteme japoneze, dar aranjate în vase care ar fi capodoperele cele mai rare, pe una dintre care, făcută din bronz, niște petale de aramă roșcată ar părea să fie desfrunzirea vie a florii. Se află acolo doctorul Cottard cu nevasta, sculptorul polonez Viradobetski, colecționarul Swann, o aristocrată rusă, o principesă cu un nume în of care-mi scapă, iar Cottard îmi suflă la ureche că ea ar fi aceea care a tras de la o distanță foarte mică în arhiducele Rudolf și după spusele căreia eu aș avea în Galiția și în tot Nordul Poloniei o situație cu totul excepțională, o fată ce n-ar consimți niciodată să se logodească fără să știe dacă logodnicul este un admirator al *Faustinei*². «Dumneavoastră, occidentalii, nu puteți să înțelegeți — aruncă drept concluzie principesa, care îmi face, zău, impresia unei inteligențe cu totul superioare — această pătrundere de către un scriitor a intimității femeii». Un bărbat cu barba și mustața rase, cu favoriți de *maître d'hôtel*, debînd pe un ton de condescendență glume de profesor de

¹ Celebra ediție din secolul al XVIII-lea (1762) a cărții *Contes de La Fontaine*, cu ilustrații de d'Eisen. Cea mai rară și mai scumpă ediție a lui La Fontaine (n.t.).

² Roman de Edmond de Goncourt (1822—1896) (n.t.).

clasa a doua care de sărbătoarea Saint Charlemagne fraternizează cu cei mai buni elevi din clasa lui — și iată-l pe Brichot, profesorul universitar. Când Verdurin pronunță numele meu, el nu spune nici o vorbă care să arate că ne cunoaște cărțile, și mă cuprinde o descurajare minioasă, stîrnită de conspirația pe care Sorbona o organizează împotriva noastră, aducînd, pînă și în prietenoasa casă unde sînt sărbătorit, opoziția, ostilitatea unei tăceri voite. Ne așezăm la masă și atunci începe o defilare extraordinară de farfurii care sînt de-a dreptul capodopere ale artei maestrului în porțelanuri, căruia, în timpul unei mese rafinate, atenția plăcut impresionată a unui amator îi ascultă cu cea mai mare desfătare limbajul — farfurii de Yung-Tsching cu marginile portocalii, cu albăstriu, cu desfrunzirea despletită a stînjeneilor galbeni, cu bătaia din aripi, într-adevăr decorativă, în aurora unui zbor de pescăruși verzi și de cocori, auroră avînd întocmai acele nuanțe matinale pe care le întrezărește zilnic, pe bulevardul Montmorency, deșteptarea mea — farfurii de Saxa mai dulcele în lucrătura lor gîngășă, cu moleșeala, cu sfîrșeala rozurilor bătînd în violet, cu zdrențuirea vișinie a unei lalele, cu rococoul unei garoafe sau al unui myozotis — farfurii de Sèvres cu rețeaua fină a canelurilor albe încrucișate, chenăruite cu aur sau peste a căror pastă netedă, smîntînă, se înnoadă zbenghiul galant al unei panglici aurii, în sfîrșit, o întreagă argintărie unde se înlănțuiesc florile de mirt de la Luciennes, pe care Dubarry¹ le-ar recunoaște.

¹ *Jeanne Bécu, contesă du Barry* (1743—1793), favorita lui Ludovic al XV-lea, care a clădit pentru ea castelul de la Louve-ciennes (Luciennes). Condamnată la moarte de tribunalul revoluționar a fost ghilotinată (n.t.).

Și ceea ce este poate la fel de rar, este calitatea cu totul remarcabilă a bunătăților ce se servesc în aceste farfurii, pregătite cu migală și grijă, un ospăț de care parizienii, trebuie s-o spunem sus și tare, nu se bucură nici la cele mai importante mese și care mi-amintește de anumiți maeștri în arta culinară ai lui Jean d'Heurs. Chiar pateul de ficat de gîscă n-are nici o legătură cu spuma insipidă care se servește de obicei sub această denumire, și nu cunosc multe locuri unde pînă și simpla salată de cartofi să fie făcută astfel încît cartofii să aibă tăria bilelor japoneze de fildes, patina lingurițelor de ivoriu cu care chinezoaicele toarnă apă peste peștele pe care tocmai l-au pescuit. În paharul de Veneția din fața mea strălucește simfonia de învăpăieri a unui extraordinar Léoville, cumpărat la licitația domnului Montalivet, și este o desfătare pentru ochi și, de asemenea, nu mă sfiesc să o spun, pentru ceea ce odinioară se chema să vezi cum se aduce o mreană care nu are nimic comun cu mrețele lipsite de prospețime, servite la mesele cele mai luxoase și căroră, din pricina întîrzierilor pe drum, li se văd oasele prin piele ; o mreană servită nu cu lipiciul pe care-l prepară sub denumirea de sos alb atîția bucătari de casă mare, ci cu un adevărat sos alb, făcut cu unt de cinci franci livra ; să vezi această mreană adusă pe un minunat platou Tching-Hon, străbătut de razele purpurii ale unui apus de soare pe o mare pe care navighează nebunatic o ceată de languste, cu punctișoarele zgrunțuroase redată în mod atît de extraordinar, încît par să fi fost mulate pe carapace vii, platou 'a cărui bordură reprezintă un mic chinez pescuind cu undița un pește de o încîntătoare culoare sîdefie, datorită azurii lui

argintat al burții lui. Cînd îi spun lui Verdurin ce delicată plăcere trebuie să-i producă această hrană rafinată servită pe un asemenea serviciu de colecție cum nici un prinț nu mai posedă la ora actuală în vitrinele sale, stăpîna casei îmi răspunde cu melancolie : «Se vede cît de colo că nu-l cunoști», și-mi vorbește de soțul ei ca de un maniac original, indiferent la toate aceste frumuseți, «un maniac, repetă dînsa, da, un maniac care ar prefera mai curînd o sticlă de cidru băută în răcoarea cam mitocăneasă a unei ferme normande». Și fermecătoarea doamnă, prin cuvînte ce vădesc că este cu adevărat îndrăgostită de culorile aceluia meleag, ne vorbește plină de entuziasm despre această Normandie unde au locuit ei, o Normandie care ar fi un imens parc englezesc, cu codri bătrîni, în genul lui Lawrence, înmiresmați, înveșmîntați într-o catifea verzuie, în cadrul smălțuit cu hortensii roz al peluzelor naturale, cu peticele de trandafiri galbeni, atîrnînd deasupra unei porți țărănești, unde încrustarea a doi peri înlănțuiți îți dă impresia unei flamuri ornamentale, te duce cu gîndul la o ramură înflorită, căzînd liber în bronzul unei aplice a lui Gouthière¹, o Normandie care ar fi cu totul de ne bănuît pentru parizienii în vacanță și pe care o apără bariera fiecărei împrejurimi, bariere pe care Verdurini mărturisesc că nu au făcut greșala de a le fi ridicat pe toate. În asfințit, în stingerea somnolentă a tuturor culorilor, cînd lumina nu mai venea decît de la marea aproape închegată avînd culoarea lăptoasă a zerului («Nu, nu, nimic asemănător cu marea pe care o cunoașteți, protestează cu frenezie vecina

¹ *Pierre-Joseph Gouthière* (1745?—1813), sculptor miniaturist francez, renumit în arta cizelării și a ornamentației (n.t.).

mea, drept replică la cele spuse de mine că Flaubert ne condusese, pe mine și pe fratele meu, la Trouville, nimic, dar absolut nimic ; va trebui să vii cu mine, altfel nu vei ști niciodată»), ei se întorceau prin adevărate păduri înflorite în tul roz pe care le alcătuiau rododendronii amețiți cu totul de izul sardineriilor, care-i provoca soțului groaznice crize de astm — «da, insistă dînsa, chiar așa, adevărate crize de astm». Apoi, vara următoare ei reveneau, găzduind o întreagă colonie de artiști într-un admirabil locaș medieval, o veche minăstire închiriată de ei pe un preț de nimic. Și, pe cuvîntul meu, ascultînd-o pe această doamnă, care, după ce trecuse prin atîtea medii cu adevărat distinse, păstrase, totuși, ceva din vorba directă, pe șleau, a femeii din popor, vorbă care arată lucrurile în culoarea pe care imaginația ta o vede, îmi lăsa gura apă după viața pe care dînsa mă încredința că ar fi dus-o acolo, fiecare lucrînd în celula sa și unde, în salonul atît de vast încît avea două șemineuri, venea toată lumea înainte de masă pentru conversații cu totul superioare, amestecate cu mici jocuri, făcîndu-mă să mă gîndesc din nou la cele evocate în acea capodoperă a lui Diderot : *Scrisori către domnișoara Volland*. Apoi, după dejun, toată lumea ieșea, asta chiar și în zilele cînd turna cu găleata, în plin soare, cînd strălucirea unei raze contura prin filtrarea ei luminoasă nodozitățile unui magnific pîlc de fagi seculari — care statornicea în fața grilajului *frumosul* vegetal atît de îndrăgit în secolul al XVIII-lea — și de arbuști avînd pe ramuri, drept boboci în floare, picături de ploaie atîrînd. Se opreau să asculte bălăceala delicată a unei căldăraș îndrăgostit de răcoare și care se scălda într-o băiță

minuscule de Nymphenbourg¹ ce reprezenta corola unui trandafir alb. Și cum îi vorbesc doamnei Verdurin de peisajele și florile de acolo, pastelate cu finețe de către Elstir, ea-mi aruncă, ridicîndu-și minioasă capul : «Eu sînt aceea care l-a făcut să cunoască toate acestea, totul, mă înțelegi ? totul, ungherele acelea ciudate, toate motivele, i-am spus-o de la obraz cînd ne-a părăsit, nu-i așa, Auguste? toate motivele pe care le-a pictat. Lucrurile, le-a cunoscut totdeauna, trebuie să fim dreapți și să o recunoaștem. Însă florile, nu le văzuse niciodată, nu știa să distingă o nălbă mare de o nălbă roșie. Eu am fost aceea care l-am învățat să recunoască, n-ai să mă crezi, să recunoască iasomia». Și trebuie să mărturisesc că este ceva curios să te gîndești că pictorul de flori pe care amatorii de artă îl citează astăzi ca pe cel mai de seamă, superior chiar lui Fantin-Latour, nu ar fi știut, poate, niciodată, fără ajutorul acestei doamne, să picteze o iasomie. «Da, pe cuvînt, iasomia ; toți trandafirii pe care i-a creat, la mine i-a găsit sau eu îi duceam. Pe la noi i se spunea domnul Tiche² ; întreabă-i pe Cottard, pe Brichot, pe toți ceilalți dacă a fost tratat aici ca un om important. El însuși ar fi ris. Îl învățam să aranjeze florile, la început nu izbutea. N-a știut niciodată să aranjeze un buchet. Nu avea acel gust natural în ceea ce privește alegerea și trebuia să-i spun eu : — Nu, nu picta aia, nu merită, pictează asta. Ah ! dacă ne-ar fi dat ascultare și în privința orînduirii vieții, așa cum făcea

¹ Localitate în Bavaria, unde se află o renumită fabrică de porțelanuri (n.r.).

² În argou : profitul negustorilor din magazinele de noutăți, bacșiș (n.t.).

cu aranjarea florilor, și dacă n-ar fi făcut căsătoria aceea infectă !» Și deodată, cu ochii infrigurați de cufundarea într-o visare întoarsă spre trecut, răsucind nervos, în frământarea maniacă a degetelor sale, ciucurii de la mînecele corsajului, deodată, în schița atitudinii sale îndurerate, se plămădește un fel de admirabil tablou ce n-a fost pictat, cred, niciodată, și în care s-ar putea desluși întreaga revoltă reținută, toate susceptibilitățile minioase ale unei prietene jignite în gingășia, în pudoarea ei de femeie. Ne vorbește apoi de un admirabil portret făcut de Elstir pentru dînsa, portretul familiei Cottard, pe care l-a donat muzeului Luxembourg în momentul cînd s-a certat cu pictorul, mărturisind că ea îi dăduse pictorului ideea de a-l picta pe bărbat în frac, pentru a se obține frumoasele pliuri înfoiate ale lenjeriei, și că ea alesese rochia de catifea a soției, rochie pe care se sprijinea întreaga scînteiere a nuanțelor deschise ale covoarelor, florilor, fructelor, rochiilor de gaz ale fetițelor, asemănătoare unor fuste de balerine. Tot dînsa ar fi fost aceea care a dat ideea coafurii, idee pentru care artistul fusese mai apoi elogiât, idee care consta, de fapt, în a picta femeia nu gătită de gală, ci surprinsă în intimitatea vieții de toate zilele. «În atitudinea femeii care se piaptănă, care își șterge fața, care-și încălzește picioarele — îi spuneam eu — cînd crede că nu o vede nimeni, afli o mulțime de mișcări interesante, de mișcări de o grație cu totul leonardescă !» Dar la un semn al lui Verdurin care dădea a înțelege că deșteptarea indignării este nesănătoasă pentru o persoană atît de nervoasă care, în fond, era soția sa, Swann mă făcu să admir colierul de perle negre purtat de stăpîna casei, pe care aceasta le

cumpărase, albe de tot, la o licitație a unui descendent al doamnei de La Fayette, căreia i le-ar fi dăruit Henriette a Angliei, perle ce deveniseră negre în urma unui incendiu care distrusese o parte a casei locuite de Verdurini pe o stradă al cărei nume nu mi-l mai amintesc, incendiu după care a fost regăsită cutia cu perlele, însă complet negre. «Și cunosc portretul acestor perle, chiar pe gitul doamnei de La Fayette, da, exact, portretul lor, insistă Swann în fața exclamațiilor comesenilor cam uluiți, portretul lor autentic, în colecția ducelui de Guermantes». O colecție ce nu-și are egal în lume, declară el, și pe care ar trebui să o văd, colecția moștenită de faimosul duce, nepotul preferat al doamnei de Beausegent, mătușa lui, mai apoi doamna D'Hazfeld, sora marchizei de Villeparisis și a principesei de Hanovra, duce pe care fratele meu și cu mine îl îndrăgisem atât de mult odinioară sub trăsăturile acelui copil încântător cu numele de Basin și care este într-adevăr prenumele ducelui. La acestea, doctorul Cottard, cu o finețe care vădește la el omul deosebit de distins, sare din nou la povestea perlelor și ne face cunoscut că genul acesta de catastrofe produce în creerul oamenilor transformări exact asemănătoare celor ce se observă în materia neînsuflețită și invocă, într-o manieră mai filozofică decât ar face-o mulți medici, pe propriul valet al doamnei Verdurin, care, în spaima incendiului unde era cît pe ce să se prăpădească devenise un alt om, cu o scriere atât de schimbată încît primind prima scrisoare de la el ce anunța evenimentul, stăpînii săi, ce se aflau în Normandia, crezură că era o mistificare a unui farsor. Și nu numai un alt fel de a scrie, Cottard susține că acest om sobru devenise un bețivan atît

de îngrozitor, că doamna Verdurin fusese nevoită să-l concedieze. Și sugestiva dizertație trecu, la un semn grațios al stăpînei casei, de la sufragerie la fumoarul venețian, unde Cottard ne spune că a asistat la adevărate dedublări de personalitate, citindu-ne cazul unuia dintre bolnavii săi pe care se oferă cu amabilitate să mi-l aducă acasă și căruia era suficient să-i atingă țințele ca să-l trezească la o a doua viață, în decursul căreia el nu-și mai reamintea nimic din prima, astfel încît, fiind un om foarte onest într-una din ele, ar fi fost de mai multe ori arestat pentru hoție în cea de-a doua, în care ar fi fost pur și simplu un abominabil ticălos. La care doamna Verdurin observă cu finețe că medicina ar putea furniza subiecte mai adevărate unui teatru în care caraghioslicul încurcături s-ar baza pe confuzii patologice, ceea ce, din vorbă în vorbă, o face pe doamna Cottard să afirme că un subiect asemănător a fost folosit de către un amator care este preferatul serilor copiilor ei, scoțianul Stevenson, nume care pune în gura lui Swann următoarea afirmație hotărîtoare : «Dar Stevenson este un mare scriitor, vă asigur, domnule de Goncourt, unul foarte mare, deopotrivă cu cei mai mari». Și cînd, admirînd plafoanele cu compartimente adîncite și cu blazoane în mijloc, provenind din vechiul *palazzo* Barberini, ale saloului unde fumăm, dau la iveală părerea mea de rău că o anumită vază se înnegrește progresiv din cauza cenușii havanelor noastre «londoneze», Swann, după ce povestește că pete asemănătoare dovedesc pe cărțile ce aparținuseră lui Napoleon I — cărți în stăpînirea ducelui de Guermantes, în ciuda opiniilor sale antibonapartistice — că împăratul mesteca tutun, Cottard, care dă dovadă de a fi un

original priceput în orice lucru, declară că aceste pete nu sînt deloc de tutun, «chiar așa, deloc», insistă el cu autoritate, ci provin din obiceiul ce-l avea de a ține mereu în mînă, chiar și pe cîmpul de bătălie, niște pastile de lemn-dulce, ca să-și aline durerile de ficat. «Căci suferea de o maladie de ficat de care a și murit», încheie doctorul.

Mă oprii aici, deoarece plecam a doua zi ; și dealtfel era ora cînd mă reclama celălalt stăpîn, în al cărui serviciu sîntem, zilnic, jumătate din timpul nostru. Munca la care ne supune, noi o îndeplinim cu ochii închiși. În fiecare dimineață el ne redă stăpînului celălalt, știind că altfel am neglija datoria față de el însuși. Curioși, cînd gîndirea și-a redeschis ochii, să afle ceea ce am putut face la stăpînul ce-și culca robii înainte de a-i pune la o muncă precipitată, cei mai șireți încearcă, de îndată ce au terminat treaba, să se uite pe furis. Dar somnul luptă cu ei, luîndu-se la întrecere ca să facă să dispară urmele a ceea ce ar fi vrut ei să vadă. Și de atîtea secole nu știm prea mare lucru în privința aceasta.

Inchisei deci *Jurnalul* fraților Goncourt. Prestigiul literaturii ! Aș fi vrut să-i văd pe Cottarzi, să le cer o mulțime de amănunte despre Elstir, să mă duc să văd dughiana Micului Dunkerque, în caz că mai există, să cer voie să vizitez casa boierească a Verdurinilor, unde luasem masa. Însă resimțeam o oarecare tulburare. Fără îndoială, nu-mi ascunsesem niciodată faptul că nu știu să ascult și nici, din momentul cînd nu mai sînt singur, să privesc.

Nici o doamnă bătrână nu-mi arăta nici un fel de colier de perle, și ceea ce se spusese despre acesta nu-mi intra în urechi. Totuși, pe acești oameni îi cunoscusem în viața lor de zi cu zi, cinasem cu ei, aceștia erau Verdurinii, ducele de Guermantes, Cottarzii, fiecare dintre ei îmi păruse la fel de comun cum îi păruse bunicii mele acel Basin, de care n-avea habar că era nepotul adorat, tânărul erou delicios al doamnei de Beausegent, fiecare dintre ei mi se păruse insipid ; îmi aminteam nenumăratele vulgarități din care era alcătuit fiecare...

Și din toate astea, să faci un astru al nopții !!

M-am hotărât să las deocamdată deoparte obiecțiile cărora ar fi putut să le dea naștere, în gândul meu, împotriva literaturii, aceste pagini ale fraților Goncourt, citite în ajunul plecării mele din Tansonville. Chiar făcând abstracție de trăsătura personală de naivitate izbitoare a acestui memorialist, puteam deăltfel să fiu liniștit din diferite puncte de vedere. În primul rînd, în ce mă privea incapacitatea mea de a vedea și de a asculta, pe care jurnalul menționat mai sus mi-o ilustrase într-un chip atît de penibil, nu era, totuși, totală. Exista în mine un personaj care știa să vadă mai mult sau mai puțin bine, dar era un personaj discontinuu, care nu prindea viață decît atunci cînd se manifesta ceva îndeobște esențial, comun mai multor lucruri, care îi dădea hrană sufletească și-l bucura. Atunci acest personaj privea și asculta, însă numai de la o anumită adîncime, astfel încît spiritul de observație nu profita. Ca un geometru care, despuind lucrurile de calitățile lor sensibile, nu vede decît substratul lor linear, așa-mi scăpa ceea ce povesteau oamenii, căci

ceea ce mă interesa pe mine era nu ce vroiau ei să spună, ci felul cum o spuneau în măsura în care le dezvăluia caracterul sau ridicolul; sau mai degrabă scopul cercetărilor mele fusese mai cu seamă un obiect care-mi procura totdeauna o plăcere specifică, trăsătura proprie unei persoane. Numai cînd o observam, mintea mea — pînă atunci ațipită în spatele activității aparente a conversației mele a cărei însuflețire masca pentru ceilalți o totală amortire a spiritului — pornea deodată voios la vinătoare, însă ceea ce urmărea ea atunci — de pildă identitatea salonului Verdurinilor în diferite locuri și în diferite vremi — se afla nu la mare adîncime, ci dincolo de aparența însăși, într-o zonă puțin mai retrasă. De aceea și farmecul aparent, cel ce se poate copia, al oamenilor îmi scăpa, întrucît nu mai aveam posibilitatea să mă opresc asupra lui, ca și chirurgul care vede sub abdomenul neted al unei femei boala lăuntrică ce-l roade. În zadar luam masa în oraș, nu-i vedeam pe comeseni, pentru că, atunci cînd credeam că-i privesc, îi radiografiam. Rezultatul era că, adunînd toate observațiile pe care le putusem face asupra comesenilor la un dineu, liniile schițate de mine reprezentau un ansamblu de legi psihologice, în care interesul propriu al celor spuse de comesean în timpul conversației nu avea nici o importanță. Dar oare aceasta lipsea portretele mele de orice valoare odată ce nu le luam ca atare? Dacă un portret făcut de un pictor scoate în evidență anumite adevăruri relative la volum la lumină, la mișcare, este el oare neapărat inferior cutărui alt portret, al aceleiași persoane, însă care nu-i seamănă deloc acestuia și în care o mie de detalii omise în

primul sînt relatate în mod minuțios în al doilea portret, din care se poate deduce că modelul era încîntător, în timp ce în primul el ar fi putut fi considerat urît, lucru ce poate avea importanță documentară și chiar istorică, dar nu-i neapărat un adevăr artistic. Apoi ușurătatea mea mă făcea, îndată ce nu eram singur, să doresc să plec, mai dornic să amuz pe alții flecărind decît să mă instruiesc ascultînd, cu excepția cazurilor cînd mă duceam în societate pentru a mă interesa de ceva în legătură cu arta sau referitor la vreo bănuială geloasă care mă preocupase înainte. Dar eram incapabil să văd un lucru dacă interesul meu față de el nu fusese stîrnit de vreo carte, dacă nu-i făcusem eu dinainte schița, pe care doream apoi s-o confrunt cu realitatea. De cîte ori, o știam bine, chiar dacă pagina din Goncourt nu mi-ar fi dezvăluit-o, fusem incapabil să-mi concentrez atenția asupra unor lucruri sau unor oameni pentru care apoi, de îndată ce imaginea lor îmi fusese înfățișată în singurătate de către un artist, aș fi făcut kilometri, mi-aș fi riscat viața ca să-i regăsesc ! Atunci închipuirea mea se urnea, începea să zugrăvească. Și lucrul în fața căruia căscasem cu un an în urmă, mă făcea să mă gîndesc cu neliniște, admirîndu-l anticipat, dorindu-l : „Va fi oare într-adevăr cu neputință să-l văd ? Ce n-aș da să-l aflu din nou !“ Cînd citești articole despre oameni, chiar numai despre oameni de lume, considerați ca „ultimii reprezentanți ai unei societăți din care nici un martor nu mai există“, poți, fără îndoială, să exclami : „Cînd te gîndești că se vorbește cu atîta elocință și elogii despre un ins atît de neînsemnat ! Cît aș fi deplîns faptul de a nu-l fi cunoscut, dacă aș fi

citit doar ziarele și revistele și dacă nu aş fi văzut omul! Dar eram mai curînd ispitit, citind astfel de pagini în jurnale, să mă gîndesc : „Ce păcat că — atunci cînd eram obsedat de gîndul să o reîntîlnesc pe Gilberte sau pe Albertine — nu i-am dat mai multă atenție acestui domn; îl luasem drept cel mai pisălog dintre pisălogi, drept un simplu figurant, iar el era o Figură!“ Paginile lui Goncourt pe care le citisem m-au făcut să regret că aveam această predispoziție. Căci aş fi putut să deduc, poate, din ele că viața te învață să depreciezi importanța lecturii și îți arată că ceea ce scriitorul laudă nu reprezintă prea mare lucru; dar tot așa puteam să trag concluzia că, dimpotrivă, lectura ne învață să scoatem în relief valoarea vieții, valoare pe care nu am știut să o apreciem și numai datorită cărții ne dăm seama cît era de mare. Putem, la rigoare, să ne împăcăm cu gîndul că nu ne-a plăcut prea mult societatea unui Vinteuil, a unui Bergotte. Puidonderia burgheză a celui dintîi, defectele de nesuportat ale celui alt nu dovedesc nimic împotriva lor, de vreme ce și-au manifestat talentul; la fel și vulgaritatea pretențioasă a unui Elstir la începuturile lui¹. Că memori-

¹ Deoarece *Jurnalul* fraților Goncourt mă făcuse să descopăr că Elstir nu era altcineva decît „domnul Tiche“ care-i ținuse altădată lui Swann, la Verdurină, discursuri atît de exasperante. Dar unde este omul de talent care să nu fi adoptat maniera supărătoare de a vorbi a artiștilor din clanul lui, înainte de a ajunge (așa cum s-a întîmplat cu Elstir și cum se întîmplă foarte rar) să aibă gusturi alese? Scrisorile lui Balzac, de pildă, nu sînt ele oare presărate cu expresii vulgare pe care Swann nu și-ar fi îngăduit nici în ruptul capului să le întrebuițeze? Și, totuși, după toate probabilitățile, Swann, atît de fin, atît de lipsit de orice ridicol detestabil ar fi fost incapabil să scrie *Verișoara Bette* și *Pretul din Tours*.

ile lui Goncourt nu au dreptate cînd atribuie farmeo societății acestor oameni care nouă ne displicuse este o chestiune de puțină importanță, de vreme ce, chiar dacă cel ce scrisese Memoriile se înșelase, faptul nu demonstrează nimic împotriva valorii vieții care produce astfel de talente.

La capătul opus al experienței, cînd vedeam că cele mai ciudate anecdote din *Jurnalul* fraților Goncourt, care constituie un subiect inepuizabil și o distracție pentru serile singuratice ale cititorului, le fuseseră povestite de către acei comeseni pe care am fi dorit, de-a lungul acestor pagini, să-i cunoaștem și care mie nu-mi lăsaseră nici o urmă de amintire interesantă, nu mi se părea din cale afară de bizar. În ciuda naivității lui Goncourt care conchidea că interesul acestor anecdote s-ar datora probabil distincției persoanei care le povestise, s-ar fi putut foarte bine întîmpla ca oameni medîocri să fi avut în viața lor, sau să fi auzit povestindu-se lucruri curioase și să le fi povestit la rîndul lor. Goncourt știa să asculte, cum știa și să vadă; eu nu știam. Dealtfel, toate aceste fapte ar fi trebuit judecate una cîte una. Domnul de Guermantes nu-mi lăsase, desigur, impresia aceluia fermecător model de grație juvenilă pe care bunica mea ar fi dorit atît de mult să-l cunoască și pe care mi-l recomanda drept model de neimitat, potrivit Memoriilor doamnei de Beausergent. Dar trebuie să ținem seama că Basin avea pe atunci șapte ani, că scriitoarea îi era mătușă și că înșiși soții care sînt pe cale să divorțeze peste cîteva luni vorbesc în mod foarte elogios despre soțiile lor. Una dintre cele mai frumoase poezii ale lui Sainte-Beuve este dedicată apariției

în fața unei fintîni a unei fetițe dăruită cu toate harurile și cu toate grațiile, tînăra domnișoară de Champlâtreux care nu avea, probabil, nici zece ani pe atunci. În pofida întregii venerații gingașe pe care poeta de geniu care este contesa de Noailles o avea față de soacră-sa, ducesa de Noailles, născută Champlâtreux, este posibil ca, dacă ar fi trebuit să-i facă portretul, acesta să fi fost destul de deosebit de cel zugrăvit de Sainte-Beuve cu cincizeci de ani mai devreme.

Mai turburători ar fi fost, poate, intermediarii, acei oameni despre care ceea ce se spune implică la ei mai mult decît memoria care a știut să rețină o anecdotă curioasă, fără ca totuși să ai puțința, cum se întîmplă în cazul lui Vinteuil, sau al lui Bergotte, să-i judeci după opera lor, deoarece ei n-au creat — spre marea noastră mirare, a celor care-i găseam atît de mediocri — ci au fost numai inspiratori. E drept că salonul care, în muzee, face cea mai vie impresie de eleganță, după celebrele picturi ale Renașterii, este cel al micii burghezii ridicole, de care aș fi visat, în fața tabloului, dacă nu aș fi cunoscut-o, să pot să mă apropiu în realitate, cu speranța de a afla de la ea secretele cele mai prețioase ale artei pictorului, pe care pînza sa nu mi le transmitea și a cărei pompoasă trenă de catifea și de dantele este o operă comparabilă cu cele mai frumoase ale lui Tizian. Dacă pe timpuri înțelesesem că nu omul cel mai spiritual, cel mai instruit, cu relațiile cele mai alese, ci cel ce știe să devină o oglindă, putînd astfel să răsfrîngă viața lui, fie și mediocră, devine un Bergotte (contemporanii îl considerau mai puțin inteligent decît Swann și mai puțin învățat

decît Bréauté), cu atît mai mult se poate spune acelaşi lucru despre modelele artistului. Pentru a trezi frumuseţea, artistul, care poate zugrăvi orice, va găsi modelele ce-i vor fi puse la dispoziţie de către oameni ceva mai înstăriţi decît el, la care va găsi ceea ce nu are de obicei în atelierul său de om de talent nerecunoscut care-şi vinde pînzele cu cincizeci de franci bucata : un salon cu mobile îmbrăcate în mătase de altădată, multe lămpi, flori frumoase, fructe frumoase, rochii frumoase — oameni relativ neînsemnaţi, sau care ar părea astfel unor oameni cu adevărat străluciţi (care nici nu ştiu măcar că ceilalţi există), dar care, din pricina aceasta, sînt mai curînd în măsură să-l cunoască pe artistul obscur, să-l aprecieze, să-l invite, să-i cumpere pînzele, decît cei din aristocraţie care se lasă pictaţi, ca Papa şi ca şefii de stat, de către pictorii academicieni. Poezia unui cămin elegant şi a frumuseţilor toalete din zilele noastre nu se va afla oare, pentru posteritate, mai curînd în salonul editorului Charpentier, de Renoir, decît în portretul principesei de Sagan sau al contesei de la Rochefoucauld, de Cotte sau de Chaplin ? Artiştii care ne-au dat cele mai măreţe imagini de eleganţă şi-au cules elementele de la oameni care au fost rareori marii eleganţi ai epocii lor, întrucît aceştia se lasă rareori pictaţi de către un necunoscut purtător al unei frumuseţi pe care ei nu sînt în stare s-o desluşască pe pînzele lui, disimulată cum este îndărătul unui şablon de farmec perimat ce filfiie în faţa ochilor publicului ca şi fantasmagoriile subiective pe care un bolnav crede că le are într-adevăr în faţă. Însă ca aceste modele mediocre pe care le cunoscusem să fi inspirat, să fi fost imboldul

anumitor aranjamente care mă încintaseră, ca prezența cutăruia dintre ele în tablouri să fi fost mai mult decât a unui model, și anume aceea a unui prieten pe care ții să-l afli înfățișat pe pînă, aceasta te făcea să te întrebi dacă toți oamenii pe care regretăm că nu i-am cunoscut, pentru că Balzac i-a zugrăvit în cărțile sale sau i-a pomenit omagial și admirativ în dedicație, sau despre care Sainte-Beuve sau Baudelaire au scris versurile lor cele mai frumoase, sau, cu atît mai mult, dacă toate doamnele Récamier, toate doamnele de Pompadour, nu mi-ar fi părut persoane fără importanță, fie din pricina unei infirmități a firii mele, ceea ce, atunci, mă făcea să turbez de minie că sînt bolnav și că nu mă pot întoarce să-i văd pe oamenii pe care-i subapreciasem, fie că prestigiul lor se datora doar magiei iluzorii a literaturii, ceea ce mă obliga să văd cele scrise cu alți ochi și mă consola de faptul de a fi nevoit, din cauza progresului stării mele maladive, să rup, de pe o zi pe alta, legăturile cu societatea, să renunț la călătorii, la muzee, pentru a mă duce să mă îngrijesc într-o casă de sănătate.

Aceste gînduri ce tindeau, unele din ele, să diminueze, iar altele să intensifice părerea mea de rău de a nu avea aptitudini pentru literatură nu-mi veniseră niciodată în minte în timpul anilor îndelungați, pe care i-am petrecut departe de Paris, îngrijindu-mi sănătatea într-un sanatoriu și în care, dealtfel, renunțasem complet la intenția de a scrie, pînă cînd acest sanatoriu nu a mai putut găsi personal medical, la începutul anului 1916. M-am întors

atunci într-un Paris foarte deosebit de acela în care mai revenisem o dată, după cum se va vedea, în august 1914, pentru a mă supune unui examen medical, după care am plecat din nou la sanatoriul meu.

Intr-una din primele seri după reîntoarcerea mea la Paris în 1916, din dorința de a auzi vorbindu-se despre singurul lucru care mă interesa pe atunci, războiul, am ieșit după cină, ca să mă duc s-o văd pe doamna Verdurin, căci ea era, dimpreună cu doamna Bontemps, una din reginele Parisului în război, care te făcea să te gîndești la Directorat. Așa cum prin însămințarea unei mici cantități de drojdie dobîndești aparența generației spontanee, tinere femei umblau toată ziua cu niște turbane înalte și cilindrice pe cap, cum s-ar fi putut înfățișa o contemporană a doamnei Tallien, purtînd, din devotament pentru patrie, tunici egiptene drepte, în culori închise, foarte „gen război“, peste fuste foarte scurte; ele purtau încălțăminte făcută din curelușe, care amintea coturnii lui Talma, sau jambiere înalte, amintindu-le pe cele purtate de iubiții noștri soldați; pentru că nu uitau, după spusele lor, că trebuiau să înveselească ochii acestor ostași, ele se găteau nu numai în toalete „vaporoase“, ci și cu bijuterii care evocau armatele prin motivul lor decorativ, chiar dacă materialul nu provenea de la armate și nu fusese lucrat acolo; în locul ornamentelor egiptene evocînd campania din Egipt, purtau inele sau brățări confecționate din fragmente de obuze sau din țețiroane de 75, amnare compuse din doi bănuți englezești, cărora un militar reușise să le dea, în adăpostul său, o patină atît de frumoasă, încît profilul reginei Victoria părea să fi fost

conturat de Pisanello ; tot din cauză că se gindeau mereu să-i înveselească pe ostași, spuneau ele, cînd vreunul dintre ei cădea pe cîmpul de luptă aproape că nu purtau doliu, sub pretext că doliul comportă „o doză de aroganță“, lucru ce le îngăduia să poarte o bonetă albă de crep englezesc (de cel mai plăcut efect „îndreptățind toate speranțele“, în neștrămutata certitudine a victoriei definitive) și le permitea să înlocuiască cașmirul de altădată cu satinul și muselina de mătase, și să-și poarte perlele „respectînd în același timp tactul și corectitudinea, ceea ce nici nu este cazul să aduci aminte femeii franceze“.

Luvrul, toate muzeele erau închise, și cînd citeai titlul unui articol de ziar : „O expoziție senzațională“, puteai să fii sigur că nu de tablouri era vorba, ci de rochii, de rochii menite dealtfel să trezească „bucuriile fine ale artei de care pariziencele erau de prea mult timp lipsite“. În felul acesta eleganța și plăcerea renăscuseră ; eleganța, în lipsa artelor, căuta să se scuze, așa cum cei din 1793, anul în care artiștii ce expuneau la Salonul revoluționar declarau că nu ar fi drept să pară „ciudat republicanilor austeri faptul că ne ocupăm de arte cînd Europa coalizată asediază teritoriul libertății“. Așa făceau în 1916 croitorii care, dealtfel, mărturiseau cu o orgolioasă conștiință de artist, că „să cauți ceva nou, să înlături banalitatea, să afirmi o personalitate, să pregătești victoria, să descoperi pentru generațiile de după război o formulă nouă a frumosului, aceasta era ambiția care-i frămînta, himera pe care o urmăreau, așa cum îți puteai da seama venind să vizitezi încintătoarele lor saloane, instalate în strada..., unde să înlături printr-o notă de lumină și veselie ama-

rul greu al orei actuale pare a fi cuvîntul de ordine, păstrînd, totuși, discreția pe care o impun împrejurările. Amărăciunile actuale, e adevărat, ar putea învinge energia femeilor dacă nu am avea atîtea strălucite exemple de curaj și răbdare la care să reflectăm. De asemenea, gîndindu-ne la combatanții noștri care în adîncul tranșelor doresc ca scumpa absență rămasă acasă să aibă mai mult confort și eleganță, nu vom înceta să introducem cît mai mult rafinament în creația rochiilor care să corespundă nevoilor actuale. „La modă“, se-nțelege, „sînt în special casele englezești, deci aliatele noastre, și lumea se pasionează anul acesta după rochia-butoi de o delicioasă neglijență, care ne imprimă tuturor o amuzantă originalitate de o rară distincție. Aceasta va fi chiar una din cele mai fericite consecințe ale acestui trist război“, adăuga fermecătorul cronicar (așteptăm să continue cu redobîndirea teritoriilor pierdute, cu trezirea sentimentului național), „va fi chiar una dintre cele mai fericite consecințe ale acestui război, faptul de a fi obținut rezultate frumoase în ce privește toaleta fără lux nemăsurat și de prost gust, cu nimica toată, de a fi creat eleganță din fleacuri. Rochiei marilor case de mode, confecționată în mai multe exemplare, îi sînt preferate în momentul de față rochiile făcute acasă, afirmîndu-se astfel concepția, gustul și tendințele de netăgăduit ale fiecăruia“. În ceea ce privește caritatea, avînd în vedere toate mizeriile născute din invazie, mulțimea de mutilați, era foarte natural ca ea să trebuiască să se facă „încă și

mai ingenioasă", ceea ce le obliga pe doamnele cu turba-
nele înalte să-și petreacă sfârșitul după-amiezii la „cea-
iuri", în jurul unei mese de bridge, comentind noutățile
de pe „front", în timp ce la poartă le așteptau mașinile
cu un strașnic militar la volan, care trăncănea cu comi-
sionarul hotelului. Dealtfel, nu numai edificiile ce se ri-
dicau ca niște cilindri bizari deasupra figurilor lor erau
noi. Tot așa erau și figurile. Aceste doamne cu pălării
noi erau femei tinere venite nu se prea știe de unde și
care erau floarea eleganței, unele din ele de șase luni,
altele de doi ani, altele de patru. Aceste deosebiri aveau,
dealtminteri, pentru ele tot atita importanță ca, pe vre-
mea când îmi făceam intrarea în societate, deosebirea de
trei sau patru secole de vechime dovedită între două
familii: Guermantes și La Rochefoucauld. Doamna care
cunoștea familia Guermantes din 1914 o considera par-
venită pe cea care le fusese prezentată în 1916, o saluta
cu aerul unei bătrîne nobile, o fixa prin lornietă și spu-
nea cu o strîmbătură nemulțumită că, de fapt, nici nu
se știe dacă doamna în chestiune este sau nu măritată.
„Toate acestea sînt destul de dezgustătoare", conchidea
doamna din 1914, care ar fi dorit ca ciclul noilor admiteri
să se oprească la ea. Aceste persoane noi, pe care tine-
retul le găsea foarte vechi, și pe care, dealtfel, unii bă-
trîni ce nu frecventaseră decît societatea înaltă le recu-
noșteau ca nefiind chiar așa de noi, ofereau societății nu
numai amuzamentele conversației politice și cele muzi-
cale în acea intimitate adecvată; ele trebuiau să fie
acelea care să ofere nume noi, căci pentru ca lucrurile să
pară noi, chiar dacă sînt vechi, și, chiar dacă sînt noi, în

artă e nevoie, ca și în medicină, ca și în mondenitate, de nume noi. (Dealtminteri, ele erau noi în anumite privințe. Astfel doamna Verdurin se dusese în timpul războiului la Veneția, însă, asemeni celor care vor să evite să vorbească despre dureri și sentimente, când spunea că a fost uimitor, ceea ce admira nu era nici Veneția, nici San Marco, nici palatele, tot ceea ce-mi plăcuse atît de mult și pe care dînsa nu dădea nici doi bani, ci efectul proiectoarelor pe cer, proiectoare asupra cărora dădea deslușiri bazate pe cifre. Din epocă în epocă așa renaște un anumit realism, opunîndu-se artei admirate pînă atunci.) Salonul Sainte-Euverte era o etichetă decolorată, sub care prezența celor mai vestiți artiști, celor mai influenți miniștri nu ar fi atras pe nimeni. În schimb, lumea alerga să audă un cuvînt rostit de secretarul celor dintii, sau de subșeful de cabinet al celorlalți, la noile doamne cu turban, a căror invazie înaripată și trîncănitoare umplea Parisul. Doamnele din Primul Directorat aveau o regină care era tină ră și frumoasă și se numea doamna Tallien. Cele din al doilea aveau două care erau bătrîne și urîte și care se numeau doamna Verdurin și doamna Bontemps. Cine ar fi putut imputa doamnei Bontemps faptul că soțul ei jucase un rol, aspru criticat de către *Echo de Paris*, în afacerea Dreyfus? Deoarece întreaga Cameră devenise la un moment dat revizionistă, prin forța împrejurărilor trebuia să se recurgă la foștii revizionști și la foștii socialiști pentru a se forma partidul ordinei sociale, al toleranței religioase, al pregătirii militare. Pe timpuri, domnul Bontemps ar fi fost urît pentru că anti-patrioții erau numiți pe atunci dreyfusarzi. Dar numele

acesta a fost curind uitat și înlocuit prin acela de adversar al legii de trei ani. Domnul Bontemps era, dimpotrivă, unul din autorii acestei legi și, deci, patriot. În societate (și acest fenomen social nu reprezintă, dealtfel, decît o aplicare a unei legi psihologice mult mai generale), lucrurile noi, condamnabile sau nu, nu stîrnesc repulsie decît atîta timp cît nu sînt însușite și înconjurate de elemente liniștitoare. Cu dreyfusismul s-a întîmplat la fel ca și cu căsătoria lui Saint-Loup cu fiica Odettei, căsătorie care mai întîi provocase scandal. Acum, cînd la soții Saint-Loup puteau fi văzuți toți oamenii „cunoscuți”, chiar dacă Gilberte ar fi avut moravurile Odettei însăși, lumea ar fi „mers” acolo și ar fi aprobat-o pe Gilberte dacă ea ar fi dezaprobat, ca o văduvă nobilă, o nouă morală încă neasimilată. Dreyfusismul era acum înglobat într-o serie de lucruri respectabile și obișnuite. Cît despre însemnătatea lui în sine, nimeni nu se gîndea mai mult acum admițîndu-l, decît odinioară condamnîndu-l. Nu mai era *shocking*. Mai mult nu trebuia. Lumea abia își mai amintea că fusese *shocking*, așa cum nu se mai știe, după un timp oarecare, dacă tatăl unei tinere a fost hoț sau nu. La nevoie se poate spune : „Nu, a fost vorba de un cumnat sau de un omonim, dar împotriva acestei persoane nu a fost niciodată nimic de spus”. De asemenea a existat desigur dreyfusism și dreyfusism, iar insul care o frecvență pe ducesa de Montmorency și a introdus legea de trei ani nu putea să fie rău. În orice caz, păcatele trebuie iertate. Această uitare dăruită dreyfusismului a fost, cu atît mai mult, acordată dreyfusarzilor. De fapt, nu mai găseai nici unul în politică, deoarece la

un moment dat fuseseră cu toții dreyfusarzi dacă vroiau să facă parte din guvern, chiar și acei care reprezentau contrariul a ceea ce dreyfusismul, în izbitoarea sa nouitate încarnase (în perioada când Saint-Loup se afla pe un drum greșit): antipatriotismul, ateismul, anarhia etc. Astfel încît dreyfusismul domnului Bontemps, invizibil și structural ca cel al tuturor oamenilor politici, nu se vedea mai mult decît se văd oasele sub piele. Nimeni nu și-ar mai fi reamîntit că el fusese dreyfusard, căci oamenii de lume sînt distrați și uituci, și pentru că, de asemenea, trecuse de atunci un timp foarte lung, pe care ei se prefăceau a-l crede și mai lung, căci ideea cea mai la modă era să spui că perioada antebelică era separată de războiul actual prin ceva la fel de profund, simulînd o durată tot atît de lungă ca și o perioadă geologică, și însuși Brichot, naționalistul, cînd făcea aluzie la afacerea Dreyfus, spunea: „În epoca aceea preistorică“. (Ca să spunem drept, această schimbare profundă produsă de război era invers proporțională cu valoarea spiritelor în cauză, cel puțin de la o anumită treaptă; jos de tot, cei proști de-a binelea și petrecăreții sadea habar n-aveau că fusese război. Iar vîrfurile, care și-au creat o viață interioară proprie, nu țin seama de importanța evenimentelor. Ceea ce modifică în mod profund pentru ei ordinea ideilor este mai curînd ceva care pare a nu avea nici o importanță în sine și care răstoarnă pentru ei rînduiala timpului, făcîndu-i contemporani ai unei alte perioade din viața lor. Dovadă frumusețea paginilor pe care le inspira: un cîntec de pasăre în parcul din Montboissier sau o adiere încărcată de parfumul de rezedă sînt, evident,

evenimente de mai mică importanță decât însemnatele date ale Revoluției și ale Imperiului. Și totuși ele au inspirat, în *Memoriile de dincolo de mormânt* ale lui Chateaubriand, pagini de valoare infinit mai mare.) Cuvintele dreyfusard și antidreyfusard nu mai aveau sens: spuneau aceleași persoane care ar fi fost uluite și revoltate dacă li s-ar fi spus că, foarte probabil, peste câteva secole, și poate peste mai puțin timp, cuvântul lor nu va mai avea decât valoarea de curiozitate pe care o au cuvintele sanchilot, șuan, sau albastru¹.

Domnul Bontemps nu voia să audă vorbindu-se de pace înainte ca Germania să fie redusă la aceeași îmbucătățire ca în Evul Mediu, neamul Hohenzollernilor decretat decăzut din drepturi și Wilhelm ciuruit de două sprezece gloanțe. Într-un cuvânt, el era ceea ce Brichon numea un „*jusqu'aboutiste*”², ceea ce însemna cel mai bun brevet de civism ce i se putea da. Primele trei zile doamna Bontemps fusese, fără îndoială, cam dezorientată în mijlocul persoanelor care ceruseră doamnei Verdurin să fie prezentate, și doamna Verdurin spuse pe un ton cam acru: „Contele, draga mea”, doamnei Bontemps care o întrebă: „Mi l-ai prezentat pe ducele d'Haussonville nu-i așa?” fie din cauză de totală ignoranță și din lipsa oricărei asociații între numele Haussonville și vreun titlu fie, dimpotrivă, din cauza cunoștințelor prea numeroase și a asociației de idei cu „Partidul ducilor”, despre care i se spuse că număra printre membri, la Academie pe domnul d'Haussonville. Din ziua a patra ea începuse s

¹ În original: *le bleu* (albastru), sinonim cu nobil (n.t.).

² Cel ce merge până la capăt (n.t.).

fie în mod temeinic instalată în cartierul Saint-Germain. Cîteodată se mai vedeau încă în jurul ei nişte rămăşiţe ale unei societăţi necunoscute care nu produceau mai multă uimire decît resturile unei coji de ou în jurul unui puişor, celor ce cunoşteau oul de unde ieşise doamna Bontemps. Dar începînd din ziua a cîcispzezecea, ea le lepădase, iar înaintea sfîrşitului primei luni, cînd spunea : „Mă duc la Lévy“, toată lumea înţelegea, fără ca ea să fie nevoită să precizeze, că era vorba de Lévis-Mirepoix, şi nici o ducesă nu s-ar fi culcat fără să fi aflat de la doamna Bontemps sau de la doamna Verdurin, măcar prin telefon, ce conţinea comunicatul de seară, ce fusese emis, cum stăteau lucrurile cu Grecia, ce ofensivă se pregătea, într-un cuvînt tot ce publicul larg avea să afle a doua zi sau mai tîrziu, astfel că era ca un fel de ultimă probă la croitoreasă. În conversaţie, ca să comunice noutăţile, doamna Verdurin spunea : „noi“ vorbind de Franţa. „Ei bine, iată noi cerem regelui Greciei să se retragă din Peloponez etc. ; noi îi trimitem etc.“. Şi în toate relatările ei reveneau mereu G.Q.G.¹ („am telefonat la G.Q.G.“) abreviaţie pe care îi făcea plăcere să o pronunţe la fel cum le plăcea odinioară femeilor care nu-l cunoşteau pe prinţul d'Agrigento să întrebe zîmbind cînd se vorbea despre dînsul, pentru a arăta că erau bine informate : „Grigri ?“, o plăcere ce în epocile prea puţin agitate este cunoscută numai de oamenii mondeni, dar pe care în timpul marilor crize o cunoaşte chiar şi poporul. Major-domul nostru, de exemplu, era în stare, datorită ziarelor, dacă se vorbea de regele Greciei, să spună ca Wilhelm II :

¹ *Grand Quartier Général* (n.t.).

„Timo ?“, în timp ce pînă atunci familiaritatea sa c regii rămăsese mai vulgară, fiind inventată de el ca p vremuri cînd, vorbind de regele Spaniei, îl numea : „Fonfonse“. Se poate observa dealtfel că, pe măsură ce cresc numărul oamenilor străluciți care făceau avansuri doamnei Verdurin, numărul celor pe care dinsa îi numea „plicticoșii“ se împuțină. Printr-un fel de metamorfoză magică, orice „plicticos“ care venise să-i facă o vizită și să-solicite o invitație, devenea deodată o persoană agreabilă inteligentă. Pe scurt, la capătul unui an, numărul plicticoșilor se redusese în așa mare proporție, încît „teama și neputința în fața plictiselii“ care ocupaseră un loc atît de important în conversația ei și jucaseră un rol atît de mare în viața doamnei Verdurin dispăruseră aproape c totul. S-ar fi putut spune că spre sfîrșitul vieții, această neputință față de plictiseală (pe care, dealtfel, potrivit asigurărilor ei, nu o resimțise în prima tinerețe) o făcea să sufere mai puțin, așa cum unele migrene, unele astme nervoase pierd din putere cînd îmbătrînești. Și teama doamnei Verdurin ar fi părăsit-o, fără îndoială, cu totul din lipsa de plicticoși, dacă nu i-ar fi înlocuit, într-o măsură redusă, pe cei care nu mai erau de felul acesta prin alții, recrutați printre credincioșii de altădată.

Dealtminteri, ca să terminăm cu ducesele care o frecventau acum pe doamna Verdurin, ele veneau să caute fără să-și dea seama, exact același lucru ca și dreyfusarz de altădată, adică o plăcere mondenă alcătuită în așa fel încît savurarea ei să sature curiozitatea politică și să satisfacă nevoia de a comenta evenimentele aflate din ziare. Doamna Verdurin spunea : „Veți veni la ora 5 s

vorbim despre război“, ca altădată „să vorbim despre Afacere“¹ și între aceste două : „Veți veni să-l ascultați pe Morel“.

Dar Morel n-avea să fie acolo, și nu din motiv că el nu fusese reformat. Pur și simplu nu se prezentase și era dezertor, însă nimeni nu știa acest lucru.

Una din stelele salonului Verdurin era „Sînt în pom“, care, în ciuda gusturilor sale sportive, se reformase. El devenise pentru mine în așa măsură autorul unei opere admirabile la care mă gîndeam foarte des încît, numai din întîmplare, cînd stabileam un curent transversal între două serii de amintiri, mă gîndeam că el fusese acela care o determinase pe Albertine să plece de la mine. Și chiar și acest curent transversal ajungea, în ce privește relicvele acestea de amintiri despre Albertine, la un drum care se oprea într-o paragină, la o depărtare de mai mulți ani. Căci nu mă mai gîndeam niciodată la ea. Era o cale a amintirilor, un drum pe care nu-l mai urmam. Pe cînd operele lui „Sînt în pom“ erau recente, iar șirul acestor de amintiri mereu cercetat și folosit de mintea mea.

Trebuie, dealtfel, să spun că nu era nici prea lesnicios și nici prea agreabil să-l cunoști pe soțul Andréi, iar prietenia pe care i-o arătai era expusă multor decepții. Încă de pe atunci era foarte bolnav și se cruța de oboșeli, cu excepția acelor care i se păreau apte, poate, să-l procure plăcere. Or, printre acestea el socotea numai întîlnirile cu oamenii pe care nu-i cunoștea încă și pe care imaginația lui aprinsă îi închipuia, probabil, ca avînd

¹ Afacerea Dreyfus (n.t.).

sorti de a fi altfel decît ceilalți oameni. Însă în privința celor pe care-i cunoștea, știa prea bine cum sînt, cum ar fi, și nu i se mai părea să merite o oboseală atît de primejdioasă pentru el, poate chiar nefastă. Era, în rezumat, un foarte rău prieten. Și poate că în pofta lui de oameni noi se regăsea ceva din cutezanța frenetică pe care-o manifestase odinioară la Balbec în sporturi, în jocul de cărți și în toate excesele culinare.

Cît despre doamna Verdurin, dînsa vroia de fiecare dată să-mi facă cunoștință cu Andrée, neputînd admite că o cunoșteam. Dealtfel, Andrée venea rareori cu soțul ei. Era pentru mine o prietenă admirabilă și sinceră. Devotată crezului estetic al soțului ei, care era împotriva balletelor rusești, ea spunea despre marchizul de Polignac : „Casa lui este decorată de Bakst ; cum poate cineva dormi în ea ? L-aș prefera pe Debuffe.“ Dealtfel, Verdurini, datorită progresului fatal al estetismului care sfîrșește prin a-și mînca propria coadă, spuneau că nu pot suporta *modern style*-ul (pe deasupra, acesta era din München) și nici apartamentele albe, și nu le mai plăceau decît vechile mobile franțuzești, într-un decor sumbru¹.

¹ O vedeam, în epoca aceea, foarte des pe Andrée. Nu știam ce să ne spunem, și o dată mă gîndii la numele de Juliette ce răsărise din adîncul amintirii despre Albertine, ca o floare misterioasă. Misterioasă pe atunci, dar care acum nu mai răscolea nimic : cu toate că vorbeam de atîtea subiecte indiferente, de acesta nu mă atîngeam, nu din pricină că mi-ar fi fost mai indiferent decît altele, ci din cauză că există un fel de suprasaturație a lucrurilor la care te-ai gîndit prea mult. S-ar putea ca perioada în care vedeam atîtea mistere să fi fost cea adevărată. Dar cum aceste perioade vor dăinui mereu, nu trebuie să-ți sacrifici sănătatea, averea pentru descoperirea unor mistere care într-o bună zi nu vor mai prezenta nici un interes.

Lumea a fost foarte mirată în epoca aceea, cînd doamna Verdurin putea să aibă în preajmă pe cine vroia, văzînd-o cum făcea avansuri pe ocolite unei persoane pe care o pierduse cu desăvîrşire din vedere : Odette. Se credea că ea nu ar putea să adauge nimic mediului strălucit, care devenise micul clan. Dar o despărţire îndelungată, calmînd pizma, reînvie, cîteodată, prietenia. Apoi, fenomenul care-i face nu numai pe muribunzi să pronunţe doar nume bine cunoscute altădată, ci şi pe oamenii bătrîni să se complacă în amintirile lor din copilărie, fenomenul acesta îşi are echivalentul său social. Ca să-i reuşească proiectul de a o face pe Odette să revină la dînsa, doamna Verdurin nu s-a folosit, bineînţeles, de „fanatici“¹, ci de obişnuiţii casei mai puţin credincioşi care păstrasera un picior şi în salonul celălalt. Ea le spunea : „Nu ştiu de ce n-o mai vedem pe aici. Este, poate, supărată, eu însă nu sînt. În fond, ce i-am făcut ? Doar la mine i-a cunoscut pe ambii ei soţi. Dacă vrea să se întoarcă, să ştie că uşile îi sînt larg deschise“. Aceste cuvinte care ar fi trebuit să ştirbească mîndria patroanei, dacă nu i-ar fi fost dictate de imaginaţie, au fost repetate, însă fără succes. Doamna Verdurin a aşteptat-o pe Odette fără s-o vadă venind, pînă ce evenimentele care vor urma aduseră, din cu totul alte motive, ceea ce nu putuse face solia, zeloasă totuşi, de celor ce umblau în două lunturi. Atît de puţine sînt reuşitele uşoare, cît şi eşecurile definitive.

¹ În original : *les „ultras“* — regaliştii cei mai conservatori după restaurarea monarhiei (1818) (n.t.).

Lucrurile erau atât de neschimbate încît regăseai mod cît se poate de firesc cuvintele de altădată „birorientat“, „rătăcit“. Şi cum păreau totuşi să difere, a cum vechii comunarzi fuseseră antirevizionişti, cei mari dreyfusarzi vroiau să fie împuşcată toată lumea se bucurau de sprijinul generalilor, la fel cum în timp Afacerii Dreyfus aceştia fuseseră contra lui Galliffet. În aceste întruniri, doamna Verdurin invita cîteva doamne noi-nouţe, cunoscute prin activitatea lor filantropică, care la început veneau în toalete strălucitoare, purtînd mari coliere de perle, pe care Odette, care afişa acum „ţinuta de război“, imitîndu-le pe doamnele din cartier Saint-Germain, le privea cu severitate, cu toate că avea şi ea un colier tot atât de frumos, de care abuzase chiar. Dar femeile ştiu să se adapteze. La a treia sau la a patra vizită, ele îşi dădeau seama că toaletele pe care le cuceriseră şic erau tocmai cele proscrise de către persoane care erau şic, şi atunci puneau deoparte rochiile aurii se resemasau la simplitate.

Doamna Verdurin spunea : „Este dezolant, voi telefonui lui Bontemps să facă tot ce trebuie pentru mine : cerzura a *innegrit*¹ din nou tot sfîrşitul articolului lui Noipois şi numai din cauză că dădea să se înţeleagă că Percin a fost *mazilit*.“ Căci stupiditatea curentă îngăduia fiecăruia să-şi facă o glorie din folosirea unor expresii comune, închipuindu-şi că arată astfel că este la modă, aşa cum făcea o burgheză spunînd, cînd se vorbea despre

¹ Autorul se referă la obiceiul practicat în unele state de acoperi cu tuş anumite pasaje din ziarele străine, mai cu seamă în timp de război (n.t.).

domnul de Bréauté, de prințul de Agrigento sau despre domnul de Charlus: „Cine? Babal de Bréauté, Grigri, Mémé de Charlus?“ Dealtfel ducesele procedează identic, și le făcea aceeași plăcere să spună „a mazili“, căci la ele — și asta-i interesează pe burghezii oarecum poeți — numai numele diferă, altfel se exprimă potrivit categoriei spirituale din care fac parte și în care predomină foarte mult mentalitatea burgheză. Categoriile spirituale nu țin seama de obirșie.

Toată această activitate telefonică a doamnei Verdurin nu era, dealtminteri, lipsită de inconveniente. Deși uitasem să o menționăm, „salonul“ Verdurin, cu toate că își perpetua spiritul și litera, se mutase pentru moment într-unul dintre cele mai mari palate din Paris, întrucât lipsa de cărbune și de electricitate complica recepțiile Verdurinilor în vechea clădire, plină de umezeală, a Ambasadorilor venețieni. Noul salon nu era lipsit de farmec. Așa cum la Veneția locul, limitat din cauza apei, impune forma palatelor, așa cum o palmă de grădină în Paris încântă mai mult decât un parc în provincie, sufrageria îngustă pe care o avea doamna Verdurin în palat aducea cu un soi de romb, cu pereții strălucind de albeață, ca un ecran pe care se reliefa în fiecare miercuri, și aproape zilnic, bărbații cei mai interesați, cei mai diferiți, femeile cele mai elegante din Paris, încântați cu toții să profite de belșugul Verdurinilor, a căror bogăție creștea într-o vreme când cei mai bogați se restrîngeau, neputîndu-și încasa veniturile. Aspectul imprimat acestor recepții se modificase, fără ca ele să înceteze să-l încinte pe Brichot care, pe măsură ce relațiile Verdurinilor se tot

lărgeau, găsea plăceri noi și acumulate într-un spațiu restrîns, ca surprizele într-un papuc de Crăciun. În anumite zile, comensii erau atît de numeroși, încît sufrageria apartamentului particular devenea prea mică, iar cine se servea în imensa sufragerie de jos, unde cei fideli, simțind în mod fățarnic că regretă intimitatea sufrageriei de sus, erau, în fond, încîntați — cu toate că făceau cerc separat, ca altădată în trenulețul de la Balbec — de a atrage asupra lor atenția și invidia meselor învecinate. Desigur că în timpuri normale, de pace, o notiță mondenă trimisă pe sub mînă la *Figaro* sau la *Gaulois*, ar fi pus în circulație mai multă lume decît aceea care încăpea în sufrageria de la Majestic, că Brichot cinase cu ducesa de Duras. Dar, de cînd cu războiul, cronicarii mondene, suprimînd acest gen de informații (își scoteau pîrleala cu înmormîntările, citările pe armată și banchetele franco-americane), publicitatea nu mai putea exista decît prin acest mijloc copilăresc și restrîns, demn de erele primitive și anterior descoperirii lui Gutemberg : a fi văzut la masa doamnei Verdurin. După cină lumea se urca în saloanele Stăpînei, apoi începea activitatea telefonică. Însă multe din marile hoteluri erau pe vremea aceea locuite de spioni care notau noutățile telefonate de Bontemps, cu o indiscreție pe care din fericire, o compensa lipsa de certitudine a acestor informații dezmințite întotdeauna de evenimente.

Înainte de orei cînd se terminau ceaiurile de după-amiază, în amurg, se vedeau de departe, pe cerul încă luminos, mici pete întunecoase pe care puteai să le iei, în

albastrul serii, drept musculițe, sau drept păsări. De asemenea, cînd vezi de foarte departe un munte, ai putea să crezi că-i un nor. Dar ești emoționat pentru că știi că acest nor este imens, în stare solidă, și rezistent. La fel eram emoționat și acum pentru că pata întunecată de pe cerul de vară nu era nici musculiță, nici pasăre, ci un avion, cu oameni în el, care vegheau asupra Parisului. (Amintirea avioanelor pe care le văzusem împreună cu Albertine, în timpul ultimei noastre plimbări în apropierea Versailles-ului, nu contribuia cu nimic la această emoție, căci amintirea plimbării îmi devenise indiferentă.)

La ora cinei, restaurantele erau pline ; și dacă, trecînd pe stradă, vedeam un biet soldat în permisie, scăpat pentru șase zile de riscul permanent al morții, și gata să plece din nou în tranșee, cum își țintea o clipă privirea pe ferestrele luminate, sufeream ca la hotelul din Balbec, cînd pescarii ne priveau cinînd, dar sufeream și mai mult pentru că știam că mizeria soldatului este mai mare decît cea a săracului, conținîndu-le pe toate, și mai impresionantă fiindcă este mai resemnată, mai nobilă, și că, gata să plece pe front, el spune dînd filozofic din cap, fără ură, văzîndu-i pe cei ambușcați cum se înghesuie ca să-și rețină mesele : „Nu s-ar spune că este război, pe aici“. Apoi la orele 9,30, cînd nimeni nu avusese încă timp să-și termine masa, toate luminile se stingeau brusc, ca urmare a ordonanțelor poliției, și se producea o altă înghesuială a ambușcaților care-și smulgeau pardesiurile din mîinile gardebierilor restaurantului. Aici cinasem cu Saint-Loup

într-o seară de permisie, la orele 9,35, într-o penumbră misterioasă de odaie unde se proiectează cu lanterna magică, sau de sală care servește pentru prezentarea filmelor a unuia din cinematografele către care aveau să se grăbească comeseni și comesene.

Dar după ora aceasta, pentru cei care, ca și mine, în seara de care vorbesc, rămăseseră să cineze acasă, și ieșeau să-și viziteze câte un prieten, Parisul era, cel puțin în unele cartiere, încă mai întunecos decât Combray în copilăria mea ; vizitele ce se făceau semănau cu vizitele unor vecini de la țară. Ah, dacă Albertine ar fi trăit, cum de plăcut ar fi fost, în serile în care aș fi cinat în oraș să-i dau întâlnire afară sub arcade ! Întii n-aș fi văzut nimic, m-ar fi cuprins emoția că nu va veni la întâlnire, cînd deodată aș fi văzut dezlipindu-se de peretele negru unul din dragile ei rochii gri, ochii ei zîmbitori care m-ar fi zărit și am fi putut să ne plimbăm îmbrățișați fără să ne recunoască și să ne tulbure nimeni, și apoi să ne întoarcem acasă. Dar, vai ! eram singur și-mi făcea impresia că mă duc să fac o vizită de vecin de la țară, o vizită cum venea să ne facă Swann după cină, fără să întâlnească mai mulți trecători în întunericul din Tansonville, pe drumulețul edecului, pînă în strada Saint-Esprit, decât eu acum, pe străzile ce se prefăcuseră în drumuri rustice sinuoase, de la strada Ste-Clotilde pînă în strada Bonaparte. Dealtminteri, cum aceste fragmente de peisaj, pe care vremea rea sau bună le transformă, nu mai erau împiedicate de un cadru devenit invizibil, în serile cînd vîntul gonia câte o aversă glacială mă credeam mult mai

mult pe malul unei mări dezlănțuite, la care visasem atât de mult pe timpuri, decît mă simțisem la Balbec ; și chiar alte elemente ale naturii, care nu existaseră pînă atunci la Paris, te făceau să crezi că ai coborît din tren, venind pentru vacanță, în plină cîmpie : de pildă, contrastul de lumină și de umbră pe care-l aveai lîngă tine pe sol, în serile cu lună. Aceasta producea efecte pe care orașele nu le cunosc, nici chiar în plină iarnă ; razele ei se întindeau pe zăpada pe care nici un muncitor nu o mai curăța, pe bulevardul Haussmann, așa cum s-ar întinde pe un ghețar din Alpi. Siluetele copacilor se reflectau limpezi și pure pe această zăpadă de aur albăstrui, cu o finețe pe care o găsești în unele picturi japoneze sau în unele fundaluri de Rafael ; se întindeau pe pămînt chiar de la rădăcina copacului, așa cum se văd adeseori la apusul soarelui, cînd acesta inundă și străluminează pajiștile pe care se înalță arbori la distanțe regulate. Dar, printr-un rafinament de o delicatețe fermecătoare, pajiștea pe care se lungeau umbrele copacilor, ușoare ca niște suflete, era o pajiște de paradis, nu de culoare verde, ci de un alb atît de sclipitor din pricina lunii care-și răspîndea razele pe zăpada de jad, că s-ar fi putut spune că era țesută numai din petale de peri înfloriți. Și în piețe, divinitățile fintinilor publice, ținînd în mînă un jet de gheață, păreau a fi statui dintr-un material amalgamat, la făurirea cărora artistul voise să logodească numai bronz și cristal. În aceste zile extraordinare, toate casele erau negre. Dimpotrivă, primăvara, din cînd în cînd, sfidînd regulamentele poliției, un palat particular, sau doar eta-

Jul vreunui palat, sau chiar numai o cameră a unui etaj lăsându-și jaluzelele deschise, apărea, avînd aerul că se sprijină doar ea una singură pe impalpabila întunecime ca o proiecție luminoasă, ca o apariție fără consistență. Și femeia pe care o distingeai, dacă îți ridikai privirile foarte sus, căpăta, în această penumbră daurită, în noaptea în care te simțeai pierdut și în care ea însăși părea închisă, farmecul misterios și învăluit al unei viziuni din Orient. Apoi îți continuai drumul și nimic nu mai întreprindea ritmul rustic al mersului igienic și monoton în obscuritate.

Mă gîndeam că nu mai revăzusem de foarte multă vreme nici una din persoanele despre care a fost vorba în această lucrare. Doar în 1914, în decursul celor două luni pe care le petrecusem la Paris, îl zărisem pe domnul de Charlus și îi întîlnisem pe Bloch și pe Saint-Loup, pe acesta din urmă numai de două ori. Desigur, cel mai mult mi s-a dezvăluit a doua oară; a șters toate impresiile dezagreabile de lipsă de sinceritate pe care mi le produsese în timpul șederii la Tansonville, pe care le-am povestit, și am recunoscut în el toate calitățile de altădată. Prima dată cînd l-am văzut după declararea războiului, adică la începutul săptămîinii care i-a urmat, în timp ce Bloch își arăta sentimentele cele mai șovine, Saint-Loup de îndată ce plecă Bloch, se întrecu în ironii la adresa lui însuși, din pricină că nu se angajase încă, și fusesem

aproape șocat de violența tonului său¹. „Nu, exclamă el tare și cu veselie, toți cei ce nu se bat, oricare ar fi motivele pe care le-ar invoca, o fac din cauză că nu vor să fie uciși, le este pur și simplu *frică*“. Și cu același gest de afirmație încă și mai energic decât cel cu care subliniasse frica altora, el adăugă : „Și eu, dacă nu mă înrolez, e tot de *frică, da*“. Am observat la diferite persoane că afectarea sentimentelor demne de laudă nu este singurul procedeu de a le ascunde pe cele urite, dar că unul mai nou constă în a-ți etala aceste sentimente urite, încît cel puțin să n-ai aerul că le ascunzi. Pe deasupra, la Saint-Loup această tendință era întărită de obiceiul ca atunci cînd comisesse o indiscreție, făcuse o gafă care i s-ar fi putut reproșa, să proclame că le făcuse înadins. Obicei pe care, îmi închipui, îl căpătase de la vreun profesor de la Școala de Război în intimitatea căruia trăise și pentru care avea mare admirație. Nu mi-a fost, deci, deloc greu să interpretez această butadă drept confirmarea verbală a unui sentiment pe care Saint-Loup prefera să-l declare, intrucît acesta îi impusese comportarea de reținere față de războiul care începea. „Ai auzit, mă întrebă el la despărțire, că

¹ Saint-Loup se întorcea de la Balbec. Am aflat, indirect, mai târziu că făcuse tentative zadarnice pe lângă directorul restaurantului. Acesta își datora situația moștenirii primite de la domnul Nissim Bernard. Era într-adevăr acel fost tînăr servitor pe care unchiul lui Bloch îl „proteja“. Dar bogăția îi adusese virtutea. Astfel încît Saint-Loup încercase în zadar să-l seducă. Astfel, și prin compensare, în timp ce unii tineri virtuoși se lasă, cînd ajung la maturitate, în voia patimilor, de care au luat în sfîrșit cunoștință, unii adolescenți ușuratici devin persoane cu principii de care se lovesc în mod neplăcut oameni ca Charlus, veniți prea târziu, pe temeiul unor informații mai vechi. Totul este o chestiune de cronologie.

mătuşa mea Oriane e pe cale să divorţeze ? Personal, nu ştiu nimic. Se vorbeşte despre lucrul ăsta din cînd în cînd şi l-am auzit anunţat de atîtea ori, încît voi aştepta să se producă şi pe urmă să-l cred. Trebuie să adaug că ar fi foarte de înţeles ; unchiul meu este un om fermecător nu numai în societate dar şi pentru prieteni, pentru rudele sale. Este, într-un fel, chiar mai bîn decît mătuşa mea, care este o sfîntă, numai că prea îl face să simtă asta. Iar ca soţ e îngrozitor : nu încetează să o înşele, să o insulte, să o brutalizeze, să o lipsească de bani. Ar fi atît de firesc să-l lase, încît este un motiv ca lucrul să fie adevărat, dar să şi nu fie, pentru că tot pe această cale lumea ar putea să afle şi să vorbească. Apoi, din moment ce l-a suportat un timp atît de îndelungat ! Totuşi, ştiu bine că există atîtea lucruri care se anunţă în mod neîntemeiat, apoi se dezminţ, iar mai tîrziu devin adevărate.“ Aceasta-mi sugeră gîndul să-l întreb dacă nu fusese vreodată vorba să se căsătorească cu domnişoara de Guermantes. Tresări şi mă încredinţă că nu, că nu fusese decît un zvon dintr-acelea care se nasc din cînd în cînd fără să se ştie de ce, dispărînd tot aşa, şi a cărei inexactitate nu-i învaţă pe cei creduli să fie mai prudenţi atunci cînd se naşte un nou zvon despre vreo logodnă, vreun divorţ, sau vreun zvon politic, şi să nu-i dea crezare sau să-l colporteze.

Nu trecuseră nici patruzeci şi opt de ore şi anumite fapte pe care le aflai îmi dovediră că mă înşelasem cu desăvîrşire în interpretarea cuvintelor lui Robert : „Toţi cei ce nu se duc pe front nu se duc de frică“. Saint-Loup spusese aceasta ca să strălucească în conversaţie, ca să dovedească originalitatea psihologică, cîtă vreme nu era sigur

că va fi primit voluntar. Însă în timpul acesta dădea din miini și din picioare ca să fie înrolat, fiind din acest punct de vedere mai puțin original, în sensul pe care credea că trebuie să-l atribuie acestui cuvînt, dar un mult mai bun francez din Saint-André-des-Champs, mai corespunzător cu tot ce era în momentul acela mai bun la francezii din Saint-André-des-Champs, nobili, burghezi și șerbi, respectuoși în fața stăpînilor sau revoltați contra lor, două ramuri la fel de franceze ale aceleiași neam, subîncrengătura Françoise și subîncrengătura Morel, din care două săgeți se îndreptau, contopindu-se din nou, în aceeași direcție, care era frontiera. Bloch fusese încîntat să audă mărturisirea lașității unui naționalist (care era dealtfel atît de puțin naționalist) și, cum Saint-Loup îl întrebasese pe Bloch dacă el însuși avea să plece; acesta își luase un aer de mare-preot ca să răspundă : „Miop“. Dar Bloch își schimbasese cu totul părerea despre război peste cîteva zile, cînd veni îngrozit să mă vadă. Cu toate că „miop“, fusese declarat bun pentru armată. Îl conduceam la el cînd l-am întîlnit pe Saint-Loup care, pentru a fi prezentat unui colonel la Ministerul de Război, avea întîlnire cu un fost ofițer. „Domnul de Cambremer“, spuse el. „Ah ! stai puțin, îți vorbesc doar de o veche cunoștință a noastră. Îl cunoști pe Cancan tot așa de bine ca și mine“. Îi răspunsei că-l cunosc, într-adevăr, la fel ca și pe nevastă-sa, și că-i stimez numai în parte. Dar eram atît de obișnuit, de cînd îi văzusem pentru prima oară, să o consider totuși pe nevasta lui o persoană remarcabilă, care cunoștea temeinic operele lui Schopenhauer și era primită într-un mediu intelectual în care grosolanul ei de bărbat n-avea acces, în-

cît în primul moment m-am mirat auzindu-l pe Saint-Loup că îmi răspundea: „Nevastă-sa e o idioată, să o lă săm în plata Domnului. Însă el este un om excelent care a fost înzestrat de natură și a rămas foarte agreabil.“ Pri „idiotenia“ soției, Saint-Loup înțelegea fără îndoială do rința ei pătimasă de a frecventa înalta societate, ceea c societatea înaltă condamnă cu severitate. Prin calitățile soțului, înțelegea fără îndoială unele dintre acelea pe car i le atribuia nepoata sa, cînd îl considera ca fiind cel ma bine din toată familia. Lui, cel puțin, nu-i păsa de ducese dar, la drept vorbind, aceasta este o „intelligență“ care s deosebește tot atît de mult de cea care-i caracterizează p gînditori, ca și „intelligența“ atribuită de public cutăru om bogat, „pentru că a știut să facă avere“. Însă cuvintele lui Saint-Loup nu-mi displăcură, întrucît ele aminteau c pretențiile se apropie de prostie și că simplitatea are o savoare cam ascunsă, dar plăcută. Este adevărat că nu avusesem prilejul să mă delectez cu inteligența domnului de Cambremer. Dar tocmai aceasta face ca o ființă să reprezinte atîtea ființe deosebite, potrivit părerilor diferite lor persoane, indiferent chiar de deosebiri de opinie. În privința domnului Cambremer nu cunoscusem decît coaja fructului. Iar savoarea lui, care fusese atestată de alții mi-era necunoscută. Bloch ne părăsi în fața porții sale, debordînd de amărăciune împotriva lui Saint-Loup, spunîndu-i că ăștia, băieții de familie, „frumoșii galonați“, bătînd pasul prin Statele-Majore, nu riscă nimic, iar el, simplu soldat de clasa a doua, nu avea chef să-și lase „pielea găurită“ pentru Wilhelm. „Se pare că e grav bolnav, împăratul Wilhelm“, răspunse Saint-Loup. Bloch care, ca toți

oamenii în strînsă legătură cu Bursa, întîmpina cu o ușurință specifică noutățile senzaționale, adăugă : „Se zvoneste chiar cu insistență că a murit“. La bursă, orice monarh bolnav, fie el Eduard al VII-lea sau Wilhelm al II-lea, a murit, și orice oraș pe punctul de a fi asediat a fost cucerit. „Lucrul acesta se ține secret, adaugă Bloch, numai pentru a nu demoraliza opinia publică la boși. Dar a murit noaptea trecută. Tatăl meu o știe dintr-o sursă de prima mînă“. Sursele de prima mînă erau singurele de care ținea seama domnul Bloch-tatăl, atunci cînd, prin norocul pe care-l avea, datorită „relațiilor înalte“, de a fi în legătură cu ele, primea noutatea încă secretă că acțiunile externe vor crește sau că acțiunile de Beers vor scădea. Dealtfel, dacă exact în momentul acela se producea o creștere a acțiunilor de Beers, sau acțiunile externe „se ofereau“, dacă piața celor dintîi era „fermă“ și „activă“, iar piața celorlalte „șovăitoare“, „slabă“, încît lumea se „ținea în rezervă“, sursa de prima mînă rămînea, totuși, o sursă de primă mînă. În consecință, Bloch ne anunță moartea Kaiserului cu un aer misterios și important, dar și furios. Mai cu seamă îl exaspera să-l audă pe Robert spunînd „Împăratul Wilhelm“. Cred că sub cuțitul ghilotinei chiar, Saint-Loup și domnul de Guermantes n-ar fi putut să se exprime altfel. Doi oameni de lume, rămînînd singurii supraviețuitori pe o insulă pustie unde n-ar fi nevoiți să-și dovedească bunele maniere în fața nîmănuî, s-ar recunoaște după aceste semne de educație, așa cum doi latiniști l-ar cita corect pe Vergiliu. Saint-Loup n-ar fi putut niciodată, nici chiar torturat de nemți, să spună altfel decît

„Împăratul Wilhelm“. Și această cunoaștere a uzanțelor este, totuși, un indiciu de mari piedici pentru spirit. Cine nu știe să se desctorosească de ele rămîne un om de lume. Această mediocritate elegantă este, dealtfel, delicioasă — mai cu seamă cu tot cuprinsul de generozitate ascunsă și de eroism neexprimat — în comparație cu vulgaritatea lui Bloch, și netrebnic și fanfaron, care-i striga lui Saint-Loup : „N-ai putea să-i spui pe scurt Wilhelm ? Ți-este frică, asta e, ai și început să te tirăști în patru labe în fața lui ! Ah ! ce mai soldați o să avem la frontieră, au să lingă tălpile boșilor. Sînteți niște galonați care știți să faceți paradă la carusel. Și cu asta basta“.

„Bietul Bloch vrea neapărat să nu fac altceva decît paradă“, îmi spuse Saint-Loup zîbind, după ce ne despărțirăm de camaradul nostru. Și am simțit într-adevăr că Robert tocmai să nu facă paradă dorea, cu toate că atunci nu-mi dădusem seama de intențiile sale la fel de precis ca mai tîrziu, cînd, cavaleria rămînînd inactivă, obținuse să lupte ca ofițer de infanterie, apoi de vînători pedestri și, în sfîrșit, cînd s-a întîmplat ceea ce se va citi mai departe. Dar de patriotismul lui Robert, Bloch nu-și dădea seama din simplul motiv că Robert nu-l manifesta deloc. Dacă Bloch ne făcuse profesiuni de credință antimilitariste pline de răutate îndată ce fusese declarat „bun pentru armată“, dimpotrivă, înainte, cînd se credea reformat din pricina miopiei, făcuse declarațiile cele mai șovine. Saint-Loup ar fi fost incapabil să facă asemenea declarații ; în primul rînd, dintr-un fel de delicatețe morală care te împiedică să exprimi sentimentele prea adînci și pe care le găsești foarte firești. Mama, altădată, nu nu-

mai că nu ar fi șovăit o clipă să-și dea viața pentru bunica mea, dar ar fi suferit îngrozitor dacă ar fi fost împiedicată să o facă. Cu toate acestea, mi-este cu neputință să mi-o închipui, retrospectiv, rostind o frază de genul acesta : „Mi-aș da viața pentru mama“. La fel de tacit în dragostea sa pentru Franța era Robert, pe care în momentele acelea îl găseam mult mai mult Saint-Loup (pe cît puteam să mi-l reprezint pe tatăl său) decît Guermentes. Poate că, de asemenea, l-ar fi împiedecat să-și etaleze sentimentele și calitatea oarecum morală a inteligenței sale. Există la oamenii inteligenți și cu adevărat serioși, care îndrăgesc munca, o anumită aversiune pentru cei ce fac literatură din faptele lor, punîndu-le astfel în valoare. Nu am fost împreună nici la liceu, nici la Sorbona, dar am urmat, separat, unele cursuri ale acelorași profesori și mi-amintesc zîmbetul lui Saint-Loup cînd vorbea de cei care, ținînd, e adevărat, cursuri remarcabile, vroiau să treacă drept geniali, dînd nume pretențioase teoriilor lor. Cum începeam să vorbim despre ei, Robert rîdea din toată inima. Bineînțeles că preferințele noastre nu se îndreptau în mod instinctiv către alde Cottard sau alde Brichot ; aveam, în fine, o anumită considerație pentru oamenii care cunoșteau la perfecție greaca sau medicina și totuși nu-și închipuiau că aceasta îi autorizează să fie șarlatani. Am spus că, dacă toate faptele mamei mele se clădeau pe vremuri pe sentimentul că și-ar fi dat viața pentru mama ei, ea nu-și formulase niciodată acest sentiment, în orice caz ar fi considerat nu numai inutil și ridicol, dar chiar șocant și rușinos să-l expună altora ; tot așa îmi este imposibil să mi-l închipui pe Saint-Loup vorbindu-mi de echipa-

mentul său, de alergăturile pe care le avea de făcut, de șansele noastre de a învinge, de valoarea redusă a armatei ruse, de ceea ce ar face Anglia ; la fel nu mi-l pot imagina pronunțind chiar fraza cea mai elocventă pe care a restit-o ministrul cel mai simpatic deputaților ridicați în picioare și entuziaști. Totuși, nu pot spune că în această trăsătură negativă care-l împiedica să-și exprime sentimentele frumoase pe care le nutrea, nu se răsfrîngea „spiritul Guermantes-ilor“, cum s-au văzut atâtea exemple la Swann. Căci dacă-l consideram cu precădere un Saint-Loup, el rămînea și un Guermantes, și datorită acestui lucru, printre numeroasele temeuri care-i stimulau curajul se aflau și unele care se deosebeau de cele ale prietenilor săi din Doncières, acei tineri îndrăgostiți de profesia lor, cu care cinasem seară de seară și dintre care atît de mulți s-au dus la moarte în bătălia de la Marna sau altundeva, conducîndu-și soldații.

Tinerii socialiști care puteau exista la Doncières cînd eram acolo, dar pe care nu-i cunoșteam deoarece ei nu frecventau mediul lui Saint-Loup, au putut să-și dea seama că ofițerii din acest mediu nu erau deloc niște „aristo“ în accepția de semeață mindrie și de josnică desfrînare pe care o dădeau termenului cei din „populo“, ofițerii ieșiți din front¹ și francmasonii. Și tot așa, dealtfel, ofițerii din nobilime au întîlnit cu prisosință același patriotism la socialiștii despre care i-am auzit spunînd, în toiul procesului lui Dreyfus, în timpul șederii mele la Doncières, că nu-și iubesc patria. Patriotismul mi-

¹ În sensul de instruit pe front, fără o școală de specialitate prealabilă (n.t.).

litarilor, atît de sincer, atît de profund, luase o formă bine definită pe care ei o credeau intangibilă, încît îi cuprindea indignarea cînd o vedeau supusă „oprobiului“, în timp ce radical-socialiștii, patrioți oarecum inconstienți, independenți, fără vreo religie patriotică definită, nu știuseră să înțeleagă ce realitate profundă sălășluia în ceea ce credeau ei a fi formule deșarte și dușmănoase.

Fără îndoială că Saint-Loup se obișnuise, asemenea lor, să-și dezvolte, ca pe cea mai autentică latură a sa, căutarea și conceperea celor mai bune manevre în vederea obținerii celor mai mari succese strategice și tactice, astfel încît pentru el ca și pentru ei viața trupului său era oarecum ceva puțin important, ce putea fi sacrificat cu ușurință acestei părți interioare, pe care ei o considerau adevăratul centru vital în jurul căruia existența personală nu avea decît valoarea unei epiderme protectoare. Curajul lui Saint-Loup conținea elemente mai caracteristice, între care ai fi recunoscut cu ușurință generozitatea ce constituise la început farmecul prieteniei noastre, ca și viciul ereditar ce se trezise mai tîrziu în Robert și care, îmbinat cu un anumit nivel intelectual pe care nu-l depășise, îl făceau nu numai să admire curajul, dar chiar să împingă oroarea față de efeminare pînă la un fel de beție în contact cu virilitatea. Găsea în conviețuirea, castă bineînțeles, cu senegalezii care-și sacrificau la tot pasul viața, o voluptate cerebrală ce conținea mult dispreț față de „domnișorii cu ifose“, cu toate că nu contrasta, după cum i se părea lui, nu era atît de diferită de aceea pe care i-o

procura abuzul de cocaină la Tansonville, voluptate al
cărei eroism — ca un remediu ce-l înlocuiește pe altul —
îl vindeca. Curajul său cuprindea, mai întâi, acea dublă
obișnuință a politeții care, pe de o parte, îl făcea să aducă
laude altora, iar în ce-l privea pe el însuși, să se mulțu-
mească a proceda cum se cuvine, fără multe vorbe, contrar
lui Bloch care-i spusese în timpul întâlnirii noastre : „Fi-
rește că ai să te dezumfli“, în timp ce el nu făcea nimic ;
iar pe de altă parte, îl împingea să nu pună nici un preț pe
tot ce era al lui, avere, rang, chiar și viața, dăruind totul.
Într-un cuvânt, adevărata noblete a firii sale.

„Oare va dura multă vreme?“ îl întrebai pe Saint-
Loup. „Nu, cred că va fi un război foarte scurt“, îmi răs-
punse el. Dar și aici, ca întotdeauna, argumentele lui erau
livrești. „Recitește, îmi spuse el, ca și cum l-aș mai fi citit
vreodată, decretul din 28 octombrie 1913, în privința în-
drumării marilor unități — ținând seama și de profețiile
lui Moltke ¹ — și vei vedea că înlocuirea rezervelor din
timp de pace nu este organizată, și nici măcar prevăzută,
lucru ce s-ar fi făcut neapărat dacă războiul ar trebui să
fie de lungă durată“. Mie însă mi se părea că decretul în
cauză putea fi interpretat nu ca o dovadă că războiul va
fi scurt, ci ca o mărturie că aceia care întocmiseră decretul
nu prevăzuseră că războiul va izbucni, nici cum va fi, și
nici nu bănuiseră ce va însemna într-un conflict militar
stabilizat consumul înspăimântător de materiale de tot

¹ *Helmut Karl Bernhard, conte von Moltke* (1800—1891), șeful
statului-major al armatei prusiene, a reorganizat armata prusacă
pe baze moderne. Teoretician al strategiei : *Instrucțiuni pentru
înaltul comandament* (n.r.).

felul și nici solidaritatea diferitelor teatre de operații militare.

În afara homosexualității, la oamenii cei mai opuși prin fire homosexualității există un anumit ideal convențional de virilitate pe care, dacă homosexualul nu este o ființă superioară, îl are la dispoziția lui, dealtminteri pentru a-l denatura. Acest ideal — al anumitor militari, al anumitor diplomați — este deosebit de exasperant. Sub forma sa cea mai josnică, reprezintă pur și simplu severitatea unei inimi de aur ce nu vrea să pară emoționată, și căreia în clipa despărțirii de un prieten ce merge, poate, la moarte, îi vine de fapt să plîngă, ceea ce nu bănuie nimeni, deoarece omul o ascunde sub o mînie crescîndă care sfîrșește prin a exploda în momentul despărțirii : „Ei, mii de trăsnete ! Idiotul dracului ! Sărută-mă și ia acest portofel care mă încurcă, timpitule“. Diplomatul, ofițerul, omul care știe că numai o importantă acțiune națională contează, dar care a avut totuși o afecțiune pentru „drăguțul“ de la legatie sau din batalion, mort de friguri sau străpuns de un glonte, vădește aceeași preferință pentru virilitate sub o formă mai dibace, mai savantă, dar, în fond, la fel de detestabilă. Nu vrea să plîngă de moartea „drăguțului“ ; el știe că în curînd nimeni nu se va mai gîndi la acesta, ca și chirurgul cu suflet bun, care, în seara morții unei micuțe bolnave contagioase, este îndurerat dar nu-și exprimă părerea de rău. Dacă diplomatul este și puțin scriitor și descrie această moarte, el nu-și va dezvălui durerea, nu ; în primul rînd din „pudoarea virilă“ și apoi din acea abilitate artistică ce stirnește emoția, mascînd-o.

Unul dintre colegii săi îl va veghea împreună cu el pe muribund. Nici un moment ei nu-și vor arăta întristarea. Vor vorbi despre treburile legației sau ale batalionului, chiar cu mai multă precizie ca de obicei.

„B. mi-a spus : «Să nu uitați că mâine trece generalul în inspecție ; vedeți ca oamenii dumneavoastră să fie curați». El, care, de obicei, era atât de blind, vorbea pe un ton mai sec ca altădată ; am observat că evita să mă privească și eu, de asemenea, mă simțeam nervos.“ Și cititorul își dă seama că acest ton sec reprezintă durerea firilor ce nu vor să și-o manifeste, ceea ce ar fi doar ridicol, dacă n-ar fi, de asemenea, destul de hidos și dezesperant, întrucât este felul de a fi îndurerat al firilor ce-și închipuie că durerea nu contează, că viața este mai serioasă decât despărțirile ș.a.m.d., astfel încât ei împrumută cazurilor de moarte impresia de falsitate, de nimicnicie, pe care o dă domnul X unui nou an, când îți aduce niște castane glasate, spunînd : „Vi-l doresc bun și fericit“ ; rînjește, dar totuși o spune.

Pentru a încheia povestirea ofițerului sau a diplomatului ce-l vegheau cu capul acoperit pe muribund — fiindcă rănitul fusese transportat în aer liber —, la un moment dat, cînd totul se terminase : „Mă gîndeam : trebuie să mă întorc să pregătesc lucrurile pentru curățenie ; dar nu știu de ce, în momentul cînd doctorul a încetat să-i mai ia pulsul, B. și cu mine, fără să ne fi înțeles, poate din cauză că ne era prea cald și soarele bătea prea puternic, ne-am scos chipiurile, în picioare, în fața patului“. Iar cititorul își dă seama că cei doi bărbați virili cărora nu le iese nicicînd din gură un cuvînt de tandrețe sau de durere

își scosese răchipurile nu din pricina căldurii și a soarelui, ci emoționați în fața maiestății morții.

Domnul de Charlus detesta efeminarea. Saint-Loup admiră curajul tinerilor, beția șarjelor de cavalerie, nobletea intelectuală și morală a prieteniei dintre bărbați, cu totul pură, în care unul își sacrifică viața pentru celălalt. Războiul, care, în capitalele unde n-au mai rămas decât femei, îi aruncă pe homosexuali în ghiarele disperării este, dimpotrivă, romanul lor pasionat, dacă sînt suficient de inteligenți ca să-și făurească himere, și nu îndestul pentru a ști să le pătrundă, să le recunoască originea, să le-o judece. Astfel încît în momentul cînd unii tineri se înrolară doar din spirit de imitație sportivă, ca atunci cînd toată lumea joacă de-a lungul unui an *diabolo*, pentru Saint-Loup războiul a fost mai curînd chiar idealul pe care își închipuia că-l urmărește, în dorințele lui mult mai concrete, dar învăluite în ideologie, idealul servit în comun cu ființele pe care le prefera, într-un ordin cavaleresc pur masculin, departe de femei, în care putea să-și pună în pericol viața pentru a-și salva ordonanța și să moară inspirînd dragoste fanatică soldaților săi. Astfel, deși curajul îi era alcătuit și din multe alte lucruri, regăsea într-însul și faptul că Robert era un mare senior și, de asemenea, sub o formă de nerecunoscut și idealizată, se regăsea și ideea domnului de Charlus că elementul esențial al unui bărbat este de a nu avea nimic efeminat. Dealtfel, așa cum în filozofie și în artă două idei analoge sînt valabile doar prin felul în care sînt dezvoltate și pot să se deosebească simțitor dacă sînt expuse de Xenofon sau de Platon, tot astfel, recunoscînd cît de mult se înrudesce ei prin aceasta,

il admir pe Saint-Loup care cere să fie trimis în locul cel mai primejdios, cu mult mai mult decât pe domnul de Charlus care evită să poarte cravate de culori deschise.

I-am vorbit lui Saint-Loup despre prietenul meu, directorul Grand-Hôtel-ului din Balbec care, pare-se, susţinea că la începutul războiului în unele regimente franceze avuseseră loc defecţiuni, pe care el le denumea „defectuo-zități“, şi acuza că fuseseră provocate de ceea ce numea el „militaristul prusac“ ; crezuse chiar, la un moment dat, într-o debarcare simultană a japonezilor, nemţilor şi caza-cilor la Rivebelle, care ameninţa Balbecul, şi afirmase că nu le mai rămânea decât „să o şteargă“¹. Acest germanofil spunea rîzînd despre fratele său : „Este în tranşee, la 25 de metri de boşi !“, pînă ce, aflîndu-se că el însuşi era neamţ, a fost trimis într-un lagăr de concentrare. „Fiindcă veni vorba de Balbec, îţi aminteşti de vechiul liftier al ho-telului ?“ mă întrebă la despărţire Saint-Loup, cu aerul de a nu prea şti cine a fost acela şi de a conta pe mine ca să-i dau lămuriri. „Se înrolează şi mi-a scris rugîndu-mă să-l înscriu la aviaţie“. Probabil că liftierul se plictisise să tot urce în colivia captivă a ascensorului, iar înălţimile scării din Grand-Hôtel nu-l mai satisfăceau. Se ducea „să-şi cucerească galoanele“, însă nu ca portar, fiindcă des-tinul nostru nu e totdeauna ce crezusem noi. „Li voi spri-jini neapărat cererea, îmi spuse Saint-Loup. I-am spus şi Gilbertei azi-dimineaţă că nu vom avea niciodată destule

¹ Considera evacuarea oficialităţilor la Bordeaux cam precipitată şi declara că greşiseră „ştergînd-o“ atît de repede (n.a.). În original : *décrépîr* : joc de cuvinte intraductibil, bazat pe confuzia între *déguerpîr* (=a o şterge), pronunţat de un ger-man în forma denaturată *décrépîr* (=a cădea tencuiala) (n.t.).

avioane. Cu ajutorul lor se va vedea ce pregătește adversarul. Asta îi va răpi beneficiul cel mai mare al unui atac, acela al surprizei ; armata cea mai bună va fi, poate, cea care va avea ochii cei mai buni. Dar, ia spune, a reușit biata Françoise să obțină reformarea nepotului ei ?” Dar Françoise, care de multă vreme se sbătuse din răspuțeri ca nepotul ei să fie reformat și care, cînd i se propusese o intervenție, prin Guermantes-i, pe lîngă generalul Saint-Joseph, răspunsese pe un ton desperat : „Oh ! nu, nu ar servi la nimic, nu-i nimic de făcut cu moșneagul, e tot ce poate fi mai rău, este patriotic” ; Françoise, îndată ce se pusese problema războiului și oricîtă durere va fi fost simțit, găsea că „bîieții ruși” nu trebuie abandonați, din moment ce sîntem „alianțați”. Majordomul, convins de altfel că războiul nu va dura decît zece zile și că se va termina cu victoria strălucită a Franței, n-ar fi îndrăznit, de frică să nu fie dezmințit de evenimente, și nici n-ar fi avut destulă imaginație să prezică un război lung și nedecis. Dar din această victorie completă și imediată el încerca cel puțin să scoată dinainte tot ce putea să o facă pe Françoise să sufere. „S-ar putea să fie tărăboi, pentru că, se pare, sînt mulți care nu se lasă duși, sînt băieți de șaisprezece ani care plîng.” El încerca, de asemenea, ca s-o „vexeze”, să-i spună lucruri neplăcute, ceea ce el numea „să-i aplice un necaz, să-i lipească o apostrofă, să-i expedieze un calambur”. „De șaisprezece ani, Maică Precistă”, spunea Françoise, și, o clipă cam bănuitoare : „Se spunea, totuși, că nu sînt luați în armată decît de la douăzeci de ani în sus. Sînt doar niște copii.” „Firește, gazetele au ordin să nu scrie despre asta. Dealtfel, tot tineretul va

fi în linia întâia, n-a să se mai întoarcă cine știe cîți de acolo. Pe de o parte, n-ar fi rău ; o bună baie de singe, iată, este folositoare din cînd în cînd, ar prospera comerțul. Ah, păi, dacă sînt niște puști prea gingași care șovăie, sînt împușcați numaidecît, douăsprezece gloanțe în piele, poc ! Pe de o parte, e nevoie de așa ceva. Apoi, ofițerilor ce le pasă ? Își încasează pesetele, e tot ce le trebuie.“ Françoise devenea atît de palidă în timpul fiecăreia din aceste conversații, încît oamenii se țemeau ca majordomul să nu-i provoace moartea printr-o boală de inimă.

Defectele, însă, nu și le pierdea din cauza asta. Cînd venea să mă viziteze vreo fată, oricît de tare o dureau picioarele pe bătrîna servitoare, dacă mi se întîmpla să ies o clipă din cameră, o vedeam în vîrfurile unei scări, în vestiar, căutînd, spunea ea, un pardesiu de al meu ca să vadă dacă au intrat molii în el, în realitate însă ca să tragă cu urechea. Păstrase, în ciuda tuturor înstrărilor mele, felul șiret de a pune întrebări într-o manieră indirectă, pentru care folosea de cîtva timp un anumit „fiindcă desigur“. Neîndrăznind să mă întreb : „Doamna aceasta are o casă particulară ?“ ea spunea, ridicîndu-și cu timiditate ochii, ca un cîine credincios : „Fiindcă desigur, doamna are casa ei particulară...“, ocolind întrebarea fățișă, mai puțin din politețe decît pentru a nu părea curioasă. În sfîrșit, cum servitorii pe care-i îndrăgim cel mai mult — mai cu seamă dacă nu ne mai servesc aproape deloc și nu ne mai arată considerația ce ne-o datorează potrivit slujbei lor — rămîn, vai, servitori și vădesc mai clar limitele (pe care noi am dori să le ștergem) castei lor pe măsură ce-și închipuie

că au pătruns foarte mult într-a noastră, Françoise avea adesea în privința mea („ca să mă înțepe“, ar spune majordomul), vorbe ciudate pe care o persoană de lume nu le-ar rosti : cu o bucurie ascunsă, dar la fel de profundă ca și cum ar fi fost vorba de o maladie gravă, dacă mi-era cald și sudoarea — eu nu o observam — îmi îmbrobona fruntea : „dar sînteți nădușit learcă“, îmi spunea ea, uimită ca în fața unui fenomen straniu, surîzînd ușor cu disprețul pe care-l provoacă ceva indecent („ieșiți, dar ați uitat să vă puneți cravata“), adoptînd însă o voce preocupată care avea menirea să-l îngrijoreze pe cineva cu privire la starea sa. S-ar fi crezut că nimeni pe lume afară de mine nu transpirase vreodată. În sfîrșit, ea nu mai vorbea la fel de bine ca odinioară. Căci, fire modestă, avînd o admirație duioasă față de ființe care-i erau cu totul inferioare, ea adoptase întorsătura urîță a felului lor de exprimare. Cum fiică-sa mi se plînsese de ea spunîndu-mi : „Întotdeauna găsește ceva de spus : că nu închid bine ușile, și patatipatali și patatipatală“, Françoise care nu știu de la cine aflase, și-a închipuit, probabil, că numai educația ei incompletă o lipsise pînă atunci de această frumoasă manieră de a vorbi. Și buzele ei, pe care odinioară înflorea limba franceză cea mai pură, rosteau de mai multe ori pe zi : „Și patatipatali și patatipatală“. Este, de altfel, ciudat cît de puțin variate sînt nu numai expresiile, dar și ideile la una și aceeași persoană. Majordomul, luîndu-și obiceiul de a declara că domnul Poincaré era rău intenționat, nu pentru bani, ci pentru că voise cu tot dinadinsul războiul, el repeta asta de șapte-opt ori pe zi în fața aceluiași auditoriu și merou cu același interes. Nu mo-

difica un cuvînt, un gest, o intonație. Totul dura numai două minute, invariabil, ca la o reprezentație. Greșelile lui de limbă franceză stricau limbajul Françoisei, la fel ca și greșelile fiicei sale. El credea că ceea ce ducele de Guermantes numise într-o zi „ediculele Rambuteau“, s-ar numi, spre marea supărare a domnului de Rambuteau, vespiziene. Desigur că nu auzise bine cuvîntul în copilărie și continua să-l pronunțe greșit. Și așa incorect îl pronunța mereu. Françoise, jenată la început, sfîrși prin a-l spune și ea, pentru a se plînge că nu există asemenea lucruri și pentru femei cum sînt pentru bărbați. Dar, din modestie și din admirație pentru majordom, ea nu spunea niciodată vespaziene ci — făcînd o mică concesie obiceiului stabilit — vespaziene.

Ea nu mai dormea, nu mai mîncă, punea să i se citească comunicatele, din care nu înțelegea nimic, de către majordom, care nu pricepea nici el mai mult, și la care dorința de a o chinui pe Françoise era adesea dominată de o bucurie patriotică ; spunea, cu un rîs simpatîc, cînd vorbea de nemți : „Se-ngroașă gluma, bătrînul nostru Joffre își bate capul să reușească“. Françoise nu prea înțelegea despre ce cometă¹ era vorba, totuși simțea că această frază făcea parte din drăguțele și originalele extravagante la care o persoană binecrescută trebuie să răspundă, din bună-cuviință, cu bună dispoziție, încît, ridicînd vesel din umeri cu aerul de a spune : „El este mereu același“, ea-și domolea lacrimile cu un surîs. Era cel puțin fericită că noul băiat de la măcelărie care, în ciuda meseriei sale, era destul de fricos (începuturile și le făcuse,

¹ În original : *tirer des plans sur la comète*“ (n.t.).

totuși, la abator), nu avea vîrsta pentru a fi luat la armată. Altfel, ar fi fost în stare să se adreseze Ministerului de război, ca să-i obțină reformarea.

Majordomul nu și-ar fi putut închipui că de fapt comunicatele nu erau favorabile și că nu ne apropiam de Berlin, din moment ce citea : „Am respins inamicul cu mari pierderi pentru el etc.“, fapte pe care el le celebra ca pe noi victorii. Eu însă eram speriat de rapiditatea cu care teatrul acestor victorii se tot apropia de Paris, și chiar m-am mirat că majordomul, văzînd într-un comunicat că o luptă se dăduse în apropiere de Lens, nu se neliniștiase citînd în ziarul din ziua următoare că urmările bătăliei s-au schimbat în avantajul nostru la Jouy-le-Vicomte, ale cărui împrejurimi le țineam bine. Majordomului îi era totuși destul de cunoscut acest nume de Jouy-le-Vicomte, care nu se afla prea departe de Combray. Dar jurnalele le citești așa cum iubești : legat, la ochi. Nu cauți să înțelegi faptele. Asculți vorbele dulci ale redactorului-șef, așa cum le ascuți pe cele ale amantei tale. Ești bătut și mulțumit, fiindcă nu te crezi bătut, ci învingător.

Nu stătusem dealtfel mult timp la Paris și mă întorsesem grabnic la Sanatoriu. Cu toate că în principiu doctorul ne trata prin izolare, mi-au fost înmîinate, la două date diferite, o scrisoare de la Gilberte și alta de la Robert. Gilberte îmi scria (aproximativ în septembrie 1914) că, oricît de mare ar fi dorința ei de a rămîne la Paris ca să poată avea mai ușor știri de la Robert, raidurile continue ale zepelinelor asupra Parisului i-au stîrnit atîta spaimă, mai ales pentru fetița ei, încît a fugit din Paris cu ultimul tren care mai pleca la Combray, că trenul nici măcar

n-a ajuns la Combray, și că numai datorită unei șarețe țărănești în care a făcut o călătorie groaznică de zece ore putuse ajunge la Tansonville! „Și acolo, închipuie-ți ce o aștepta pe vechea dumitale prietenă, îmi scria la sfârșit Gilberte. Plecasem de la Paris ca să fug de avioanele nemțești, crezînd că la Tansonville voi fi la adăpost de orice. Nu sosisem acolo nici de două zile că — nu-ți vei închipui niciodată ce s-a întîmplat — : nemții invadară regiunea după ce bătuseră trupele noastre lingă La Fère, iar un stat-major german, urmat de un regiment, se prezentă la poarta Tansonville-ului, așa că am fost nevoită să-l găzduiesc, fără să am nici o posibilitate de a fugi, nici un tren, nimic.“ Fie că statul-major german se purtase frumos, fie că în scrisoarea Gilbertei trebuia văzută răsfrîngerea concepției Guermantes-ilor, care erau de origină bavareză, înrudiți cu cea mai înaltă aristocrație germană, dar Gilberte nu mai isprăvea cu laudele la adresa educației perfecte a statului-major și chiar a soldaților care nu-i ceruseră decît „permisiunea să culeagă o nu-mă-uita din cele care creșteau lingă lac“, buna educație pe care o opunea violenței dezordonate a fugarilor francezi, care trecuseră peste domeniul ei, devastînd tot, înainte de sosirea generalilor germani. Oricum, dacă scrisoarea Gilbertei era, în anumite privințe, pătrunsă de concepțiile Guermantes-ilor — alții ar spune de internaționalismul evreesc, ceea ce nu ar fi fost, probabil, just, după cum se va vedea — scrisoarea pe care o primii cu multe luni mai tîrziu de la Robert era mult mai mult în spiritul familiei Saint-Loup decît a Guermantes-ilor, reflectînd, pe deasupra, toată cultura liberală pe care și-o însușise și, într-un

cuvînt, cu totul simpatică. Din păcate, el nu-mi vorbea de strategie ca în convorbirile noastre de la Doncières și nu-mi spunea în ce măsură, după părerea lui, războiul confirma sau infirma principiile pe care mi le expusese atunci. Nu-mi spuse mai mult decît că de la 1914 încoace se succedaseră în realitate mai multe războaie, învățămintele fiecăruia avînd înrîurire asupra felului de organizare a celui următor. De exemplu, teoria „străpunerii“ fusese completată cu teza că, înainte de a străpunge, e necesar ca terenul ocupat de dușman să fie în întregime răscolit de artilerie. Însă mai tîrziu se constatase că, dimpotrivă, această răscolire făcea imposibilă înaintarea infanteriei și a artileriei pe terenurile unde mii de gropi de obuze reprezentau tot atîtea obstacole. „Războiul, îmi spunea el, nu dezmente legile bătrînului nostru Hegel. El este în stare de continuă devenire“. Era prea puțin în comparație cu ceea ce aș fi vrut să știu. Dar ceea ce mă supăra și mai mult era faptul că nu avea dreptul să-mi menționeze nume de generali. Pe de altă parte, din puținul ce aflam din ziare am constatat că nu cei ce mă preocupau atunci la Doncières, cînd voiam să știu care dintre generali s-ar arăta mai valoros într-un război, conduceau războiul actual. Geslin de Bourgogne, Galliffet, Négrier muriseră. Pau părăsise serviciul activ aproape la începutul războiului. Despre Joffre, Foch, Castelnau, Pétain nu vorbiseram niciodată. „Dragul meu, scria Robert, recunosc că expresii ca «pe aici nu se trece» sau «o să le venim de hac» nu sînt plăcute ; multă vreme mi-au strepezit dinții la fel ca

«păroșii»¹ și celelalte, și este desigur neplăcut să clădești o epopee pe cuvinte care sînt mai rele decît o greșală de gramatică sau o greșală de gust, care sînt acel lucru contradictoriu și îngrozitor, o afecție, o pretenție vulgară pe care noi o detestăm așa de mult, ca, de exemplu, pe oamenii care-și închipuie că sînt spirituali cînd spun «coco» în loc de «cocaină». Dar dacă i-ai vedea pe toți acești oameni, mai cu seamă pe cei din popor, muncitori, mici negustori care nici nu-și închipuiau cît eroism zăcea într-însii și care ar fi murit în paturile lor fără să fi avut habar, cum aleargă sub gloanțe pentru a-și ajuta un camarad, pentru a transporta un comandant rănit și, atinși ei înșiși de gloanțe, cum zîmbesc în momentul cînd sînt pe moarte pentru că medicul-șef le spune că tranșeea a fost luată înapoi de la nemți, te asigur, dragul meu, că aceasta îți dă o idee frumoasă despre francez și te face să înțelegi epocile istorice care ne păreau cam stranii în școală. Epopeea este atît de frumoasă încît ai să găsești ca și mine că vorbele nu au nici o importanță. Rodin sau Maillol ar putea face o capodoperă dintr-o materie oribilă pe care nici n-ai mai recunoaște-o. Alături de astfel de măreție, cuvîntul «păros» a devenit pentru mine ceva ce nici nu mai știu dacă a putut să conțină la început o aluzie sau o glumă, ca atunci cînd citim cuvîntul «șuan», de exemplu. Știu însă că «părosul» este deja copt pentru marii poeți ca și cuvintele potop sau Cristos, sau barbari, care fuseseră pline de grandoare încă înainte ca Hugo, Vigny și alții să se fi servit de ele. Eu spun că poporul, muncitorii, este

¹ *Les poilus*, poreclă dată infanteriștilor, cărora asprile vieții de front nu le mai îngăduiau să se bărbiească (n.t.).

tot ce poate fi mai minunat, dar toată lumea se comportă bine. Bietul Vaugoubert, fiul ambasadorului, a fost rănit de șapte ori înainte de a fi ucis, și de fiecare dată cînd se întorcea dintr-o misiune fără să fi pierit acolo, avea aerul că-și cere scuze și că nu din vina lui s-a întîmplat așa. A fost un om încîntător. Eram foarte legați ; sărmanii lui părinți au obținut permisiunea să vină la înmormîntare, cu condiția să nu poarte doliu și să nu stea decît cinci minute, din cauza bombardamentelor. Mama sa, mare cît un cal, pe care, poate că o cunoști, s-ar putea să fi fost foarte îndurerată, dar nu i se distingea nimic pe chip. Însă bietul taică-său era într-o stare atît de jalnică, încît te asigur că eu, care am sfîrșit prin a deveni cu totul insensibil datorită obișnuinței de a vedea capul unui camarad care tocmai îmi spunea ceva izbit deodată de o torpilă sau chiar desprins de trup, nu puteam să mă stăpînesc văzînd prăbușirea bietului om, care nu mai era decît o zdreanță. În zadar îi spunea generalul că fiul său a murit pentru Franța, că a avut o comportare de erou, aceasta întetea hohotele de plîns ale sărmanului om care nu era în stare să se desprindă de corpul fiului său. În fine, pentru asta trebuie să ne obișnuim cu «pe aici nu se trece» ; toți oamenii aceștia, ca lacheul meu, ca Vaugoubert, i-au împiedicat pe nemți să treacă. Găsești poate că nu înaintăm prea mult, dar nu trebuie să obiectezi, o armată se simte victorioasă printr-o convingere lăuntrică, așa cum se simte pierdut un muribund. Or noi știm că vom dobîndi victoria și o vrem pentru a dicta o pace justă, nu vrem să spun numai pentru noi, ci cu adevărat justă, și pentru francezi, și pentru nemți.“

Bineînțeles, „flagelul“ nu înălțase inteligența lui Saint-Loup peste limitele ei normale. Așa cum eroii cu o inteligență mediocră și banală, scriind poeme în timpul convalescenței, se plasau, pentru a descrie războiul, nu la nivelul evenimentelor care, în sine, nu reprezintă nimic, ci la acela al esteticii banale, ale cărei reguli le urmaseră pînă atunci, vorbind așa cum ar fi făcut-o cu zece ani mai înainte despre „aurora însîngerată“, despre „zborul fremătător al victoriei“, și așa mai departe, Saint-Loup, mult mai inteligent și mai artist, rămînea inteligent și artist și-mi înfățișa cu mult gust tablouri, în timp ce stătea nemîșcat la marginea unei păduri noroioase, însă așa ca și cum ar fi fost la o vînătoare de rațe. Pentru a mă face să înțeleg anumite contraste de umbră și lumină care fuseseră „încîntarea dimineții sale“, el invoca unele tablouri îndrăgite de amîndoi și nu se temea să facă aluzie la o pagină de Romain Rolland, sau chiar de Nietzsche, cu acea independență a oamenilor de pe front pe care nu-i încerca aceeași teamă ca pe cei din spatele frontului să rostească un nume german și chiar să-l numească dușman cu acea anumită cochetărie pe care o folosisese, de pildă, colonelul du Paty de Clam în sala martorilor, la procesul lui Zola, recitînd pe cînd trecea prin fața lui Pierre Quillard, poet dreyfusard extrem de violent, și pe care, dealtfel, nu-l cunoștea, versuri din drama simbolistă a acestuia : *Fata cu mîinile tăiate*. Dacă Saint-Loup îmi vorbea despre o melodie de Schumann, dădea totdeauna titlul în limba germană și nu folosea nici o perifrază ca să-mi spună că atunci cînd auzise, în revărsat de zori, prima ciripire la marginea unei păduri, se simțise îmbătat ca și cum i-ar

fi cîntat pasărea din „sublimul *Siegfried*“ pe care dorea să o audă din nou după război.

Și iată că, reîntors pentru a doua oară la Paris, primisem, chiar în ziua următoare întoarcerii mele, o altă scrisoare de la Gilberte, care se vede că o uitase pe cealaltă, sau cel puțin înțelesul celei pe care am povestit-o, căci plecarea ei din Paris la sfîrșitul anului 1914 era prezentată retrospectiv într-un chip destul de diferit. „Nu știi, poate, dragă prietene, că au trecut aproape doi ani de cînd mă aflu la Tansonville. Am sosit acolo în același timp cu nemții. Toată lumea căutase să mă împiedice să plec. Am fost considerată nebună «Cum așa, mi se spunea, te afli în siguranță la Paris și pleci în regiunile invadate, tocmai atunci cînd toată lumea caută să scape de acolo?» Nu subapreciam toată justetea acestui raționament. Dar, ce să faci? N-am decît o singură calitate: nu sînt lașă, sau, dacă-ți place mai mult, sînt statornică, și cînd am aflat că dragul meu Tansonville este în primejdie, n-am vrut ca bătrînul nostru vechil să rămînă singurul apărător. Simțeam că locul meu era lîngă el. Și, dealtfel, datorită acestei hotărîri, am și reușit să salvez, cu aproximație, castelul — în timp ce toate celelalte din vecinătate, părăsite de proprietarii lor îngroziți, au fost aproape în întregime distruse — și am salvat nu numai castelul, ci și colecțiile prețioase, la care scumpul meu papă ținea atît de mult.“ Pe scurt, Gilberte era acum convinsă că nu plecase la Tansonville, după cum îmi scrisese în 1914, ca să fugă de nemți și să fie la adăpost ci, dimpotrivă, ca să-i întîmpine și să-și apere împotriva lor castelul. Ei nu rămăseseră dealtminteri, la Tansonville, dar ea nu mai scăpa de

un continuu du-te vino de militari care-i întrecea cu mul-
pe acela ce-i storcea lacrimi Françoisei în strada din Com-
bray, și ducea, după cum spunea dinsa, de data asta, cu
adevărat o viață de front. Așa se face că ziarele scriau în
termeni deosebit de elogioși despre comportarea ei și era
vorba să fie decorată. Sfirșitul scrisorii era pe de-a-ntregul
adevărat. „Nu-ți dai seama, dragă prietene, ce înseamnă
acest război și ce importanță capătă un drum, un pod, o
înălțime. De câte ori nu m-am gândit la dumneata, la plim-
bările, pe care dumneata le făceai încântătoare, prin tot
ținutul acesta, acum devastat, în timp ce se dau lupte
nemaipomenite pentru stăpânirea cutărui drum, a cutărui
deal, care-ți plăceau, unde ne duceam atât de des impre-
ună ! Probabil că dumneata, ca și mine, nu-ți închipuiai
că obscurul Rousainville și agasantul Méséglise de unde
ni se aduceau scrisorile noastre și unde s-a trimis după
medic când ai fost bolnav, vor deveni vreodată locuri
celebre. Ei bine, dragă prietene, ele s-au încărcat de glo-
rie pentru totdeauna, din același motiv ca și Austerlitz-ul
sau Valmy. Bătălia de la Méséglise a durat mai bine de
opt luni, nemții au pierdut acolo peste șase sute de mii de
oameni, au distrus Méséglise-ul, dar nu l-au luat. Cărarea
care-ți plăcea atât de mult și pe care noi o numeam cără-
ruia cu măceși și unde susții că te îndrăgostiseși în copi-
lărie de mine, pe când, te asigur cu toată sinceritatea, eu
eram aceea care se îndrăgostise de dumneata, nu-ți pot
spune cât de mare importanță ă căpătat. Imensul lan de
griu în care dădea cărăruia este faimoasa cotă 307, al
cărei nume trebuia să-l fi văzut atât de des în comunicate.
Francezii au aruncat în aer podețul de pe Vivonne care,

după cum spuneai, nu-ți amintea de copilărie în măsura în care ai fi dorit-o, nemții au pus alte poduri, și timp de un an și jumătate ei au stăpînit o jumătate din Combray, iar francezii pe cealaltă.“

A doua zi după ce promisem această scrisoare, deci cu două zile înaintea aceleia cînd, mergînd prin întuneric, îmi auzeam răsunetul pașilor, frămîntînd în gînd toate aceste amintiri, Saint-Loup, venit de pe front, și pe punctul să se reîntoarcă acolo, îmi făcuse o vizită de numai cîteva clipe, a cărei simplă înștiințare mă emoționase foarte puternic. Françoise vroise să se repeadă asupra lui, sperînd că el ar putea să-l reformeze pe timidul băiat de la măcelărie, al cărui contingent avea să fie înrolat peste un an. Dar se opri singură, gîndindu-se că această intervenție era inutilă, întrucît timidul ucigaș de vite se mutase demult la altă măcelărie. Și fie că stăpîna măcelăriei noastre se temea să nu ne piardă de clienți, fie că era de bună-credință, îi declarase Françoisei că nu știe unde se angajase acest băiat, „care, dealtfel, nu va ajunge niciodată un bun măcelar“. Françoise îl căutase cu de-amănuntul peste tot, dar Parisul e mare, măcelăriile — puzderie, și cu toate că intrase în multe dintre ele, nu putuse să-l găsească pe tinărul timid și mînjit de sînge.

Cînd Saint-Loup intrase în odaie, mă apropiasem de el cu un sentiment de timiditate, cu acea impresie de supranatural pe care ți-o făceau, de fapt, toți soldații în permisie, impresie pe care o încerci și cînd ești dus în fața unei persoane atinsă de o boală necruțătoare și care totuși se scoală, se îmbracă, se mai plimbă. Părea (mai ales la început, căci pentru cei care nu trăiau departe de

Paris ca mine se formase obișnuința ce smulge lucrurilor văzute de mai multe ori rădăcina impresiei adânci și a ideii care le imprimă sensul lor real), părea că aceste permisiuni, acordate combatanților, aveau aproape o doză de cruzime. La venirea primilor permisionari, te gindeai „Nu vor accepta să se mai întoarcă pe front, vor dezerta”. Și într-adevăr, nu numai că veneau din locuri care ne păreau ireale pentru că nu auzisem de ele decât din jurnale și pentru că nu puteam să ne închipuim că cineva ar fi putut să ia parte la aceste bătălii titanice și să se întoarcă numai cu o contuzie la umăr; dar acolo erau țărmurile morții, către care ei aveau să se reîntoarcă, după ce poposiseră o clipă printre noi, fără să-i putem înțelege, umplându-ne inima de tandrețe, de spaimă și de un sentiment de mister, ca acei morți pe care-i evocăm, care ne apar pentru o clipă, fără să îndrăznim să le punem întrebări și care, dealtfel, ar putea să ne răspundă cel mult: „Voi nu ați putea să vă închipuiți”. Căci este extraordinar cum la cei scăpați de pe front, adică permisionarii, la cei vii sau la cei morți, pe care îi evocă un medium, singurul rezultat al contactului cu misterul este de a spori, dacă e cu putință, lipsa de însemnătate a vorbelor. Așa-l primii eu pe Robert care avea încă o cicatrice pe frunte, mai augustă și mai tainică în ochii mei decât urma lăsată pe pământ de piciorul unui uriaș. Și nu îndrăznisem să-i pun întrebări, și el nu-mi spuse decât vorbe oarecari. Erau chiar prea puțin deosebite de cele de dinainte de război, ca și cum oamenii, în ciuda acestuia, continuau să fie ceea ce fuseseră; tonul conversațiilor era același, doar substanța se deosebea, și nici aceasta prea mult!

Aveam impresia că Robert găsisese în armată posibilități care-l făcuseră să uite puțin câte puțin că Morel se purtase față de dinsul la fel de urît ca și față de unchiul său. Cu toate acestea, el îi păstra multă prietenie și era stăpînit de bruste dorinți de a-l revedea, lucru pe care-l amîna mereu. Mă gîndii că din delicatețe față de Gilberte, e preferabil să nu-i spun lui Robert că, pentru a-l întîlni pe Morel, n-avea decît să se ducă la doamna Verdurin.

Îi spusei cu umilință lui Robert cît de puțin se simțea războiul la Paris, iar el îmi răspunse că și la Paris se întîmplă cîteodată lucruri „destul de uimitoare“. Făcea aluzie la raidul de zepeline ce avusese loc în ajun și mă întrebă dacă-l văzusem bine, dar așa cum mi-ar fi vorbit atîtădată despre vreun spectacol de mare frumusețe estetică. Deși pe front este de înțeles să spui cu un fel de cochetărie : „Ce roz minunat ! Și verdele ăsta pal !“, cînd poți să fii ucis în orice moment, dar nu acesta era cazul lui Saint-Loup, la Paris, cînd avusese loc un atac neînsemnat, dar care de la balconul nostru, în liniștea unei nopți unde izbucnise pe neașteptate o sărbătoare *adevărată*, cu rachete utile și protectoare, cu chemări de goarnă care nu erau numai pentru paradă etc...¹. I-am vorbit de frumusețea avioanelor care urcau în noapte. „Și, poate, frumusețea și mai mare a celor care coboară, îmi răspunse el. Recunosc că este foarte frumos momentul cînd se înalță, cînd *vor face constelație*, supunîndu-se astfel unor legi tot așa de pîcise ca acelea care conduc constelațiile, căci ceea ce ți se pare a fi un spectacol este o grupare de escadrile, comenzile ce li se dau, zborul lor de urmărire etc. Dar

¹ Fraza a rămas neterminată (n. ed. orig.).

nu-ți place, oare, mai mult momentul cînd, asimilate definitiv cu stelele, ele se desprind de acestea ca să plece la vînătoare, sau ca să se întoarcă, după sirena de încetare, momentul cînd *fac apocalipsul*, cînd nici stelele nu-și mai păstrează locurile ? Și sirenele acelea, foarte wagneriene, ceea ce, dealtfel, era cît se poate de firesc, pentru a saluta sosirea nemților, semănau grozav cu imnul național *Wacht am Rhein*¹, cînd *Kronprinz-ul*² și prințesele își ocupă locurile în loja imperială ; fapt ce te făcea să te întrebi dacă erau într-adevăr aviatori sau poate mai degrabă niște Walkyrii care se ridicau în văzduh.“ Părea că-i face plăcere această comparație între aviatori și Walkyrii, pe care el o explica, dealtminteri, prin temeuri pur muzicale : „Fantastic mai semăna muzica aceea a sirenelor cu *Cavalcada*³. Trebuia să vină nemții ca să poți auzi Wagner la Paris.“ Din unele puncte de vedere comparația nu era greșită. Orașul părea o masă înformă și neagră care, deodată, trecea din adîncul nopții în lumină, pe cînd în cer, unul cîte unul, se ridicau, la chemarea sfîșietoare a sirenelor, aviatorii. Într-o mișcare mai lentă, dar mai insidioasă, mai neliniștitoare, căci clipirea lor te făcea să te gîndești la obiectul încă invizibil și poate apropiat pe care-l căutau, proiectoarele se mișcau neîncetat, adulmecau inamicul, îl impresurau cu luminile lor, pînă în momentul cînd avioanele vestite de ele țîșneau să-l vîneze. Și, escadrilă după escadrilă, fiecare aviator se avînta astfel din orașul transportat acum în cer, asemenea unei Walkyrii. Cu toate acestea, unele unghere, la nivelul ca-

¹ *Veghe pe Rin* (germ.) (n.t.).

² *Prințul de coroană* (germ.) (n.t.).

³ *Cavalcada* din opera *Walkyria* de Wagner (n.t.).

selor, se luminau, și-i spusei lui Saint-Loup că, dacă ar fi fost acasă în ajun, ar fi putut, în timp ce admira apocalipsul în cer, să vadă pe pământ (ca în *Înmormântarea conțelui de Orgaz*, de El Greco, în care planurile diferite sînt paralele), un adevărat vodevil jucat de personaje în cămăși de noapte care, din pricina numelor lor celebre, ar fi meritat să fie trimise la vreun succesor de-al lui Ferrari, ale cărui cronici mondene ne amuzaseră atît de des, pe Saint-Loup și pe mine, încît apucam să ne distrăm noi înșine, născocind altele. Și același lucru făcusem în ziua aceea, ca și cum războiul n-ar fi existat, cu toate că subiectul era foarte „de război“, frica de zepeline : „Recunoscut : ducesa de Guermantes, superbă în cămașă de noapte, ducele de Guermantes, de nedescris în pijama roz și halat de baie etc., etc.“

„Sînt sigur, îmi spuse el, că la toate hotelurile trebuie să fi fost văzute evreicile americane în cămașă de noapte, strîngîndu-și la sînul ofilit colierul de perle care le va permite să se mărite cu un duce ruinat. Hotelul Ritz trebuie să semene în astfel de seri cu Palatul liberului schimb.“

„Îți amintești, i-am spus, conversațiile noastre la Doncières. Ah ! Ce vremuri bune. Și ce prăpastie ne separă de ele. Zilele acelea frumoase vor renaște vreodată

*«din hăul unde nu putem străpunge,
Cum urcă-n cer întineriții sori,
Ce s-au scăldat în fundul mărilor adînce ?»*

Să nu ne mai gîndim la conversațiile acelea decît pentru a le evoca farmecul, i-am zis. Încercam să pecetluiesc în ele un anume gen de adevăr. Războiul actual, care a

răsturnat totul, după cîte îmi spui tu, și mai cu seamă ideea de război, anulează ce-mi spuneai atunci referitor la acele bătălii, de pildă, bătăliile lui Napoleon, care ziceai că vor fi imitate în războaiele viitoare ?” „Cîtuși de puțin, îmi răspunse. Întîlnim mereu bătălia napoleoniană, și cu atît mai mult în războiul ăsta, cu cît Hindenburg este îmbibat de spiritul napoleonian. Deplasările sale rapide de trupe, vicleniile sale, fie că lasă doar o perdea subțire în fața unuia dintre adversari, spre a cădea cu toate forțele reunite asupra celuilalt (Napoleon 1814), fie că duce pînă la capăt o diversiune care-l silește pe adversar să-și mențină forțele pe alt front decît pe cel principal (astfel atacul simulat în fața Varșoviei, datorită căruia rușii înșelați și-au întărit acele rezistențe și au fost bătuți la lacurile Mazuriene), retragerile lui, analoge celor cu care au început bătăliile de la Austerlitz, Arcole, Eckmühl, totul la el e napoleonian, și încă aș mai avea multe de spus. Dacă, departe de mine, vei încerca să interpretezi pe rînd evenimentele acestui război, adaug că nu trebuie să te încrezi prea din cale afară în modul acesta neobișnuit de a fi al lui Hindenburg, ca să găsești în el sensul faptelor sale, cheia a ceea ce face. Un general este asemenea scriitorului care vrea să scrie o anumită piesă, o anumită carte, și pe care cartea însăși, cu resursele neașteptate care apar într-un loc, cu impasul care se vedește într-altul, îl determină să devieze cu totul de la planul prestabilit. Bunăoară, dacă o diversiune nu trebuie să se producă decît într-un punct care este destul de important el însuși, înseamnă că ea reușește peste toate așteptările, în timp ce operațiunea principală se soldează cu un eșec ; în acest

caz diversiunea poate lua locul operațiunii principale. Îl aștept pe Hindenburg într-unul din acele tipuri de bătaii napoleoniene, cel care constă în a separa doi adversari, pe englezi și pe noi.“

Trebuie să spun totuși că dacă războiul nu sporise inteligența lui Saint-Loup, inteligența sa călăuzită de o evoluție în care ereditatea își adusese o contribuție însemnată, dobândise o strălucire pe care nu i-o cunoscusem. Ce diferență între tânărul blond care altădată era curtat de femei elegante, sau care năzuiau să devină așa, și vorbitorul, doctrinarul care nu înceta să se joace cu vorbele ! Dintr-o altă generație, dintr-o altă tulpină, ca un actor care reia rolul jucat altădată de Bressant sau de Delaunay, el era un fel de succesor — trandafiriu, blond și daurit, pe cînd celălalt era pe jumătate foarte negru și pe jumătate alb de tot — al domnului de Charlus. Degeaba nu se înțelegea cu unchiul său în privința războiului, ca unul ce se plasase în acea fracțiune a aristocrației care socotea Franța mai presus de orice, în timp ce domnul de Charlus era în fond defetist, el putea să demonstreze aceluia care nu-l văzuse pe „creatorul rolului“ cum se putea excela în rolul de rezonant. „Se pare că Hindenburg este o revelație“, i-am spus. „O veche revelație, îmi răspunse el prompt, sau o viitoare revoluție. Ar fi trebuit, în loc să-l menajezi pe inamic, să-l lași pe Mangin să nimicească Austria și Germania și să europenizezi Turcia în loc să aduci în starea de primitivitate Franța.“ „Dar vom avea ajutorul Statelor Unite“, spusei. „Deocamdată nu văd aici decît priveliștea unor State dezunite. De ce nu s-ar face concesii mai largi Italiei ? De teamă ca Franța să nu

abandoneze creștinismul ?“ „Dacă te-ar auzi unchiul tău Charlus! spusei. În fond ție nu ți-ar plăcea să i se aducă Papei și mai multe ofense, iar el se gîndește cu desperare la răul care ar putea fi pricinuit tronului lui Franz-Joseph. El pretinde, dealtfel, că în această privință urmează tradiția lui Talleyrand și a Congresului de la Viena.“ „Era Congresului de la Viena a trecut, îmi răspunse el ; diplomației secrete trebuie să i se opună diplomația concretă. Unchiul meu este în fond un monarhist incorijibil pe care poți să-l faci să accepte proști ca doamna Molé sau escroci ca Arthur Meyer cu condiția să-i fie prezentați cu sos regalist. Din ură față de drapelul tricolor, cred că el s-ar plasa mai curînd sub cîrpa celor de la *Bonnet rouge*¹, pe care ar lua-o, de bună-credință, drept drapelul alb².“ Desigur, erau doar vorbe și Saint-Loup era departe de a avea originalitatea, profundă cîteodată, a unchiului său. Dar el era o fire atît de afabilă și de încîntătoare pe cît era celălalt de suspicios și de pizmaș. Și rămăsese încîntător și trandafiriu ca la Balbec, sub clăia sa de păr blond. Singurul lucru în care unchiul său nu l-ar fi întrecut era aceea stare de spirit proprie foburgului Saint-Germain de care sînt impregnați cei care-și închipuie că sînt desprinși de ea și care le inspiră respectul față de oamenii inteligenți de obîrșie simplă (ce nu înfloresc decît în nobilime și face revoluțiile atît de nedrepte) amestecat cu o neghioabă mulțumire de sine. Prin acest amestec de smerenie

¹ Ziar defetist din timpul primului război mondial, condus de așa-numitul Bolo-Pacha, executat ca spion și trădător în timpul guvernării lui Clémenceau (n.t.).

² Adică drapelul monarhist, al Bourbonilor ; aici cu dublu sens, întrucît steagul alb se ridică la capitulare (n.t.).

și orgoliu, de curiozitate a spiritului dobîndită și de autoritate innăscută, domnul de Charlus și Saint-Loup deveniseră, pe căi diferite și cu opinii opuse, la un interval de o generație, intelectuali, interesați de orice idee nouă și *causeur*-i, pe care întreruperile nimănui nu i-ar fi putut reduce la tăcere. Astfel încît o persoană oarecum mediocră putea să-i găsească, atît pe unul cît și pe celălalt, potrivit dispoziției în care se afla, uimitori sau pisălogi.

Tot amintindu-mi de vizita lui Saint-Loup, mersesem mult, făcusem un lung ocol ; ajunsesem aproape de Podul invalizilor. Luminile, destul de puține (din cauza bombardamentelor), erau aprinse, dar cam prea devreme, căci „schimbarea orei“ avusese loc și ea prea devreme, cînd noaptea venea destul de repede, dar ora fusese stabilită pentru toată vara (așa cum caloriferele se pun în funcțiune și se opresc de la o anumită dată), și deasupra orașului luminat de noapte, într-o parte a cerului — a cerului necunosător al orei de vară și al orei de iarnă, și care nu binevoia să știe că ora 8,30 devenise ora 9,30 — într-o parte a cerului albastrui continua să mai fie oarecum ziuă. În toată partea orașului pe care o domină turnurile Trocadero-ului, cerul avea aspectul unei imense mări de peruzea care se retrage, lăsînd să apară un întreg șir ușor de stînci negre, poate chiar de simple plase de pescari înșiruite unele după altele, și care erau niște norișori. Mare, în momentul acela de culoarea peruzelei, care-i duce cu ea, pe neobservate, pe oamenii antrenați în imensa mișcare de revoluție a pămîntului, a pămîntului pe care ei sînt destul de nebuni să-și continue revoluțiile lor și războaiele

inutile asemeni celui care însingera, în clipa aceea, Franța. Dealtfel, tot privind cerul leneș și prea frumos, care mă găsea de demnitatea lui să-și schimbe orariul și, deasupra orașului luminat, prelungea domol, în tonuri albastre, ziua care întârzia, te apuca amețeala : nu mai era o mare întinsă, ci o gradație verticală de tonuri albastre de ghetă. Iar turnurile Trocadero-ului care păreau atât de aproape de nuanțele de peruzea erau probabil foarte departe de ele, ca acele două turnuri ale unor orașe din Elveția pe care, din depărtare, poți să le crezi învecinate cu povirul șișul piscurilor.

Mă întorsei, dar de cum părăsii Podul Invalizilor, ziua se dusesse, în oraș nu mai era deloc lumină, și împiedicându-mă ici și colo de lăzi de gunoi, greșind drumurile, mă pomenii, fără să-mi dau seama și urmînd mașinal un labirint de străzi întunecoase, că am ajuns pe marile bulevarde. Acolo, impresia de Orient pe care tocmai o avusesesem reveni și, pe de altă parte, evocării Parisului din timpul Direcatoratului îi succedă cea a Parisului din anul 1815. Ca și în 1815, ți se prezenta defilarea uniformelor celor mai disparate ale trupelor aliate ; și printre ele, africani în fustă-pantaloni roșii, hindușii cu turbane albe îmi ajungeau ca să fac din acest Paris în care mă plimbam o întreagă cetate exotică născocită într-un Orient în același timp minuțios exact, în ce privește costumele și culoarea figurilor, și arbitrar himeric în ceea ce privește decorul, așa cum făcuse Carpaccio din orașul în care locuia un Ierusalim sau un Constantinopol, adunînd o mulțime a cărei minunată împetritare nu era mai colorată decât aceasta. Am observat, mergînd în urma a doi zuavi care

păreau să n-aibă habar de el, un bărbat mare și gras, purtînd o pălărie de fetru moale, o manta largă fără mîneci, un bărbat de a cărui figură vinetie nu eram sigur dacă trebuia să leg numele unui actor sau al unui pictor la fel de cunoscuți pentru nenumărate scandaluri sodomiste. Eram convins, în orice caz, că nu-l cunosteam pe cel care se plimba, așa că am fost foarte surprins, cînd ni se încrucișară privirile, să văd că avea un aer jenant, că se oprește și vine spre mine cu tot dinadinsul, ca un om care vrea să arate că nu-l surprinzi nicidecum cînd este pe cale să se dedea la o treabă pe care el ar fi preferat să o țină ascunsă. O clipă mă întrebai cine-mi spunea bună ziua : era domnul de Charlus. Se poate spune că, în ce-l privea, evoluția bolii sale sau revoluția viciului său ajunseseră la acel punct extrem cînd mica personalitate primară a individului, calitățile sale ancestrale sînt cu totul umbrite de metehnele sau de răul generic cu care sînt asociate. Domnul de Charlus ajunsesese cît se poate de departe de el însuși, sau, mai bine zis, era el însuși atît de perfect mascat de ceea ce devenise și care nu-i era propriu numai lui, ci multor alți inverteți, încît în primul moment îl luasem drept altul dintre ei, în spatele acestor zuavi, în mijlocul bulevardului, drept altul care nu era domnul de Charlus, care nu era un mare senior, care nu era un om înzestrat cu imaginație și spirit, și care nu avea altă asemănare cu baronul decît acel aer comun tuturor și care în momentul de față cel puțin înainte de a-ți fi dat osteneala să-l privești cu toată atenția, îl învăluia cu totul.

Iată cum, avînd intenția să mă duc la doamna Verdun, îl întîlnisem pe domnul de Charlus. Și, desigur, nu

l-aș fi întâlnit, ca altădată, la dînsa ; neînțelegerea dintre ei se tot agravase și doamna Verdurin se servea chiar de evenimentele actuale ca să-l discrediteze și mai mult. După ce spusese demult că-l găsea uzat, sfîrșit, mai demodat în preținsa lui cutezanță decît indivizii cei mai banali, ea rezuma acum acést blam și dezgusta orice imaginație, spunînd despre el că este „antebelic“. După părerea micului clan, războiul săpase între dînsul și contemporaneitate o prăpastie care îl împingea înapoi în trecutul cel mai îndepărtat. Dealtfel — și aceasta se adresa mai curînd cercurilor de politicieni care erau mai puțin în cunoștință de cauză — dînsa-l zugrăvea ca fiind la fel de „fals“, la fel de „pe de lături“ atît ca situație mondenă, cît și ca valoare intelectuală. „Nu vizitează pe nimeni, nimeni nu-l primește“, spunea dînsa domnului Bontemps, pe care-l convingea cu ușurință. Exista, dealtminteri, în cuvintele ei și o doză de adevăr. Situația domnului de Charlus se schimbase. Păsîndu-i din ce în ce mai puțin de lume, după ce se certase din cauza firii sale cîrcotase, și nu binevoise, conștient de valoarea sa socială, să se împace cu cea mai mare parte a persoanelor care erau floarea societății, el trăia într-o izolare relativă ce nu avea drept cauză, ca aceea din pricina căreia murise doamna de Villeparisis, ostracismul aristocrației, dar care în ochii lumii părea și mai rea, din două motive. Proasta reputație, acum cunoscută, a domnului de Charlus îi făcea pe oamenii prea puțin informați să creadă că din această cauză nu-l frecventează lumea pe care, de fapt, dînsul refuzase, din proprie inițiativă, să o frecventeze. Astfel încît ceea ce era rezultatul temperamentului său iritabil părea a fi

cel al disprețului persoanelor față de care el se manifesta. Pe de altă parte, doamna de Villeparisis avusese un mare sprijin : familia. Însă domnul de Charlus înmulțise neînțelegerile cu aceasta. Ea-i păruse — mai ales partea vechiului foburg, a neamului Courvoisier — lipsită de interes. Și nu bănuia, el care, contrar familiei Courvoisier se apropiase cu atîta îndrăzneală de artă, că, de pildă, ceea ce l-ar fi interesat cel mai mult la el pe un Bergotte era înrudirea sa cu tot acest vechi foburg, posibilitatea pe care ar fi avut-o de a-i descrie viața cvasi-provincială dusă de verele sale din strada de la Chaise pînă la piața palatului Bourbon și pînă la strada Garancière.

Apoi, avînd un punct de vedere mai puțin transcendent și mai practic, doamna Verdurin se prefăcea a crede că dînsul nu era francez. „Care este naționalitatea lui adevărată, nu e oare austriac ?“ întreba cu cîndoare domnul Verdurin. „Nu, nicidecum“, răspundea contesa Molé al cărei prim impuls se supunea mai degrabă bunului-simț decît pizmei. „Ba da, e prusac, spunea stăpîna, vă asigur, o știu, ne-a repetat-o de nenumărate ori că este membru ereditar al Camerei nobililor din Prusia și Durchlaucht“¹. „Totuși regina Neapolelui îmi spusese...“ „Știți că este o spioană ticăloasă, exclamă doamna Verdurin, care nu uitase atitudinea pe care suverana decăzută o avusese într-o seară la ea. Știu, și chiar foarte bine, că nu trăia decît din asta. Dacă am avea un guvern mai energic, toate persoanele astea ar trebui să fie într-un lagăr de concentrare. Da, da ! În orice caz, ați face bine să nu primiți asemenea spe-

¹ Titlu nobiliar al Guermantes-ilor, în Germania (n.t.).

cinene, pentru că știu că Ministrul de Interne i-a luat ochi, iar casa v-ar fi supravegheată. Nimic n-o să-mi scoa din cap ideea că timp de doi ani Charlus n-a încetat spioneze în casa mea“. Și gîndindu-se probabil că cine ar putea să se îndoiască în privința interesului pe care puteau să-l prezinte pentru guvernul german rapoarte cele mai amănunțite despre organizarea micului clădoamna Verdurin rostea cu un aer dulce și pătrunzător ca o persoană care știe că valoarea celor ce spune va părea și mai prețioasă dacă nu-și ridică vocea : „Vă mărturisesc că din prima zi i-am spus bărbatului meu : nu-mi convine felul cum s-a introdus acest om la mine. E ceva dubios la mijloc. Aveam o proprietate în fundul unui golf, pe un loc foarte ridicat. A fost, cu siguranță, însărcinat cu nemții să pregătească acolo o bază pentru submarine lor. S-au petrecut unele lucruri care mă uimeau și pe care abia acum le înțeleg. De pildă, la început el nu voia să vină cu trenul, cu ceilalți obișnuiți ai casei. Îi oferisem o multă amabilitate o cameră la castel. Ei bine, nu ! A preferat să locuiască la Doncières, unde se aflau enorm de multe trupe. Toate astea miroseau de la o poștă a spionaj.

În privința primei dintre acuzațiile îndreptate împotriva baronului de Charlus, aceea de a fi demodat, oamenii din societatea înaltă o aprobau cu prea multă ușurință pe doamna Verdurin. În realitate, ei erau niște ingrați, căci domnul de Charlus era, într-un fel, poetul lor, cel care știuse să insuflă mondenității ambiante un fel de poezie alcătuită din puțină istorie, frumusețe, pitoresc, comic și frivolă eleganță. Dar cei din societatea înaltă, incapabili să înțeleagă această poezie, nevăzînd-o nicăieri în viața

lor, o căutau aiurea și puneau la o mie de stinjeni deasupra domnului de Charlus oameni care-i erau cu totul inferiori, dar care pretindeau că disprețuiesc lumea și, în schimb, profesau teorii de sociologie și de economie politică. Domnul de Charlus se încînta rostind cuvinte intenționat tipice și descriind toaletele de o grație savantă ale ducesei de Montmorency, pe care o considera o femeie sublimă, ceea ce le determina pe femeile de lume să-l ia drept un soi de imbecil, acestea socotind-o pe ducesa de Montmorency o proastă ce nu trezea interesul, fiindcă rochiile sînt făcute să fie purtate fără să ai aerul că le dai vreo atenție, și pentru că ele, mai inteligente, alergau la Sorbona sau la Cameră, dacă urma să vorbească Deschanel.

Pe scurt, oamenilor de lume le pierise entuziasmul pentru domnul de Charlus nu din cauză că-l pătrunseseră prea bine ci tocmai pentru că nu-i înțeleseseră niciodată rara valoare intelectuală. Îl găseau „antebelic“, demodat, pentru că tocmai cei mai nechemăți să judece meritele cuiva sînt aceia care, pentru a le evalua, se supun cel mai mult poruncilor modei; ei nu i-au studiat temeinic, ba nici măcar în treacăt, pe oamenii de valoare din generația trecută și acum socotesc că trebuie să-i condamne pe toți în bloc; iată eticheta unei noi generații care nu va fi nici ea înțeleasă mai bine.

În ceea ce privește a doua acuzație, cea a germanismului, oamenii de lume o respingeau pe baza principiului căii de mijloc, însă ea găsise un interpret neobosit și cu deosebire de crud în Morel, care, după ce știuse să-și păstreze în ziare și chiar în lume locul pe care domnul de Charlus reușise cu atîta trudă să i-l obțină, nu însă, mai

tîrziu, să i-l și retragă, îl urmărea pe baron cu o ură neînduplecată, cu atît mai condamnabilă cu cît, oricare ar fi fost raporturile sale adevărate cu baronul, cunoscuse de partea lui ceea ce acesta ascundea atîtor oameni, profunzimea sa bunătate. Domnul de Charlus fusese atît de generos față de violonist, atît de delicat, își ținuse cuvîntul cu atîta scrupulozitate încît atunci cînd se despărțise de Charlie nu rămăsese deloc cu impresia unui om vicios (cel mult considera viciul baronului ca o boală), ci a unui om cu principiile cele mai înalte pe care le cunoscuse vreodată, a unui om cu o sensibilitate excepțională, un fel de sfînt. O tăgăduia atît de puțin, încît, chiar certat cu el, spunea sincer unor rude : „Puteți să-i încredințați fiul ; nu va avea asupra lui decît înfrîurirea cea mai bună”. De aceea, cînd scria articole cu scopul de a-i provoca suferințe, batjocorea în mintea sa nu viciul, ci virtutea. Cu puțin înainte de război, mici cronici transparente pentru așa-zisii inițiați, începuseră să-i pricinuiască domnului de Charlus cele mai mari neajunsuri. Dintr-una din ele intitulată : „Pățaniile unei nobile băbății cu terminație în «us», zilele de bătrînețe ale Baroanci“, doamna Verdurin cumpărase cincizeci de exemplare, ca să le poată împărțea cunoștințelor, iar domnul Verdurin, declarînd că nici Voltaire nu scria mai bine, le citea cu glas tare. De la izbucnirea războiului, tonul se schimbase. Nu numai imitațiunile baronului erau denunțate, dar și pretinsa lui naționalitate germanică. „Frau Bosch“, „Frau van den Bosch“ erau poreclele obișnuite ale domnului de Charlus. O bucată cu caracter poetic împrumutase titlul unor anumite arii

de dans ale lui Beethoven : „O Allemandă“. În sfârșit, două nuvele : „Unchiul din America și Mătușa din Frankfurt“ și „Năzdrăvanul de la spate“, citite în șpalt în micul clan, îl înveseliseră chiar și pe Brichot care exclamase : „Numai de nu ne-ar suprima preafinalta și preaputernica Anastasic !“

Morel, care lucra la biroul prasei, găsea dealtfel — singele său francez fierbindu-i în vine ca mustul strugurilor de la Combray — că-i prea puțin să fii într-un birou în timpul războiului, și pînă la urmă se înrolă, cu toate că doamna Verdurin făcu tot ce-i sta în putință pentru a-l convinge să rămînă la Paris. Desigur, era indignată că domnul de Cambremer, la vîrsta lui, lucra la Statul Major, și fiindcă despre orice om care n-o vizita, ea spunea : „Unde a mai găsit și acela mijlocul să se ascundă ?“ iar dacă cineva afirma că „acela“ era în linia întâi, și încă din prima zi, răspundea, mințind fără scrupule sau, poate,

¹ Articolele în sine erau mai fine decît titlurile lor ridicole. Stilul lor provenea de la Bergotte, dar într-o manieră pe care numai eu am putut să o sesizez, și iată de ce. Scrierile lui Bergotte nu-l influențaseră cituși de puțin pe Morel. Fecundația se făcuse într-un fel cu totul special și atît de neobișnuit, încît numai din această cauză o povestesc aici. Am arătat, la timpul său, maniera atît de specială pe care o avea Bergotte, cînd vorbea, de a-și alege și pronunța cuvintele. Morel, care-l întîlnise de mai multe ori la Saint-Loup, se produsese pe atunci cu „imitații“ după el, în care-i contrafăcea la perfecție vocea, folosindu-se de aceleași cuvinte pe care le-ar fi întrebuițat Bergotte. Or, acum Morel transcria conversații în genul lui Bergotte, dar fără să le imprime acea transpunere care să le redea caracterul scrierilor lui Bergotte. Cum puține persoane stătuseră de vorbă cu Bergotte, nimeni nu-i re-unoștea tonul, care se deosebea de stilul său. Această fecundație orală este atît de rară încît am ținut s-o povestesc aici. Dealtfel, ea nu produce decît flori sterile.

din obișnuința de a se înșela : „Da' de unde, nici nu s-a mișcat din Paris, face ceva cam tot așa de primejdios cum ar fi să plimbi un ministru, v-o spun eu, și garantez pentru asta, o știu de la cineva care l-a văzut“ ; dar, în ceea ce-i privea pe devotații ei, se schimbau lucrurile : nu vroia să-i lase să plece, considerind războiul un mare „plicticos“ care-i făcea să o părăsească ; astfel încît întreprindea toate demersurile ca ei să rămînă, ceea ce-i prilejuia îndoită plăcere de a-i avea la masă și, atunci cînd nu sosiseră încă sau plecaseră deja, de a le defăima inactivitatea. Totuși trebuia ca cel devotat să se învoiască la scutirea de front, și era dezolată văzîndu-l pe Morel recalcitrant ; de aceea insistase îndelung și zadarnic : „Ba da, este mai de folos în acest birou, decît pe front. Ceea ce trebuie este să fii util, să te încadrezi în război, să iei parte la el. Există cei care iau parte la el, și ambuscații. Ei bine, dumneata iei parte la război și, fii liniștit, toată lumea o știe, nimeni nu te acuză.“ Astfel, în împrejurări diferite, cînd bărbații nu erau, totuși, atît de rari și ea nu era nevoită, ca acum, să primească mai cu seamă femei, dacă unul dintre ei își pierdea mama, ea nu șovăia să-l convingă că poate, fără inconveniente, să continue să vină la recepțiile ei. „Durerea o purtăm în suflet. Dacă ai vrea să te duci la un bal (dînsa nu dădea baluri), aș fi cea dintîi care să te sfătuiască să n-o faci, însă aici, la micile mele serate de miercuri, sau într-o lojă la teatru, nimeni nu se va mira. Se știe că ești îndurerat...“ Acum bărbații erau mai rari, doliile mai frecvente, devenise chiar inutil să-i împiedici să iasă în societate, le ajungea războiul. Voia să-i convingă că erau mai folositori Franței rămînînd

la Paris, așa cum i-ar fi asigurat altădată că defunctul ar fi fost mai fericit văzându-i că se distrează. Cu toate acestea, o vizitau puțini bărbați și poate că uneori regreta că rupsesse cu domnul de Charlus legăturile pe care nu le mai putea înnoda.

Dar dacă domnul de Charlus și doamna Verdurin nu se mai frecventau, continuau, ca și cum nimic nu s-ar fi schimbat, doamna Verdurin să primească, iar domnul de Charlus să-și vadă de plăcerile lui — cu unele mici diferențe, fără prea mare importanță : așa, de exemplu, la doamna Verdurin, Cottard asista acum la recepții într-o uniformă de colonel din *Insula visurilor*, foarte asemănătoare cu cea a unui amiral haitian și pe postavul căreia o panglică azurie lată amintea de cea a „Copiilor Mariei” ; în ceea ce-l privește pe domnul de Charlus, aflându-se într-un oraș din care bărbații gata formați, care-i fuseseră pînă atunci pe plac, dispăruseră, el proceda ca unii francezi, amatori de femei în Franța dar trăind în colonii : din nevoie, la început, se obișnuia, iar apoi prinse gust pentru băieții tineri.

Dar și principala trăsătură caracteristică a salonului Verdurin se șterse destul de repede, căci Cottard murise rînd „cu fața spre inamic”, spuseră ziarele, cu toate că nu părăsise Parisul, dar se surmenase, într-adevăr, pentru vîrsta lui ; urmat, la scurtă vreme, de domnul Verdurin, a cărui moarte îndureră o singură persoană care a fost, cine ar fi crezut, Elstir. Avusesem posibilitatea să-i studiez opera dintr-o perspectivă oarecum absolută. Însă el, mai ales pe măsură ce îmbătrînea, o lega superstițios de societatea care îi furnizase modelele și căre, după

ce se transformase la el, prin alchimia impresiilor, în opere de artă, îi dăduse publicul și spectatorii. Predispus tot mai mult să creadă în lucruri, așa cum la început adorase în doamna Elstir tipul de frumusețe cam greoaie pe care l-a urmărit, dezmiardându-l în picturi, în tapiserii, el vedea dispărînd odată cu domnul Verdurin unul din ultimele vestigii ale cadrului social, ale cadrului perisabil — la fel de caduc ca înseși modele vestimentare ce fac parte din el — care susține arta, îi certifică autenticitatea, așa cum Revoluția, distrugînd eleganța secolului al XVIII-lea, ar fi putut să-l mihnească profund pe un pictor al Serbărilor galante, sau așa cum, dacă ar dispărea Montmartre și Moulin de la Galette, Renoir ar fi copleșit de tristețe; dar, în special, el vedea dispărînd odată cu domnul Verdurin ochii, creierul, care avuseseră intuiția cea mai justă a picturii sale, și în care această pictură sălășluia, ca să zicem așa, ca o amintire adorată. Apăruseră, fără îndoială, tineri care îndrăgeau și ei pictura, dar un alt fel de pictură, și care nu deprinseseră ca Swann, ca Verdurin lecțiile de gust de la Whistler, lecțiile de adevăr de la Monet, datorită cărora să-l poată aprecia pe Elstir la justa sa valoare. Așa că acesta se simțea mai singur după moartea lui Verdurin, cu care se certase totuși de atîția ani, de parcă ceva din frumusețea operei sale ar fi dispărut dimpreună cu puțină conștiință existentă în univers a acestei frumuseți.

În privința schimbării care afectase plăcerile domnului de Charlus, ea rămînea intermitentă, întreținînd o bogată corespondență cu „frontul“, nu-i lipseau permisionarii destul de coști.

Pe vreme cînd credeam ceea ce se spunea, aş fi fost ispitit, auzind Germania, apoi Bulgaria, apoi Grecia dînd asigurări în privinţa intenţiilor lor paşnice, să le iau în serios. Dar de cînd traiul printre Albertine şi Françoise mă obişnuise cu bănuială unor gînduri şi intenţii pe care nu şi le manifestau, nu mai permiteam ca vreun cuvînt, just în aparenţă, al lui Wilhelm al II-lea, al lui Ferdinand al Bulgariei, al lui Constantin al Greciei, să-mi înşele instinctul, care ghicea ceea ce uneltea fiecare din ei. Fără îndoială, certurile mele cu Françoise, cu Albertine, nu fuseseră decît certuri particulare, care nu afectau decît viaţa acestei mici celule spirituale care este o fiinţă. Dar tot astfel cum se întîmplă cu trupurile animalelor, cu corpurile omeneşti, adică cu ansamblurile de celule, din care fiecare în raport cu una singură este mare cit Mont Blanc-ul, tot astfel există enorme îngrămădiri organizate de indivizi care se numesc naţiuni ; viaţa lor repetă doar, amplificînd-o, viaţa celulelor componente ; şi cine nu e în stare să înţeleagă misterul, reacţiile, legile acesteia, va pronunţa doar cuvinte goale cînd va vorbi despre luptele dintre naţiuni. Dar dacă el stăpîneşte psihologia indivizilor, atunci aceste mase uriaşe de indivizi conglomerati înfruntîndu-se între ele vor căpăta în ochii săi o frumuseţe mai puternică decît lupta care se naşte din conflictul a numai două caractere ; şi el le va vedea la scara la care ar vedea corpul unui om înalt infuzorii, din care ar fi nevoie de mai mult de zece mii pentru a se umple un cub cu o latură de un milimetru. Astfel, de la un timp încoace,

marea figură¹ Franța, plină pînă la perimetrul său de milioane de mici poligoane de diferite forme, și figura, și mai plină de poligoane, Germania, se certaseră de două ori între ele. Astfel, din acest punct de vedere, trupul Germania și trupul Franța ca și corpurile² aliate și cele inamice se comportau într-o anumită măsură ca niște indivizi. Dar loviturile pe care le schimbau între ele erau orînduite ca și regulile unui vast box, ale cărui principii mi le expusese Saint-Loup; și pentru că, chiar privite din perspectiva indivizilor, ele erau aglomerări uriașe, gîlceava lua forme imense și magnifice, ca ridicarea unui ocean cu milioane de valuri care caută să rupă un șir de faleze seculare, ca niște ghețari gigantici care încearcă prin oscilațiile lor lente și distrugătoare să sfărîme lanțul munților în care sînt încercuiți. Cu toate acestea, viața continua aproape neschimbată pentru multe persoane apărute în această povestire și, printre alții, pentru domnul de Charlus și pentru Verdurini, ca și cum nemții nu ar fi fost atît de aproape de ei, amenințarea permanentă a unui pericol, chiar dacă oprită în momentul respectiv, lăsîndu-ne cu totul nepăsători dacă nu ne-o reprezentăm. Oamenii își văd de obicei de plăcerile lor fără să se gîndească niciodată că, dacă elementele de nimicire și de frînare ar înceta, proliferarea infuzorilor ar ajunge la maximum, adică, făcînd în decurs de cîteva zile un salt de mai multe milioane de leghe, ar trece de la un milimetru cub la o masă de un milion de ori mai mare decît soarele, distrugînd în același timp tot oxigenul, toate substanțele

¹ Aici în sensul de figură geometrică (n.t.).

² Adică trupele (n.t.).

din care trăim, și că n-ar mai fi nici omenire, nici animale, nici pământ. Ei nu se gîndesc nici că o catastrofă ireparabilă și foarte verosimilă ar putea să fie determinată în eter de activitatea neîncetată și frenetică pe care o ascunde imuabilitatea aparentă a soarelui : ei se ocupă de treburile lor fără să mediteze asupra celor două lumi, una prea mică, cealaltă prea mare, ca să poată observa amenințările cosmice pe care ele le fac să planeze în jurul nostru.

Așa că Verdurinii ofereau dineuri (apoi, curînd, după moartea domnului Verdurin, doamna Verdurin singură), iar domnul de Charlus își vedea de plăcerile lui, fără să se gîndească nici un pic că nemții erau — e' adevărat că imobilizați de o barieră singeroasă, mereu reînnoită — la o distanță de o oră cu mașina de Paris. S-ar spune, totuși, că Verdurinii se gîndeau la aceasta, din moment ce aveau un salon politic, unde se discuta în fiecare seară despre situația nu numai a armatelor, ci și a flotelor. Ei se gîndeau într-adevăr la hecatombele de regimente nimicite, la pasagerii înghițiți de valuri ; dar o operație inversă multiplică în așa măsură tot ceea ce privește bunăstarea noastră și împarte printr-o cifră atît de enormă ceea ce nu o privește, că moartea a milioane de necunoscuți de-abia ne atinge, și aproape mai puțin neplăcut decît un curent de aer. Doamna Verdurin, suferind din pricină că nu mai avea cornuri pentru a le înmuia în cafeaua cu lapte, remediu contra migrenelor sale, obținu de la Cottard o prescripție medicală care-i dădea posibilitatea să și le comande la un anumit restaurant, de care am mai vorbit. Lucrul acesta fusese aproape tot atît de greu de obținut

de la autorități ca și numirea unui general. Își recăpătă primul corn în dimineața cînd ziarele povesteau naufragiul „Lusitaniei“. În timp ce-și înmuia cornul în cafeaua cu lapte, dînd mici bobîrnace ziarului, că să poată sta bine deschis fără ca ea să fie nevoită să-și întoarcă mina ce înmuia cornul, spuse : „Ce oroare ! Asta depășește cele mai îngrozitoare tragedii !“ Dar moartea tuturor acestor înecați trebuie să-i fi părut redusă la o miliardime căci, în timp ce, cu gura plină, făcea aceste reflecții dezolate, expresia care i se schița pe figură, pricinuită, probabil, de savoarea cornului, atît de prețios contra migrenei, era mai degrabă de dulce mulțumire.

În ce-l privea pe domnul de Charlus, cazul lui era oarecum deosebit, însă mult mai rău, căci el nu numai că nu dorea cu pasiune victoria Franței, dar dorea, mai curînd, fără să și-o mărturisească, dacă nu izbînda Germaniei, cel puțin ca ea să nu fie zdrobită, așa cum o dorea toată lumea. Pricina era că în aceste conflicte marile grupări de indivizi numite națiuni se comportă ele însele, într-o anumită măsură, ca niște indivizi. Logica ce-i conduce este cu totul lăuntrică și-și schimbă în permanență tiparele datorită pasiunii, ca aceea a oamenilor care se înfruntă într-o dispută amoroasă sau domestică, precum disputa dintre fiu și tată, dintre bucătăreasă și stăpînă, dintre soț și soție. Cine nu are dreptate crede, totuși, că are — cum este cazul Germaniei — și cine are dreptate prezintă uneori argumente în favoarea lui, care-i par de necombătut numai din cauză că pornesc din pasiune. În aceste certuri dintre indivizi, ca să fii convins de dreptatea uneia dintre părți, lucrul cel mai sigur este să fii tu

însuși acea parte, cineva din afară nu o va aproba niciodată în chip atât de categoric. Or, în sinul națiunilor, individul, dacă face într-adevăr parte din națiune, nu este decît o celulă a individului-națiune. Împuierea capului este o vorbă lipsită de sens. Dacă li s-ar fi spus francezilor că vor fi bătuți, nici un francez n-ar fi fost mai puțin desperat decît dacă i s-ar fi spus că el însuși va fi omorît de Bertha¹. Adevărata împuiere a capului ți-o produci tu însuși prin speranța, care este unul din aspectele instinctului de conservare al unei națiuni, dacă ești într-adevăr un membru însuflețit al acestei națiuni. Ca să rămînă orb în privința a ceea ce conține injust cauza individului-Germania, ca să recunoască în fiecare clipă ceea ce conține just cauza individului-Franța, lucrul cel mai sigur pentru un german nu era să n-aibă judecată, iar pentru un francez să aibă ; mai sigur pentru unul și pentru altul era să fie patriot. Domnul de Charlus, care poseda rare calități morale, era milos, generos, capabil de afecțiune, devotat, în schimb, din diferite motive — printre care putea să fi jucat un rol cel de a fi avut mamă o ducesă de Bavaria — nu avea simțul patriotismului. În consecință, făcea parte din trupul-Franța ca și din trupul-Germania. Dacă eu însumi aș fi fost lipsit de patriotism, în loc de a mă simți una din celulele trupului-Franța, îmi pare că felul meu de a judeca conflictul nu ar fi fost același ca altădată. În adolescență, cînd credeam întocmai ceea ce mi se spunea, aș fi fost, probabil, tentat, auzind profesiunile de bună-credință ale guvernului german, să

¹ Dicke-Bertha, tun german de calibru greu cu care aceștia au bombardat Parisul de la o distanță de 110 km. (n.t.).

nu le pun la îndoială, însă ştiam de multă vreme că gândurile nu ni se potrivesc întotdeauna cu vorbele ; numai că descoperisem într-o zi, de la fereastra scării, pe Charlus pe care nu-l bănuisem dar, mai cu seamă, în faţa Françoise apoi, vai, la Albertine, văzusem alcătuindu-se judecăţi, proiecte atât de opuse vorbelor pe care le spuneau, încît, chiar ca simplu spectator, n-aş fi lăsat nimeni una din vorbele, juste în aparenţă, ale împăratului Germaniei, ale regelui Bulgariei, să-mi înşele instinctul, care ar fi ghicit, ca şi în cazul Albertinei, ce unelteau ei secret. Dar, în fine, nu pot decît să-mi închipui ce aş fi făcut dacă n-aş fi fost actor, dacă n-aş fi fost o parte din actorului-Franţa, aşa cum, în certurile mele cu Albertine, privirea mea tristă sau răsuflarea mea înăbuşită făcea parte din fiinţa mea pătimaş interesată în cauza mea ; eu puteam să ajung la detaşare. Cea a domnului de Charlus era deplină. Or, de îndată ce nu mai era decît un spectator, totul trebuia să-l îndemne să fie germanofil, din moment ce, fără să fie cu adevărat francez, trăia în Franţa. El era foarte rafinat, iar proştii sînt peste tot mai numeroşi ; nu încape îndoială că dacă ar fi trăit în Germania, proştii de acolo, apărînd cu prostie şi pasiune o cauză nedreaptă, l-ar fi enervat ; însă, trăind în Franţa, proştii francezi, apărînd cu prostie şi pasiune o cauză dreaptă, îl enervau tot atît de mult. Logica pasiunii, chiar dacă slujeşte cauza cea mai dreaptă, nu este niciodată absolut convingătoare pentru cel ce nu este pasionat. Domnul de Charlus releva cu subtilitate orice raţionament fals al patrioţilor. Mulţumirea pe care i-o producea unui imbecil dreptatea cauzei lui şi certitudinea succesului te enervă.

vează în mod deosebit. Pe domnul de Charlus îl enerva optimismul triumfător al oamenilor care nu cunoșteau, așa cum cunoștea el, Germania și forța ei, și credeau în fiecare lună că ea va fi zdrobită în luna următoare, iar la capătul unui an erau tot atât de siguri de un nou pronostic, ca și cum n-ar fi susținut cu tot atita siguranță alte pronosticuri, la fel de false, pe care însă le uitaseră, spunind, dacă li le aminteai, că „nu era același lucru“.

În sfârșit, domnul de Charlus era milos, gândul la un învins îl durea, el ținea întotdeauna cu cel slab, nu citea cronicile judiciare pentru a nu încerca fizic groaza celui condamnat și neputința acestuia de a-i ucide pe judecător, pe călău și gloata încântată să vadă că „s-a făcut dreptate“. Era în orice caz sigur că Franța nu mai putea fi învinsă și știa, în schimb, că nemții sufereau de foame și că vor fi nevoiți într-o zi să capituleze. Și acest gând, de asemenea, îi era mai neplăcut prin faptul că trăia în Franța. Amintirile sale despre Germania erau, totuși, îndepărtate, în timp ce francezii care vorbeau despre zdrobirea Germaniei cu o bucurie care-i dis plăcea, erau oameni cu figură antipatică, ale căror cusururi îi erau cunoscute. În astfel de cazuri îi deplîngi mai mult pe cei pe care nu-i cunoști, pe cei care ți-i imaginezi, decît pe cei care sînt foarte aproape de tine în banalitatea vieții de zi cu zi, afară de cazul că ești cu totul de al lor, că ești trup și suflet cu ei; patriotismul produce acest miracol, ești pentru țara ta așa cum ești pentru tine însuși într-un conflict sentimental. Astfel războiul era pentru domnul de Charlus o cultură extrem de fecundă a acelor crize de ură care luau naștere în el într-o clipă, durau foarte puțin, dar în timpul

cărora s-ar fi dedat la orice acte de violență. Citind ziarele atitudinea triumfătoare a cronicarilor care prezentau zilnic Germania la pământ : „Bestia încolțită, redusă la neputință“, în timp ce foarte adevărat era de fapt contrariul, îl îmbăta de furie prin prostia lor veselă și feroce. În momentul acela ziarele erau conduse, în parte, de către oameni cunoscuți, care găseau astfel un mod de a „relua serviciul“, de soiul lui Brichot al lui Norpois, chiar al lui Morel și Legrandin. Domnul de Charlus visa să-i întâlnească, să-i acopere cu cele mai amare sarcasme. Deosebit de informat întotdeauna asupra tarelor sexuale, le intuia la cite unii care, crezând că nimeni nu-i bănuiește, se complăceau să le denunțe la suveranii „Imperiilor de pradă“, la Wagner și alții. Ardea de dorința să se afle față în față cu ei, să-i bage cu nasul în propriul lor viciu în fața întregii lumi și să-i lase pe acești insultători ai unui invins dezonorați și cu sufletul la gură.

Domnul de Charlus mai avea, în fine, motive și mai speciale să fie germanofil. Unul era că, fiind om de lume, trăise mult printre oamenii de lume, printre oamenii onorabili, printre oamenii de onoare, oameni care n-ar fi strins mîna unei canalii : le cunoștea și gingășia și asprimea, îi știa nepăsători în fața lacrimilor unui om alungat de ei dintr-un cerc sau cu care refuzau să se bată în duel, chiar dacă acțiunea lor de „curățenie morală“ ar fi provocat moartea mamei oii rîioase. Fără voia lui, oricîtă admirație ar fi avut pentru Anglia, pentru felul admirabil în care intrase în război acea Anglie fără cusur, incapabilă de minciună, care împiedicase intrarea grînelor și laptelui în Germania, reprezenta oarecum acest soi de oameni de

onoare, de martori patentati, de arbitri în chestiuni de onoare ; în timp ce ştia că oameni corupţi, canalii de genul anumitor personaje ale lui Dostoevski, pot fi mai buni, şi nu am putut înţelege niciodată de ce îi identifica pe nemţi cu aceste personaje, deoarece minciuna şi şiretenia nu ajung ca să descoperi o inimă bună, pe care nu s-ar părea că nemţii au arătat-o.

În sfârşit, o ultimă trăsătură va completa germanofilia domnului de Charlus ; el o datora, printr-o reacţie foarte stranie, „charlism“-ului său. Îi socotea pe nemţi foarte urîţi, poate din pricină că erau puţin cam prea de acelaşi sînge cu el, era nebun după marocani, dar mai cu seamă după anglo-saxoni, în care vedea parcă nişte statui vii de Fidias. Or, la el, plăcerea nu mergea fără o anumită idee de cruzime, a cărei întreagă forţă nu o cunoşteam încă în momentul acela ; bărbatul pe care-l iubea îi apărea ca un călău delicios. Îmbrăţişînd cauza potrivnică nemţilor, el ar fi considerat că procedează cum proceda numai în momentele de voluptate, adică în sens contrar firii sale miloase, adică înflăcărat pentru răul seducător, şi strivind urîtenia virtuoasă. A mai fost aşa pe vremea asasinării lui Rasputin, asasinat care, dealtfel, a surprins lumea prin aspectul său specific rusesc, la o cină în genul lui Dostoevski (impresie care ar fi fost mult mai puternică dacă lumea n-ar fi ignorat cu desăvîrşire ceea ce ştia foarte bine domnul de Charlus), pentru că viaţa ne decepţionează atît de tare, încît ajungem să credem că literatura nu are nici o legătură cu ea şi constatăm cu stupefacţie că ideile valoroase pe care ni le-au

arătat cărțile se etalează, fără teama că se vor deteriora, în mod gratuit, firesc, în desfășurarea vieții de zi cu zi și, de exemplu, că o cină, un asasinat, întâmplări din Rusia, au ceva rusesc.

Războiul se prelungea la nesfârșit și cei care anunțaseră din sursă sigură, cu ani în urmă, că începuseră tratativele de pace, specificând clauzele tratatului, nu-și dădeau osteneala, când stăteau de vorbă cu tine, să-și ceară iertare pentru știrile lor false. Le uitaseră și erau gata să răspîndească cu sinceritate altele, pe care le-ar fi uitat la fel de repede. Era vremea când raidurile avioanelor germane se țineau lanț; văzduhul vuia încontinuu de vibrația vigilentă și sonoră a avioanelor franceze. Dar uneori răsuna sirena, ca o chemare sfîșietoare a unei Walkyrii — singura muzică germană care se auzea de la război încoace — pînă în momentul cînd pompierii anunțau că alarma se sfîrșise, în timp ce alături de ei sirena de încetare, ca un ștregar nevăzut, comenta la intervale regulate vestea cea bună și lansa în aer strigătul său de bucurie.

Domnul de Charlus se mira văzînd că oameni ca Bri-chot, care înainte de război fuseseră militariști, făcînd reproșuri Franței că nu este destul de militaristă, nu se mulțumeau să reproșeze Germaniei excesiile ei militariste dar criticau chiar și admirația ce o aveau față de armată. Bineînțeles că ei își schimbau părerea de îndată ce se vorbea de încetinirea războiului împotriva Germaniei și-i denunțau, pe bună dreptate, pe pacifiști. Dar Brichot, de pildă, care acceptase, în pofida vederii lui slabe, să țină conferințe asupra unor lucrări apărute la neutri, ridica în

slăvi romanul unui elvețian în care erau ridiculizați, ca sămînță de militarism, doi copii ce cădeau într-o admirație simbolică la vederea unui dragon. Această zeflemisire avea de ce să-i displacă, din alte motive, domnului de Charlus, care socotea că un dragon poate să fie ceva foarte frumos. Dar mai ales nu înțelegea admirația lui Brichot, dacă nu pentru carte, pe care baronul n-o citise, cel puțin pentru spiritul ei, atît de deosebit de cel care-l însuflețea pe Brichot înainte de război. Pe atunci tot ce făcea un militar era bine, chiar și neregulile generalului Boisdreffre, denaturările și uneltirile colonelului du Paty de Clam, falsul colonelului Henry. Prin ce schimbare nemai-pomenită (și care în realitate nu era decît o altă față a aceleiași pasiuni foarte nobile, pasiunea patriotică, obligată să devină, din militaristă cum era atunci, cînd lupta împotriva dreyfusismului, care manifesta tendințe antimilitariste, aproape antimilitaristă, întrucît astăzi lupta contra Germaniei supramilitariste) exclama Brichot : „O, spectacol cu totul mirific și demn să atragă tineretul unui secol plin de brutalitate, necunoscînd decît cultul forței : un dragon ! Îți poți închipui ce va fi soldatescul abject al unei generații crescute în cultul acestor manifestări de forță brută ? !” Astfel, Spitteler, vrînd să-l opună acestei hidoase concepții a supremației spadei, își exilase simbolic în adîncul codrilor — batjocorit, defăimat, singuratic — personajul visător pe care-l numise Studentul Nebun și în care încarnase în chipul cel mai plăcut blîndețea, vai, demodată, ba putem spune curînd uitată, dacă

domnia atroce a bătrînului zeu¹ nu va fi înlăturată, aceea bîndește minunată a epocilor de pace.

„Uite, îmi spuse domnul de Charlus, îi cunoști bine pe Cottard și pe Cambremer. De cîte ori îi văd, îmi vorbesc de extraordinara lipsă de psihologie a Germaniei. Fie vorba între noi, crezi că pînă acum le-a păsat prea mult de psihologie, și că în momentul de față chiar ar fi în stare să dea dovadă că o cunosc? Te rog să crezi că nu exagerez. Chiar dacă se pomenește de cel mai mare german, de Nietzsche, sau de Goethe, îl vei auzi pe Cottard spunînd : «Cu obișnuita lipsă de psihologie care caracterizează rasa teutonă». Există, evident, în război lucruri care mă amărăsc mai mult, dar trebuie să recunoști că e energic. Norpois e mai fin, e drept, cu toate că nu a încetat să se înșele chiar de la început. Dar ce e cu articolele acelea care stîrnesc entuziasmul general? Dragul meu domn, știi tot așa de bine ca și mine cît prețuiește Brichot, care mi-ește foarte simpatic, chiar și după schisma care m-a separat de biserica lui, din care pricină îl văd mult mai rar. Dar, în sfîrșit, am o anumită considerație pentru acest diriginte de colegiu, vorbitor plăcut și foarte instruit, și mărturisesc că este foarte emoționant că la vîrsta lui, și micșorat cum este, căci s-a micșorat grozav de cîțiva ani încoace, a reintrat după cum spune el, «în rînduri». Dar, în sfîrșit, buna intenție este una, talentul este alta, iar talent Brichot nu a avut niciodată. Mărturisesc că-i împărtășesc admirația pentru o anumită măreție a războiului actual. Cel mult e ciudat că un adept orb al antichității, ca Brichot, care-l copleșea cu sarcasme pe

¹ Marte, zeul războiului la romani (n.t.).

Zola fiindcă acesta găsea mai mutlă poezie într-o gospodărie de muncitori, sau într-o mină, decît în palatele istorice, sau pe Goncourt, fiindcă acesta îl aprecia pe Diderot mai presus de Homer și pe Watteau mai presus de Rafael, nu încetează să repete că Termopile, că Austerlitz-ul chiar, nu sînt nimic alături de Vauquois. De data aceasta, dealtfel, publicul care rezistase moderniștilor literaturii și artei îi urmează pe cei ai războiului, pentru că s-a adoptat moda de a gîndi în felul acesta, și apoi pentru că mințile mediocre sînt strivite nu de frumusețe, ci de imensitatea acțiunii. Cuvîntul «Kolossal» nu se mai scrie altfel decît cu K dar, în fond, lucrul în fața căruia ingenuchează lumea este chiar colosal. Fiindcă veni vorba de Brichot, l-ai văzut pe Morel ? Mi s-a spus că dorește să mă revadă. N-are decît să facă primul pas, fiindcă sînt mai în vîrstă, așa că nu se cade să-l fac eu."

Din nenorocire, chiar a doua zi, să o spunem ca să anticipăm, domnul de Charlus se întîlni nas în nas pe stradă cu Morel ; ca să-i stîrnească gelozia, acesta îl luă de braț, îi povesti întîmplări mai mult sau mai puțin adevărate, iar cînd domnul de Charlus, înnebunit, simți nevoia ca Morel să-și petreacă seara cu el și să nu se ducă într-altă parte, celălalt, zărind un amic, își luă ziua bună de la domnul de Charlus. Acesta, sperînd că o amenințare, pe care bineînțeles că n-ar fi transpus-o în fapt, l-ar face pe Morel să rămînă, îi zise : „Ia seama, mă voi răzbuna“, dar Morel, rîzînd, plecă, bătîndu-și pe umăr și luîndu-și de talie prietenul care nu înțelegea nimic.

Desigur, toate cuvintele pe care mi le spunea domnul de Charlus referitor la Morel stăteau mărturie în ce mă-

sură dragostea — iar cea a baronului se dovedea foarte persistentă — te face deopotrivă mai imaginativ și mai susceptibil, mai credul și mai lipsit de mândrie. Însă cînd domnul de Charlus adăuga : „E un băiat nebun după femei, căruia nu-i e gîndul decît la ele“, spunea un adevăr mai mare decît își închipuia. O spunea din amor-propriu, din dragoste, pentru ca ceilalți să poată crede că înclinarea lui Morel față de el nu fusese urmată de altele de același fel. Fără îndoială că nu credeam o iotă, eu, care-l văzusem pe Morel, ceea ce domnul de Charlus n-a știut niciodată, dînd pentru cincizeci de franci una din nopțile sale prințului de Guermantes. Și dacă, văzîndu-l trecînd pe domnul de Charlus, Morel (exceptînd zilele cînd, simțînd nevoia să se destăinuiască, se ciocnea de el, spre a avea prilejul să-i spună cu tristețe „Oh ! iartă-mă, recunosc că m-am purtat mizerabil față de dumneata“), așezat pe terasa unei cafenele, cu prietenii săi, chicotea ușor împreună cu ei, arătîndu-l cu degetul pe baron și croncănind în urma lui, așa cum fac cei care-și bat joc de un bătrîn invertit, eu eram convins că proceda așa ca să-și ascundă jocul și că, luat la refec de către baron, oricare dintre acești denunțatori publici ar fi făcut orice i-ar fi cerut el. Dar mă înșelam. Dacă un impuls neobișnuit condusesese la invertire — și aceasta în toate clasele — ființe ca Saint-Loup, care erau foarte depărtate de ea, un impuls în sens contrar îi depărtase de năravurile acestea pe cei care le practicau în chipul cel mai obișnuit. La unii schimbarea se săvîrșise datorită unor scrupule religioase întîrziate, din cauza spaimii prin care trecuseră cînd izbucniseră anumite scandaluri sau de teama unor

maladii inexistente, pe care le-o băgaseră în cap, cu toată sinceritatea, rude ce erau adesea portari sau valeți, și, fără sinceritate, niște amănți geloși, ce crezuseră că vor păstra astfel numai pentru ei un tânăr pe care, dimpotrivă, îl îndepărtaseră atât de ei, cât și de alții. Așa se făcea că fostul liftier de la Balbec n-ar mai fi acceptat pentru tot aurul din lume propuneri care i se păreau acum tot atât de grave ca cele ale inamicului. Cît despre Morel, refuzul său față de oricine, fără excepție, fapt ce dovedea că domnul de Charlus spusese un adevăr care-i justifica iluziile, năruindu-i, totodată, speranțele, provenea din faptul că la doi ani după ce-l părăsise pe domnul de Charlus se îndrăgostise de o femeie cu care trăia și care, avînd mai multă voință decît el, știuse să-i impună o fidelitate absolută. Astfel că Morel, care pe vremea cînd domnul de Charlus îi dădea atîția bani îi oferise prințului de Guermantes o noapte pentru cincizeci de franci, nu l-ar mai fi acceptat nici pe același nici pe oricare altul, chiar dacă i s-ar fi oferit cincizeci de mii de franci. În lipsa onoarei și a dezinteresului, „soția“ sa îi întipărise un anumit respect omenesc cu care nu se sfia să meargă pînă la bravadă și la exagerarea că toți banii din lume îi erau indiferenți, dacă îi erau oferiți în anumite condiții. Astfel, jocul diferitelor legi psihologice face în așa fel încît să compenseze tot ceea ce, în înflorirea speței omenești, ar duce, într-un sens sau într-altul, prin supraabundență sau prin rarefiere, la nimicirea ei. Așa se petrece și cu florile, la care aceeași înțelepciune, pusă în evidență de Darwin, reglementează modurile de fecundare, opunîndu-le, succesiv, unele altora.

„Este, dealtfel, un lucru foarte straniu, adăugă domnul de Charlus cu acea voce firavă și ascuțită pe care o avea uneori. Îi aud pe unii, care au un aer foarte fericit zina întreagă, care beau cocktailuri excelente, declarînd că nu vor mai apuca sfîrșitul războiului, că inima lor nu va mai rezista, că nu se mai pot gîndi la altceva, că vor muri subit. Și lucrul cel mai extraordinar este că exact așa se și întîmplă. Să fie oare din cauza alimentației, pentru că nu mai mănîncă decît lucruri prost gătite sau fiindcă, spre a-și dovedi zelul, se înhamă la treburi inutile, dar care le ruinează regimul ce le păstra sănătatea? Oricum ar fi, constat un număr uimitor de asemenea ciudate morți premature, premature cel puțin în ce privește voia decedatului. Nu mai știu ce-ți spuneam: că Norpois admira războiul acesta. Dar ce fel ciudat de a vorbi despre el! Întîi de toate, ai remarcat foiala asta de expresii noi care, atunci cînd s-au tocit printr-o prea deasă folosire — căci Norpois este într-adevăr neobosit, și cred că moartea mătușii mele Villeparisis i-a dat o a doua tinerețe —, sînt numaidecît înlocuite prin alte locuri comune? Mi-amintesc că altădată te amuza să notezi astfel de expresii care apăreau, se mențineau, apoi dispăreau: «cine seamănă vînt culege furtună»; «cîinii latră, caravana trece»; «faceți politică bună și vă voi face starea financiară bună, spunea baronul Louis»; «există simptome pe care ar fi exagerat să le iei în tragic, dar care trebuie luate în serios»; «lucra pentru regele Prusiei»¹ (aceasta din urmă, dealtfel, a înviat, ceea ce era de neînlăturat). Ei bine, de

¹ A lucra de florile mărlui (n.t.).

atunci, vai, cite n-am văzut apărind și dispărind! Am avut «petecul de hirtie», «imperiiile de pradă», «faimosul Kultur care constă în a omori femeii și copiii fără apărare», «victoria aparține, cum spun japonezii, aceluia care știe să sufere un sfert de oră mai mult decât ceilalți», «Germano-turanienii», «barbaria științifică», «dacă vrem să cîștigăm războiul, potrivit expresiei tari a domnului Lloyd George», în fine, sînt de nenumărat, și «mordantul trupelor» și «cutezanța trupelor». Chiar și sintaxa excellentului Norpois a suferit din pricina războiului o alterare tot atît de profundă ca și fabricarea pîinii sau rapiditatea transporturilor. Ai remarcat că omul ăsta grozav, ținînd să-și proclame dorințele ca un adevăr pe punctul de a se realiza, nu îndrăznește, totuși, să întrebuițeze viitorul pur și simplu, care ar risca să fie contrazis de evenimente. ci a adoptat drept semn al acestui timp verbul «a ști»?⁴ Îi mărturisii domnului de Charlus că nu înțelegeam prea bine ce voia să spună.

Trebuie să notez aici că ducele de Guermantes nu împărtășea deloc pesimismul fratelui său. Pe deasupra, el era tot atît de anglofil, pe cît era domnul de Charlus de anglofob. În sfîrșit, îl socotea pe domnul Caillaux¹ drept un trădător care merita de o mie de ori să fie împușcat. Cînd fratele său îi cerea dovezi ale acestei trădări, domnul de Guermantes răspundea că dacă ar trebui să-i con-

¹ *Caillaux Joseph* (1863—1944), om politic francez, ministru în mai multe cabinete, președinte de consiliu între 1911—1912, o vreme președinte al partidului radical, victimă a unor scandaluri politice, printre care cel legat de ziarul *le Bonnetrouge*, este condamnat în 1920 la trei ani închisoare, apoi amnistiat. A scris *Memorii* (n.t.).

damni numai pe cei ce semnează o hîrtie în care declară „am trădat“, crima de trădare n-ar fi niciodată pedepsită. Dar în cazul în care n-aş avea prilejul să revin în această chestiune, voi nota, de asemenea, că doi ani mai tirziu ducele de Guermantes, însufleţit de cel mai pur anticailautism, se întâlneşte cu un ataşat militar englez întovărăşit de soţia sa, o pereche remarcabil de cultivată, cu care se împrieteneşte, cum se împrieteneşte în timpul afacerii Dreyfus cu cele trei doamne încîntătoare ; şi că din prima zi, vorbind despre Caillaux, a cărui condamnare o considera sigură, iar crima evidentă, auzi cu stupefacţie perechea fermecătoare şi cultivată spunînd : „Dar va fi, după toate probabilităţile, achitat, nu există absolut nimic împotriva lui“. Domnul de Guermantes încercă să-l invoce pe domnul de Norpois, care în depoziţia sa spusese privindu-l pe Caillaux zdrobit : „Eşti un Giolitti¹ al Franţei, da, domnule Caillaux, eşti un Giolitti al Franţei“. Dar perechea încîntătoare zîmbise, îl ridiculizase pe domnul de Norpois, citase dovezi de ramolism al acestuia şi încheiasă afirmînd că el spusese aceste cuvinte „în faţa domnului Caillaux zdrobit“ după versiunea din *Figaro*, dar în realitate, desigur, în faţa domnului Caillaux batjocoritor. Părerile ducelui de Guermantes nu întîrziaseră să se schimbe. Să atribui această schimbare influenţei unei englezoaice nu este atît de extraordinar cum ar fi putut să pară, dacă cineva ar fi prezis-o chiar în 1919,

¹ *Giolitti Giovanni* (1842—1928) om de stat italian, în mai multe rînduri prim-ministru (1892—1893 ; 1903—1905 ; 1906—1909 ; 1911—1914 ; 1920—1921). Exponent al tendinţelor expansioniste ale burgheziei italiene (n.t.).

cînd englezii nu-i numeau pe nemți altfel decît huni și pretindeau condamnarea crîncenă a celor vinovați. Dar și opinia lor se schimbase, și acum aprobau orice decizie ce putea să mîhnească Franța și să vină în ajutorul Germaniei.

Să revenim la domnul de Charlus. „Ba da, răspunse el la mărturisirea mea că nu-l înțelegeam, ba da : «a ști» în articolele lui Norpois reprezintă semnul viitorului, adică semnul dorințelor lui Norpois și, dealtfel al dorințelor noastre ale tuturor“, adăugă el, poate nu cu toată sinceritatea. „Vă dați seama, doar, că dacă «a ști» n-ar fi devenit un simplu semn al viitorului, s-ar înțelege, la rigoare, că subiectul acestui verb ar putea fi o țară. De exemplu, de fiecare dată cînd Norpois spunea : «America nu ar ști să rămînă indiferentă la aceste repetate violări ale dreptului», «monarhia bicefală nu ar ști să nu ajungă la pocăință», este limpede că astfel de fraze exprimă dorințele lui Norpois (ca și pe ale mele, ca și pe ale duminatelor), dar, în fine, aici acest verb mai poate păstra, în pofida a orice, sensul său primitiv căci o țară poate să «știe», America poate să «știe», monarhia «bicefală» însăși poate să «știe» (în ciuda veșnicei «lipse de psihologie»). Însă îndoiala nu mai este posibilă cînd Norpois scrie : «Acele devastări sistematice n-ar ști să-i convingă pe neutri», «regiunea Lacurilor¹ n-ar ști să nu cadă în scurtă vreme în mîinile Aliaților», «rezultatele acestor alegeri neutraliste n-ar ști să oglindească opinia mării majorități a țării». Or, este cert că aceste devastări, aceste

¹ Mazuriene (n.t.).

regiuni și aceste rezultate ale voturilor sînt lucruri nefu-
suflete care nu pot «ști». Prin această formulă, Norpois
adrează pur și simplu neutrilor somația (la care am re-
gretul să constat că nu par a se supune) de a ieși din ne-
utralitate, sau regiunii Lacurilor să nu mai aparțină «bo-
șilor» (domnul de Charlus pronunță cuvîntul „boș“, cu
aceeași îndrăzneală cu care altădată, în trenulețul din
Balbec, vorbea despre bărbații cărora nu le plac femeile).
„Dealtfel, ai observat cu cită șiretenie își începea totdea-
una Norpois, din 1914 încoace, articolele sale adresate
țărilor neutre? Începe prin a declara că, desigur, Franța
nu trebuie să se amestece în politica Italiei (sau a Româ-
nici, sau a Bulgariei etc.). Aceste state suverane, și nu-
mai ele, pot să hotărască în deplină independență și ți-
nînd seama numai de interesul lor național dacă trebuie
sau nu să iasă din neutralitate. Dar dacă aceste prime de-
clarații ale articolului (ceea ce s-ar fi numit altădată
exordiul) sînt atît de dezinteresate, urmarea este în ge-
neral mult mai puțin. «Totuși, spune în esență Norpois
mai departe, este foarte limpede că un folos material vor
obține numai națiunile care se vor fi orînduit de partea
Dreptății și a Justiției. Nu se poate aștepta ca Alianții să
răsplătească, acordîndu-le teritoriile de unde se ridică de
secole gemetele fraților lor asupriți, popoarele care, ur-
mînd politica celui mai mic efort, nu-și vor fi pus spada
în serviciul Alianților». Odată făcut acest prim pas către
sfatul de a interveni, nimic nu-l mai oprește pe Norpois
să dea sfaturi tot mai puțin deghizate, nu numai în pri-
vința principiului, dar și a momentului intervenției. «Evi-
dent, spune el, cu ceea ce sigur ar fi denumit un ton de

«apostol», «Italia, România trebuie să-și aleagă singure momentul potrivit și forma sub care le va conveni să intervină. Însă ele nu pot, totuși, să nesocotească faptul că, tergiversînd prea mult, riscă să piardă momentul favorabil... Este absolut limpede că popoarele care nu vor fi făcut altceva decît să alerge în ajutorul victoriei, a cărei auroră strălucitoare se și întrevade, nu vor avea deloc dreptul tocmai la această recompensă pe care pot încă, dacă se grăbesc» etc. Este ca la teatru cînd se spune : «Ultimele locuri care au mai rămas libere se vor vinde neîntîrziat. Aviz celor ce întîrzie !» Raționament cu atît mai stupid cu cît Norpois îl reînnoiește la fiecare șase luni... De asemenea, el îndeamnă Franța etc., să intervină în Grecia în calitate de putere protectoare, întrucît tratatul ce lega Grecia cu Serbia nu a fost respectat. Dar, cînstit vorbind, dacă Franța nu ar fi angajată în război și nu ar dori colaborarea sau neutralitatea binevoitoare a Greciei, ar avea ea oare intenția să intervină în calitatea de putere protectoare, și sentimentul moral care o împinge să se revolte, din pricină că Grecia nu și-a ținut angajamentele față de Serbia?... Adevărul este că oamenii văd totul prin prisma ziarului pe care-l citesc, și cum ar putea face altfel, dacă ei nu cunosc nemijlocit nici oamenii, nici evenimentele de care este vorba ? În timpul Afacerii Dreyfus, care te pasiona în mod atît de bizar, într-o vreme de care s-a hotărît să se spună că ne despart secole, căci filosofii războiului au acreditat ideea că orice legătură cu trecutul s-a rupt, eram scandalizat văzîndu-i pe unii membri ai familiei mele acordînd toată stima unor anticlericali, foști comunarzi, pe care ziarul

li prezentase drept antidreyfusiști, și acoperind cu ocări pe un general de familie bună și catolic, însă revizionist. Nu mai puțin mă indignează să-i văd pe toți francezii detestându-l pe împăratul Franz-Joseph pe care-l venerau, și pe drept cuvânt aș spune eu, care l-am cunoscut destul de bine și pe care el binevoiește să mă trateze ca pe un văr. Ah, nu-i mai scrisesem de la începutul războiului, adăugă el, ca și cum ar fi mărturisit cu curaj o greșală pentru care știa foarte bine că nu putea fi dezaprobat. Da, da, în primul an, și o singură dată. Dar, ce vrei, aceasta nu schimbă întru nimic respectul meu pentru el, am însă aici multe rude tinere care luptă în liniile noastre și care știu că m-ar privi cu ochi foarte răi dacă aș întreține o corespondență continuă cu conducătorul unei națiuni care este în război cu noi. Ce să fac? Să mă critice cine o vrea, adăugă el, ca și cum s-ar fi expus cu îndrăzneală reproșurilor mele, n-am vrut ca o scrisoare semnată Charlus să sosească în aceste momente la Viena. Cea mai aspră critică pe care aș putea-o adresa bătrînului suveran este aceea că un nobil de rangul său, capul uneia dintre cele mai vechi și mai ilustre case nobiliare din Europa, se lasă dus de nas de acest mic nobil de țară, foarte inteligent de altfel, dar, totuși, un simplu parvenit, cum este Wilhelm de Hohenzollern. Asta nu-i una din anomaliiile cele mai puțin șocante ale acestui război.“ Și cum, de îndată ce se plasa din nou în punctul de vedere nobiliar, care de fapt pentru el domina totul, domnul de Charlus ajungea la naivități extraordinare, îmi spuse cu același ton cu care mi-ar fi vorbit de Marna sau de Verdun, că există lucruri capitale și foarte stranii pe care n-ar

trebui să le omită cel ce va scrie istoria acestui război. „Așa, de pildă, îmi spuse el, toată lumea este atît de ignorantă, încît nimeni n-a atras atenția asupra acestui lucru atît de însemnat : marele maestru al ordinului de Malta, care este un boș curat, continuă, totuși, să trăiască la Roma, unde se bucură, în calitate de mare maestru al ordinului nostru, de privilegiul exteritorialității. Este interesant“, adăugă el cu aerul de a-mi spune : „Vezi, deci, că nu ți-ai pierdut seara întîlnindu-mă“. Îi mulțumii, și el își luă atitudinea modestă a celui care nu cere răsplată. „Dar ce voiam tocmai să-ți spun ? Ah, da ! Că oamenii îl urăsc acum pe Franz-Joseph potrivit ziarului pe care-l citesc. În ce-i privește pe regele Constantin al Greciei și pe țarul Bulgariei, lumea a șovăit, în diferite rînduri, între aversiune și simpatie, pentru că se spunea că ei se alătură cînd Antantei, cînd Imperiilor centrale, cum le denumеше Brichot. Este ca și atunci cînd Brichot ne tot repetă că «ora lui Venizelos va suna». Nu mă îndoiesc că domnul Venizelos este un om de stat foarte competent, dar cine ne asigură că grecii îl doresc chiar așa de mult pe Venizelos ? Ni se spune că el voia ca Grecia să-și respecte angajamentele față de Serbia. Ar trebui totuși să știu ce fel de angajamente au fost acelea și dacă au fost cuprinzătoare... Ne facem griji asupra felului în care își execută Grecia tratatele și-și respectă Constituția, griji pe care nu le-am avea dacă n-ar fi în joc interesul nostru. Dacă nu ar fi război, credeți că puterile «garante» ar fi observat măcar dizolvarea Camerelor ? Văd numai că regelui Greciei i se retrage încetul cu încetul tot sprijinul

ca să poată fi alungat sau închis în ziua cînd nu va mai avea armată să-l apere. Vă spuneam că publicul își formează părerea despre regele Greciei și regele Bulgariei doar după ziare. Și cum ar putea să gîndească despre ei altfel decît conform ziarului, odată ce nu-i cunosc? Eu i-am văzut foarte des, l-am cunoscut foarte bine, cînd era diadoh¹, pe Constantin al Greciei, care era o adevărată minunăție. Mi s-a părut întotdeauna că împăratul Nicolae avea o imensă afecțiune pentru el. În sensul bun, bineînțeles. Prințesa Christiana vorbea deschis despre aceasta, dar ea este o viperă. În ceea ce-l privește pe țarul bulgarilor, el este o adevărată tîrfă, afișîndu-se fără pudoare, însă foarte inteligent, un om remarcabil. Mă simpatizează mult.“

Domnul de Charlus, care putea să fie atît de agreabil, devenea odios cînd aborda astfel de subiecte. Vorbea atunci cu aceeași satisfacție care te agasează chiar și la bolnavul ce se laudă tot timpul cu sănătatea lui înfloritoare. M-am gîndit adeseori că în trenulețul de Balbec, credincioșii săi, care doreau atît de mult mărturisirile pe care el se eschiva să le facă, nu ar fi putut, poate, suporta acest soi de etalare a unei manii și că, stingheriți, respirînd greu ca într-o cameră de bolnav sau ca în fața unui morfinoman care ar scoate în fața lor seringă, ar fi pus ei înșiși capăt confidențelor pe care crezuseră că le doreau. Pe deasupra era agasant să auzi cum acuza pe toată lumea, și probabil foarte adesea fără nici un fel de dovadă, cineva care se omitea din categoria specială căreia se știa, totuși, că îi aparține și în care fi introducea

¹ Moștenitor al tronului (n.t.).

cu atita plăcere pe alții. În fine, el, atât de inteligent, își făcuse în privința aceasta o mică și strîmbă filozofie (la baza căreia exista poate ceva din curiozitățile pe care Swann le găsea în „viață”), explicînd totul prin aceste cauze speciale și în care, ca totdeauna cînd cineva se afundă în cusururile sale, era nu numai inferior sieși, dar și excepțional de mulțumit de sine. Așa se face că el, atât de grav, de nobil, termină cu surîsul cel mai neghiob următoarea frază : „Cum există serioase presupuneri de același fel ca în privința lui Ferdinand de Coburg în legătură cu împăratul Wilhelm, aceasta ar putea fi cauza pentru care țarul Ferdinand s-a alăturat «Imperiilor de pradă». În fond, este foarte ușor de înțeles : ești îngăduitor față de o soră, nu-i refuzi nimic. Găsesc că aceasta ar fi o explicație foarte nostimă a alianței între Bulgaria și Germania“. Și această explicație stupidă îl făcu pe domnul de Charlus să rîdă timp îndelungat, ca și cum ar fi socotit-o foarte ingenioasă, explicație care, chiar dacă ar fi fost bazată pe fapte adevărate, era tot atât de puerilă ca și reflecțiile pe care domnul de Charlus le făcea asupra războiului, cînd îl judeca în calitate de feudal sau de cavalier al ordinului Sfîntul Ion din Ierusalim. Termină cu o observație mai justă : „Ceea ce este de mirare, spuse el, este faptul că cei care-și crează opinii despre oamenii și despre faptele războiului numai potrivit ziarelor sînt convinși că gîndesc cu mintea lor“.

În această privință domnul de Charlus avea dreptate. Mi se povestise că merita să observi momentele de tăcere și de ezitare ale doamnei de Forcheville, asemănătoare celor care sînt necesare, nu numai enunțării, dar și for-

mării unei opinii personale, înainte de a spune, pe tonul unei convingeri lăuntrice : „Nu, nu cred că vor lua Varșovia“ ; „n-am impresia că ar fi posibil să mai treacă și a doua iarnă“ ; „ceea ce n-aș vrea este o pace șchioapă“ ; „ceea ce mă sperie, dacă vreți să v-o spun, este Camera deputaților“ ; „da, cred, totuși, că s-ar putea străpunge“. Și ca să spună toate astea, Odette își lua un aer afectat pe care-l împingea pînă la extrem cînd spunea : „Nu spun că armatele germane nu luptă bine, însă le lipsește ceea ce se cheamă cutezanță¹“. Pentru a pronunța cuvîntul „cutezanță“ (și chiar numai cuvîntul „elan“) ea făcea cu mîna gestul de a frămînta ceva și clipea din ochi ca un pictoraș cînd folosește un termen de atelier. Limbajul ei dădea, totuși, mai mult decît altădată, dovadă de admirație față de englezi, pe care nu mai era nevoită să se mulțumească a-i numi ca odinioară, „vecinii noștri de peste Minecă“, sau cel mult „prietenii noștri, englezii“, ci „credincioșii noștri aliați“. Inutil să spunem că nu omitea să citeze în orice împrejurare expresia *fair play* ca să arate că englezii îi consideră pe nemți jucători incorrecți, și că „ceea ce trebuie este să cîștigăm războiul, cum spun bravii noștri aliați“. Cel mult asocia, și destul de neîndeminatic, numele ginerelui ei cu tot ce avea o cît de mică legătură cu soldații englezi și cu plăcerea pe care o simțea el de a trăi în intimitatea australienilor, sau a scoțienilor și canadienilor. „Ginerele meu Saint-Loup cunoaște acum argoul tuturor bravilor *tommies*², știe să se

¹ În original *le cran*, fără echivalent exact în limba română (n. t.).

² Soldați simpli, fără grad (engl.) (n. t.).

facă înțeles de cei din cele mai îndepărtate *dominions*¹ și fraternizează cu generalul care comandă baza, dar și cu cel mai umil *private*².

Această paranteză în privința doamnei de Forcheville, în timp ce cobor bulevardele, cot la cot cu domnul Charlus, mă autorizează să fac alta și mai lungă, dar folosită pentru a descrie acea epocă, despre raporturile dintre doamna Verdurin și Brichot. Într-adevăr, dacă bietul Brichot era judecat așadar fără indulgență de către domnul de Charlus (fiindcă acesta era foarte fin, și totodată mai mult sau mai puțin în mod inconștient germanofil), el era și mai mult maltratat de către Verdurini. Aceștia erau, fără îndoială, șovini, ceea ce ar fi trebuit să-i determine să citească cu plăcere articolele lui care, pe de altă parte, nu erau inferioare multor altor scrieri cu care se delecta doamna Verdurin. Dar, în primul rînd, vă amintiți poate că încă de la Raspelière, Brichot devenise pentru Verdurini, din marele om ce le păruse a fi altădată, dacă nu obiect de batjocură, ca Saniette, în orice caz obiectul unor ironii abia deghizate. Cel puțin, pe atunci, el rămînea unul dintre cei mai devotați, ceea ce-i asigura o parte din avantajele prevăzute în mod tacit în statute pentru toți membrii fondatori sau asociați ai micului grup. Dar treptat, din pricina războiului poate, sau datorită cristalizării rapide a unei eleganțe care întîrziase timp îndelungat dar ale cărei elemente necesare și rămase invizibile saturau de mult salonul doamnei Verdurin, acesta se deschisese unei

¹ Dominioane (engl.), teritorii dependente de un alt stat, dar care se bucură de oarecare autonomie (n. t.).

² Soldat de rînd (engl.) (n. t.).

lumi noi, iar cei fideli, constituind la început o atracție pentru această lume nouă, sfârșiseră prin a fi din ce în ce mai rar invitați, un fenomen paralel producându-se și în cazul lui Brichot. În pofida Sorbonei, în pofida Institutului, notorietatea sa nu depășise, pînă la război, limitele salonului Verdurin. Dar cînd începu să scrie aproape zilnic articole împodobite de acea falsă strălucire, pe care fusese atît de des văzut cheltuind-o cu larghețe pentru cei devotați, încărcate, pe de altă parte, de o erudiție cît se poate de reală și pe care, ca un adevărat sorbonian, nu căuta să o ascundă, oricare ar fi fost forma plăcută în care o înveșmînta, „înalta societate“ fu categoric fermecată. De data aceasta, dealtfel, ea își dăruia favoarea cuiva care era departe de a fi o nulitate și care putea reține atenția prin inteligența fecundă și prin resursele memoriei sale. Și în timp ce trei ducesse se duceau să-și petreacă seara la doamna Verdurin, alte trei își disputau onoarea de a-l avea la cină pe marele om, care accepta una din aceste invitații, simțindu-se cu atît mai liber cu cît doamna Verdurin, exasperată de succesul pe care articolele lui îl obțineau la cei din foburgul Saint-Germain, avea grijă să nu-l invite niciodată pe Brichot cînd trebuia să vină cîte o persoană strălucită pe care el nu o cunoștea încă și care s-ar grăbi să-l atragă. Astfel că jurnalismul (în care Brichot se mulțumea, în fond, să dea cu întîrziere, cu onoare și în schimbul unor onorarii superbe ceea ce irosise toată viața în mod gratuit și incognito în salonul Verdurinilor, căci era atît de savant și scria cu atîta ușurință, încît articolele nu-l costau mai multă trudă decît cozeriile) l-ar fi dus, și la un moment dat chiar părea că-l duce pe Brichot la o

glorie neîndoioasă... dacă nu ar fi fost doamna Verdurin. Desigur că articolele lui erau departe de a fi atât de remarcabile pe cât își închipuiau oamenii din societatea înaltă. Vulgaritatea omului apărea în orice clipă în spatele pedanteriei omului de litere. Și alături de imagini care nu spuneau nimic („nemții nu vor mai putea privi în față statuia lui Beethoven ; Schiller trebuie să fi tresărit în mormîntul său ; cerneala cu care fusese semnată neutralitatea Belgiei abia se uscaseră ; Lenin vorbește, vîntul stepei îi împrăstie vorbele“), se aflau trivialități, ca de pildă : „Douăzeci de mii de prizonieri, este un număr considerabil ; comandamentul nostru va ști să fie vigilent, și încă cum ! ; vrem să învingem, și cu asta basta“. Dar, amestecate cu toate acestea, cîtă știință, cîtă inteligență și cîte argumente întemeiate ! Or, doamna Verdurin nu începuse niciodată un articol al lui Brichot fără satisfacția prealabilă de a crede că va găsi în el lucruri ridicole, și-l citea cu cea mai mare atenție ca să fie sigură că n-o să-i scape. Și, din păcate, era lucru sigur că vreo cîteva tot se vor găsi. Nici nu trebuia să aștepti prea mult ca să dai de ele. Citarea, oricît de potrivită, dintr-un autor într-adevăr nu prea cunoscut, cel puțin cu lucrarea la care se referea Brichot, îi era imputată ca o dovadă de pedanterie intolerabilă și doamna Verdurin aștepta cu nerăbdare ora mesei ca să dezlănțuie hohotele de rîs ale comensalilor ei. „Ei, bine, ce impresie ți-a făcut Brichot din seara asta ? M-am gîndit la dumneata văzînd citatul din Cuvier. Pe cuvîntul meu, cred că e pe cale să înnebunească“. „Nu l-am citit încă“, spunea Cottard. „Cum așa, nu l-ai citit încă ? Dar nu-ți dai seama ce desfătare îți refuzi. Cu alte cuvinte, să mori

de ris, nu alta". Și mulțumită, în fond, că altcineva nu citise încă articolul lui Brichot, pentru a avea ea însăși ocazia să scoată în evidență lucrurile ridicole, doamna Verdurin îl trimitea pe majordom să-i aducă *le Temps* și citea ea însăși cu voce tare, făcând să răsune cu emfază frazele cele mai simple. După cină, în cursul întregii serii, campania antibrichotistă continua, însă cu o prefăcută prudență. „Nu vorbesc prea tare, pentru că mă tem că acolo, spunea ea arătînd-o pe contesa Molé, lucrul acesta este destul de admirat. Oamenii de lume sînt mai naivi decît se crede". Doamna Molé, pe care încercau s-o facă să înțeleagă, prin ridicarea vocii, că se vorbește despre ea, pentru ca apoi, prin coborîrea tonului, să-i dea a crede că n-ar dori ca ea să audă ce se vorbește, îl renega în mod laș pe Brichot, pe care în realitate îl punca pe aceeași treaptă cu Michélet. Îi dădea dreptate doamnei Verdurin, și ca să termine totuși prin ceva care-i părea de necontestat, spunea: „Ceea ce nu se poate să nu-i recunoști este că articolul e bine scris". „Găsești că e bine scris? spunea doamna Verdurin, eu însă găsesc că este scris ca de un porc", îndrăzneală care-i făcea să ridă pe oamenii de lume, cu atît mai mult cu cît doamna Verdurin, speriată ea însăși de cuvîntul porc, îl pronunțase în șoaptă, punîndu-și mîna la gură. Furia ei împotriva lui Brichot creștea cu atît mai mult cu cît acesta își etala cu naivitate satisfacția pentru succesul său, în ciuda acceselor de proastă dispoziție pe care i le stîrnea cenzura de fiecare dată cînd, după cum spunea el, folosind cuvinte noi pentru a arăta că nu este prea universitar, i se „înnegrea" cu tuș o parte din articol. În fața lui, doamna Verdurin nu prea lăsa să se vadă, decît

printr-un aer ursuz, care l-ar fi pus în gardă pe un om mai perspicace, puținul caz pe care-l făcea ea de scrierile lui Chochotte. O singură dată ea-i făcu reproșul că folosește prea des cuvântul „eu”. Și, într-adevăr, el obișnuia să-l scrie frecvent, în primul rînd pentru că, în calitate de profesor, se servea mereu de expresii ca : „eu sînt de acord că”, „eu vreau să”, „eu recunosc că imensa dezvoltare a fronturilor necesită”, etc. dar mai cu seamă, pentru că, vechi antidreyfusist militant, care presimțise pregătirile germane cu mult înaintea războiului, i se întîmpla foarte des să scrie : „Eu am arătat încă în 1897” ; „eu am semnalat în 1901” ; „eu am prevenit în mica mea broșură, astăzi foarte rară (*habent sua fata libelli*¹)”, iar mai apoi obiceiul îi rămăsese. Roși foarte tare la observația doamnei Verdurin care fusese făcută pe un ton acru. „Aveți dreptate, doamnă. Cineva care nu-i iubea pe iezuiți nici cît domnul Combes, deși n-a avut o prefață de la blindul nostru maestru în scepticism delicios, Anatole France, care a fost, dacă nu mă înșel, adversarul meu... înainte de Potop², a spus că Eul este totdeauna vrednic de ură³”. Din momentul acela Brichot înlocui pe *eu* cu *se*, dar acest impersonal nu-l împiedica pe cititor să vadă că autorul vorbea de el însuși, că îi îngăduia autorului să vorbească neîncetat despre el însuși, să-și comenteze cele mai neînsemnate fraze, să scrie un articol pe o singură negație, mereu la adăpostul acestui *se*. De exemplu, dacă Brichot

¹ Cărțile își au și ele destinul lor ; dicton latin (n.t.).

² Afacerea Dreyfus.

³ Cugetare aparținînd lui *Blaise Pascal* (1623—1662). filozof și om de știință francez.

spusese, fie și într-un alt articol, că armatele germane își pierduseră din valoare, el începea astfel : „Nu se ascunde aici adevărul. S-a spus că armatele germane au pierdut din valoarea lor. Nu s-a spus că ele nu mai au o mare valoare. Nu se va spune nici că terenul cîștigat, dacă nu este,“ etc. Pe scurt, numai enunțînd tot ce el nu ar spune, numai reamintind tot ce spusese cu cîțiva ani în urmă, și ceea ce Clausewitz, Jomini, Ovidiu, Appollonius de Tyana, etc. spusese cu mai multe sau mai puține secole în urmă, Brichot ar fi putut să strîngă cu ușurință material pentru un volum considerabil. E păcat că n-a publicat nici unul, căci articolele sale atît de bogate sînt astăzi greu de găsit. Foburgul Saint-Germain, muștrat de doamna Verdurin, începu prin a rîde de Brichot la ea acasă, dar, de cum ieșeau din micul clan, continuau să-l admire, și chiar persoanele care îi citeau în continuare articolele cu un interes trainic se opreau și rîdeau în clipa cînd nu mai erau singure, ca să nu pară mai puțin rafinate decît celelalte. Niciodată nu s-a vorbit în micul clan atît de mult despre Brichot ca pe vremea aceea, dar în deridere. Se lua drept criteriu de inteligență a oricărui nou-venit părerea lui despre articolele lui Brichot ; dacă prima dată răspundea prost, nu se sfiau să-i explice după ce sînt recunoscuți oamenii inteligenți.

„În concluzie, prietene, continuă domnul de Charlus, toate acestea sînt îngrozitoare și nu avem de deplîns numai niște articole plictisitoare. Se vorbește de vandalism, de statui distruse. Dar oare nimicirea atîtor tineri minu-

nați, care au fost statui policrome incomparabile, nu este, de asemenea, vandalism? Un oraș care nu va mai avea bărbați frumoși nu va fi oare asemenea unui oraș a cărei artă statuară ar fi fost distrusă? Ce plăcere pot avea să mă duc să cinez la un restaurant când acolo sînt servit de niște bufoni bătrîni și prăfuiți, care seamănă cu Părintele Didon¹, dacă nu de acele femei cu scufițe care mă fac să cred că am intrat într-un birt Duval?² Așa este, dragul meu, și cred că am tot dreptul să vorbesc în felul acesta pentru că Frumosul este totuși Frumosul într-o materie vie. Mare plăcere să fii servit de niște rahitici, cu bicicleta pe nas, cărora li se citește pe față că sînt reformați! Contrar a ceea ce se întîmpla frecvent pe vremuri, când vrei să-ți odihnești privirea pe cineva bine într-un restaurant, nu mai trebuie să cauți printre băieții care servesc ci printre clienții care consumă. Dar dacă puteai să revezi unul din acești băieți, cu toate că ei se schimbau adesea, cum să știi în schimb cine e și cînd se va reîntoarce locotenentul ăsta englez, care vine pentru prima oară și va fi, poate, omorît mîine! Cînd August al Poloniei, după cum povestește încîntătorul Morand, deliciosul autor al *Clarisei* își dădu unul dintre regimente pentru o colecție de porțelanuri chinezești, el făcu, după părerea mea, o afacere proastă. Gîndește-te că valeții aceia înalți de doi metri, care împodobeau scările monumentale ale celor mai

¹ *Didon* (Părintele Henri) (1840—1900), dominican, scriitor și educator, cunoscut prin predicile sale privind antagonismul dintre știință și credință. A înființat la Paris Școala Lacordaire (n.t.).

² Creatorul acelor *bouillons* (birturi) (n.t.).

frumoase dintre prictenele noastre și care se înrolaseră pentru că li se tot repeta că războiul va dura două luni au fost omorâți cu toții. Ah ! ei nu cunoșteau ca mine forța Germaniei, virtuțile rasei prusace“, spuse el, uitînd de prudență. Apoi, observînd că-și dăduse prea mult în vileag punctul de vedere : „Nu atît de Germania mă tem pentru Franța, cît de război în sine. Oamenii din spatele frontului își închipuie că războiul este doar un uriaș meci de box, la care ei asistă de departe, datorită ziarelor. Dar aceasta nu are nimic comun cu realitatea. Este o maladie care, cînd pare înlăturată dintr-un organ, atacă un altul. Astăzi Noyon va fi eliberat, mîine nu vom mai avea nici piine nici ciocolată, poimîine cel ce se credea în afara primejdiei și ar accepta la rigoare un glonte, de care n-are habar, va intra în panică pentru că va citi în ziare chemarea sub drapel a contingentului său. În ce privește monumentele, nu mă înspăimîntă atît dispariția unei capodopere unice ca Reims-ul, cît mai ales faptul de a vedea nimicît un mare număr de vieți omenești care dădeau celui mai mic sat din Franța un caracter atît de instructiv și încîntător“.

Mă gîndii îndată la Combray, însă pe timpûri m-aș fi crezut înjosit în ochii doamnei de Guermantes dacă i-aș fi mărturisit situația modestă pe care o avea familia mea la Combray. Mă întrebam dacă ea nu fusese dezvăluită Guermantes-ilor și domnului de Charlus, de Legrandin, de Swann, de Saint-Loup, sau de Morel. Dar această trecere sub tăcere era mai puțin penibilă pentru mine decît niște explicații retrospective. Doream numai ca domnul de Charlus să nu fi vorbit despre Combray.

Nu vreau să-i vorbesc de rău pe americani, domnule, continuă el, se pare că ei sînt nesfîrșit de generoși și, cum acest război nu a avut un dirijor, și fiecare a intrat în horă la intervale mari unul după celălalt, iar americanii au început cînd noi eram ca și sfîrșiți, e posibil ca ei să aibă un elan pe care patru ani de război l-au putut slăbi la noi. Chiar înainte de război ei iubeau țara noastră, arta noastră, și plăteau foarte scump capodoperele noastre. Multe dintre ele sînt acum la ei. Dar tocmai această artă dezrădăcinată, cum ar spune domnul Barrès, este exact contrariul a ceea ce constituia podoaba plăcută a Franței. Castelul justifica biserica și aceasta, la rîndul ei, fiindcă fusese un loc de pelerinaj, explica poemul de vitejie¹ din evul mediu. Nu am de gînd să exagerez caracterul ilustru al originii și al înrudirilor mele și, dealtfel, nu despre asta este vorba aici. Dar în ultimul timp am avut de aranjat o chestiune de drepturi și, în pofida unei oarecari răceli care există între familie și mine, a trebuit să mă duc să fac o vizită nepoatei mele Saint-Loup, care locuiește la Combray. Combray nu era decît un foarte mic orășel ca atîtea altele. Dar strămoșii noștri erau reprezentați în unele vitralii, în calitate de donatori, iar în altele erau înscrise armoariile noastre. Am avut acolo, capela noastră, mormintele noastre. Această biserică a fost distrusă de francezi și de englezi pentru că servea drept observator nemților. Tot acest amestec de istorie supraviețuitoare și de artă care era Franța se distruge, iar războiul încă nu s-a terminat. Nu

¹ *La chanson de geste* (n.t.)

voi fi, bineînțeles, atât de ridicol ca să compar, din motive familiale, distrugerea bisericii din Combray cu cea a catedralei din Reims, care era minunea catedralelor gotice, regăsind în chip firesc puritatea statuarului antic, sau cu cea de la Amiens. Nu știu dacă brațul ridicat al Sfintului Firmin este astăzi spart. În acest caz, cea mai înaltă afirmație de credință și de energie a dispărut de pe lumea aceasta⁴. „Simbolul său, domnule, i-am răspuns. Și eu ador tot atât cât și dumneata anumite simboluri. Însă ar fi absurd să sacrificăm simbolului realitatea pe care el o simbolizează. Catedralele trebuie adorate până în ziua când, pentru a le apăra, va fi nevoie ca adevărurile pe care ele le propovăduiesc să fie abjurate. Brațul ridicat al Sfintului Firmin, într-un gest de comandă aproape militară, spunea : să fim zdrobiți dacă așa cere onoarea. Nu-i sacrificați pe oameni pietrelor a căror frumusețe vine tocmai din faptul că au fixat pentru o clipă adevăruri umane“. „Înțeleg ce vrei să spui, îmi răspunse domnul de Charlus, și domnul Barrès, care ne-a pus, vai, să facem prea multe pelerinaje la statuia din Strasburg și la mormîntului domnului Déroulède¹, a fost emoționat și grațios când a scris că însăși catedrala din Reims ne este mai puțin dragă decît viața infanteriștilor noștri. Aserțiune care face destul de ridicată mînia ziarelor noastre împotriva generalului german care comandase acolo

¹ Paul Déroulède (1846—1914), scriitor și om politic, a contribuit la reprimarea Comunei, mai târziu a încercat răsturnarea republicii parlamentare franceze. Implicat într-un complot a fost condamnat la 10 ani de exil în 1900. Portdrapel al ideilor naționaliste și revanșarde, în preajma primului război mondial. A scris și poezii politice (n.t.).

și care spunea că pentru el catedrala din Reims prețuiește mai puțin decît viața unui soldat german. Dealtfel, ceea ce te scoate din sărite și-ți produce consternare este faptul că fiecare țară spune același lucru. Motivele pentru care industriașii din Germania susțin că stăpînirea Belfort-ului este indispensabilă în vederea apărării națiunii lor împotriva aspirațiilor noastre revanșarde sînt aceleași pe care le invocă Barrès cînd cere Mayența cu scopul de a ne pune la adăpost împotriva veleităților de invazie ale boșilor. De ce restituirea Alsaciei și Lorenei i-a părut Franței un motiv insuficient pentru a declara războiul și de ce-i pare un motiv suficient pentru a-l continua, pentru a-l redeclara în fiecare an ? Pari a crede că de acum înainte victoria este rezervată Franței, și eu i-o doresc din toată inima, să nu te îndoiești de asta. Dar, în fine, de cînd aliații, pe drept sau pe nedrept, se cred siguri de victorie (în ce mă privește, aș fi, bineînțeles, încîntat de această soluționare, dar văd mai ales multe victorii pe hîrtie, victorii *à la Pirus*, plătite cu un preț care nu ne este dezvăluit), iar boșii nu mai sînt siguri că vor învinge, vezi cum Germania caută să grăbească pacea și cum Franța încearcă să prelungească războiul, Franța care este Franța cea dreaptă este îndreptățită să asculte cuvinte de dreptate, dar ea este și Franța cea blindă și ar trebui să asculte cuvinte de milă, fie și numai pentru propriii ei fii și pentru ca florile ce vor renaște în fiecare primăvară să lumineze altceva decît morminte. Fii sincer, dragul meu prieten, dumneata însuși îmi făcuseși o teorie în privința lucrurilor care nu există decît datorită unei creațiuni mereu reinnoite. Crearea

lumii nu s-a produs o dată pentru totdeauna, mi-ai spus, ea are loc prin urmare în fiecare zi. Ei bine, dacă ești de bună-credință, nu poți să excluzi războiul (exhibînd unul din acele accesorii retorice care-i sînt la fel de dragi ca «zorile victoriei» și «Generalul Iarnă») : «Acum că Germania a vrut războiul, zarurile au fost aruncate», adevărul este că în fiecare dimineață războiul este declarat din nou. Deci cel care vrea să-l continue este tot așa de vinovat ca și cel ce l-a început, poate chiar mai mult, căci cel dintîi nu-i prevăzuse, poate, toate ororile. Or, nimic nu ne spune că un război atît de prelungit, chiar dacă trebuie să aibă un rezultat victorios, nu este lipsit de primejdii. Este greu să vorbești despre lucruri care nu au avut nici un fel de precedent și despre consecințele asupra unui organism ale unei operații care se încearcă pentru prima oară. Este adevărat că, în genere, aceste lucruri noi care ne alarmează se petrec foarte bine. Republicanii cei mai cuminți credeau că este o nebunie să separe biserica de stat. Lucrul acesta s-a petrecut cît se poate de simplu. Dreyfus a fost reabilitat. Picquart a devenit ministru de război, fără ca cineva să scoată o vorbă. Totuși, cîte lucruri n-ar fi de temut, drept consecință a unei istoviri cauzate de un război neîntre-rupț timp de ani de zile ! Ce vor face oamenii la întoarcere ? Oboseala îi va fi frînt sau scos din minți ? Toate acestea ar putea să se schimbe în rău, dacă nu pentru Franța, cel puțin pentru guvern, poate chiar pentru forma de guvernămînt. M-ați pus altădată să citesc admirabila carte *Aimée de Coigny* de Maurras. Aș fi foarte surprins dacă vreo *Aimée de Coigny* nu ar spera

de la desfășurarea războiului pe care-l duce Republica ceea ce Aimée de Coigny spera în 1812 de la războiul pe care-l ducea Imperiul. Dacă Aimée din ziua de azi există, oare speranțele ei se vor realiza? Nu o doresc. Ca să revenim la război: cel care l-a început a fost oare împăratul Wilhelm? Mă indoiesc foarte tare. Și dacă el a fost, ce altceva a făcut decât ceea ce făcuse Napoleon, de exemplu, lucru care mie mi se pare groaznic, dar care mă miră că inspiră atîta oroare tămîietorilor lui Napoleon, oamenilor care în ziua declarării războiului au exclamat ca Generalul Pau¹: «Așteptam ziua aceasta de patruzeci de ani. Este cea mai frumoasă zi din viața mea.» Dumnezeu știe dacă a protestat cineva cu mai multă energie decât mine cînd s-a făcut atît de mult loc în societate naționaliștilor, militarilor, cînd orice prieten al artelor era acuzat că se ocupă cu lucruri nefaste pentru patrie și cînd oricare civilizație nerăzboinică era considerată corupătoare. Un autentic om de lume abia mai conta pe lingă un general. O nebună era cît pe ce să mă prezinte domnului Syveton². Îmi vei spune că nu mă interesa decât menținerea regulilor mondene. Dar în ciuda frivolității lor aparente, ele ar fi împiedicat, poate, multe excese. I-am respectat întotdeauna pe cei care apără gramatica sau logica. Cincizeci de ani mai tîrziu îți dai seama că ei au înlăturat mari primejdii. Or, națio-

¹ Pau (Paul Marie Césac Gérald) (1848—1932), general cu mare reputație de organizator. În timpul primului război mondial a comandat armata din Alsacia (n.t.).

² Syveton Gabriel, om politic francez, fruntaș al mișcării naționaliste *Action française*, condusă de Ch. Maurras. A murit în condițiuni misterioase în anul 1904 (n.t.).

nałiștii noștri ŝint cei mai germanofobi, cei mai *jusqu'au-boutistes* dintre oameni. Înșă în cincisprezece ani filozofia lor s-a ŝchimbât cu totul. În realitate, ei împing într-adevăr la continuarea războiului. Dar numai pentru a extermina o rasă războinică și de dragul păcii. Căci o civilizație belicoasă care li se părea atit de frumoasă acum cincisprezece ani, acum îi dezgustă; nu numai că reproșează Prusiei de a se fi pus sub dominația elementului militar, dar se și gîndesc totodată că civilizațiile militare au distrus tot ceea ce ei găsesc astăzi de preț, nu numai artele ci și curtoazia. Este destul ca unul din criticii lor să se convertească la naționalism, ca să devină îndată un prieten al păcii. El se convinge că în toate civilizațiile războinice femeia a fost umilită și înjosită. Nimeni nu îndrăznește să-i răspundă că «Doamnele» cavalerilor din Evul mediu și Beatrice a lui Dante erau așezate pe un tron poate tot atit de înalt ca eroinele domnului Becque¹. Mă aștept, într-una din zilele acestea, să fiu așezat la masă lingă un revoluționar rus, sau pur și simplu lingă unul din generalii noștri care fac războiul din dezgust pentru război și ca să pedepsească un popor pentru faptul de a cultiva un ideal pe care ei înșiși îl considerau drept singurul reconfortant cu cincisprezece ani în urmă. Nenorocitul de țar se bucura încă de considerație acum cîteva luni pentru că reunise conferința de la Haga. Dar astăzi, cînd se aclamă Rusia li-

¹ Becque Henry (1837—1899), autor dramatic francez. A scris, printre altele, piesele *Corbă* și *Pariziana*, restaurînd comedia realistă (n.t.)

beră, se uită titlul care îndreptăţea glorificarea ei. Aşa se învîrteşte roata lumii. Şi totuşi, Germania foloseşte atît de mult expresiile Franţei, încît îţi vine să crezi că o citează, şi nu se mai plictiseşte să repete că «luptă pentru existenţă». Cînd citesc : «Noi luptăm împotriva unui duşman neîndurător şi crud pînă cînd vom obţine o pace care să ne apere pe viitor de orice agresiune şi pentru ca sîngele bravilor noştri soldaţi să nu curgă în zadar», sau : «Cine nu-i cu noi, e împotriva noastră», nu ştiu dacă această frază aparţine împăratului Wilhelm sau domnului Poincaré, căci au rostit-o, cu oarecare variante, de douăzeci de ori atît unul cît şi celălalt, cu toate că, la drept vorbind, trebuie să mărturisesc că în cazul acesta împăratul l-a imitat pe Preşedintele Republicii. Franţa n-ar ţine poate atît de mult să prelungească războiul dacă ar mai fi slabă, dar mai ales Germania nu ar fi poate atît de grăbită să-l termine dacă ar mai fi puternică. Dacă ar mai fi la fel de puternică, fiindcă puternică veţi vedea că mai este încă“.

Luase obiceiul să strige tare cînd vorbea, din nervozitate, în căutarea unor soluţii pentru impresiile de care trebuia — ca unul ce nu cultivase niciodată vreo artă — să se debaraseze, ca un aviator de bombele sale, fie şi în plin cîmp, acolo unde cuvintele sale nu atingeau pe nimeni, şi mai cu seamă în societate, unde cădeau de asemenea la întîmplare şi unde el era ascultat din snobism, din încredere şi, cum îşi tiraniza într-atît ascultătorii, s-ar putea spune, că de silă şi chiar de frică. Pe bulevarde acest mod de a vorbi era şi un semn de dispreţ faţă de trecători, de hatîrul căroră nu-şi cobora vo-

cea, așa cum nu s-ar fi abătut din drumul său. Însă aceasta era tunătoare, stirnea uimirea și mai ales îi făcea pe oamenii care întorceau capul să distingă cuvintele după care s-ar fi putut să fim luați drept defetiști. Iată că atrăseși atenția domnului de Charlus asupra acestui lucru, fără alt rezultat decât cel de a-l face să izbucnească în ris. „Trebuie să recunoști că ar fi foarte nostim, spuse el. La urma urmelor, nu se știe niciodată, fiecare dintre noi riscă în fiecare seară să constituie un fapt divers al zilei următoare. În fond, de ce n-aș fi împușcat în gropile de la Vincennes? Lucrul acesta i s-a întâmplat doar și fratelui bunicului meu, ducele de Enghien. Setea de sânge nobil înnebunește o anumită plebe care se arată în această privință mai rafinată decât leii. Știi că animalelor astca le-ar ajunge ca domnul Verdurin să aibă o zgîrietură pe nas, ca să se arunce asupra ei. O zgîrietură pe ceea ce în tinerețea mea se chema *pif*¹!“. Și începu să râdă în hohote, ca și cum am fi fost singuri într-un salon.

Din cînd în cînd, văzînd niște indivizi destul de suspecti smulși din umbră de trecerea domnului de Charlus și adunîndu-se la oarecare distanță de el, mă întrebam ce i-ar face mai multă plăcere: să-l las singur, sau să nu-l părăsesc. Asemenea celui care, întîlnind un bătrîn predispus la crize frecvente de epilepsie și al cărui umblet împleticit face să se întrevadă un apropiat atac, se întreabă dacă tovarășia lui este dorită ca sprijin, sau mai curînd temută ca cea a unui martor căruia ai dori să-i ascunzi criza și a cărui prezență ar fi suficientă, poate,

¹ Nas (în jargon) (n.t.).

ca s-o dezlanțuie, în timp ce liniștea deplină ar reuși să o înlăture. Dar posibilitatea întâmplării de la care nu știi dacă trebuie să te dai la o parte sau nu, se face remarcată la un bolnav datorită mersului său în zig-zag, ca al unui om beat, pe cînd în ce-l privea pe domnul de Charlus, diversele poziții divergente, semn al unui incident posibil, despre care nu prea eram sigur dacă-l dorea sau se temea ca prezența mea să nu-l împiedice să aibă loc, erau ocupate, ca printr-o ingenioasă punere în scenă, nu de către baronul însuși, care mergea foarte drept, ci de un întreg cerc de figuranți. Cred, totuși, că prefera să evite întîlnirea, căci mă trase după sine într-o stradă lateralnică, mai întunecoasă decît bulevardul, dar în care acesta revărsa fără încetare, cînd fluxul nu se scurgea în sens opus, soldați de toate armele și de toate națiile, influx de tinerețe, compensație și alinare pentru domnul de Charlus, față de refluxul tuturor bărbaților către frontieră, care făcuse cu frenezie vid în Parisul primelor timpuri ale mobilizării. Domnul de Charlus nu înceta să admire strălucitoarele uniforme care treceau pe lîngă noi și care făceau din Paris un oraș la fel de cosmopolit ca un port, la fel de ireal ca un decor de pictor care a ridicat cîteva forme arhitecturale doar cu scopul de a avea un pretext spre a grupa costumele cele mai variate și mai scilpitoare. Păstra toată stima și toată simpatia sa față de doamnele din aristocrație învinuite de defetism, așa cum păstra altădată față de cele învinuite de dreyfusism. Regreta numai că, înjosindu-se să facă politică, ele dăduseră prilej la „polemici ziaristice“. Pentru el, în privința lor, nimic nu se schimbase. Căci frivoli-

tatea sa era atît de sistematică, încît originea nobilă, unită cu frumuseţea şi cu alte farmece reprezenta ceea ce este durabil, iar războiul, ca şi afacerea Dreyfus — mode vulgare şi trecătoare. Dacă ducesa de Guermantes ar fi fost împuşcată pentru încercarea de a încheia o pace separată cu Austria, el ar fi considerat-o la fel de nobilă ca întotdeauna şi nu mai degradată decît ne pare astăzi Maria-Antoaneta pentru că a fost condamnată la decapitare. În momentul acela, vorbind, domnul de Charlus, nobil ca un fel de Saint-Vallier¹ sau Saint Mégrin², era drept, sever, solemn, se exprima cu gravitate, nu schiţa nici unul din acele gesturi prin care îi recunoşti pe cei cu viciul lui. Şi totuşi, cum se poate să nu existe cel puţin unul a cărui voce să fie măcar o dată firească? Chiar şi în clipa aceea, cînd vocea lui se apropia cel mai mult de seriozitate, ea era totuşi falsă şi ar fi avut nevoie de un acord. Dealtfel, domnul de Charlus nu ştia, în sensul strict al cuvîntului, ce să facă mai întîi, şi ridica adesea capul, regretînd că nu are un binoclu, care de fapt nu i-ar fi servit la prea mare lucru, căci pînă şi în înaltul cerului se aflau militari, în număr mai mare ca de obicei, din pricina raidului de zepeline de alaltăieri, care trezise vigilenţa autorităţilor. Avioanele pe care le văzusem cu cîteva ore mai înainte formînd, ca nişte insecte, pete închise pe cerul albastru al serii, treceau acum ca

¹ Tatăl Dianeî de Poitiers, evocat şi de Victor Hugo, în *Regele petrece* (n.t.).

² *Saint-Mégrin* (Paul de Stuer de Caussade, conte de), (m. 1578). Prim gentilom al Camerei regelui, guvernator de provincii, prieten intim al lui Henric al III-lea. Asasinat de către partizani ai ducelui de Guise, a cărui soţie o sedusese (n.t.).

niște torțe luminoase în noaptea pe care felinarele, parțial stinse, o făceau și mai întunecoasă. Cea mai puternică impresie de frumusețe pe care aceste stele umane și căzătoare ne făceau să o încercăm s-a datorat poate mai ales faptului de a ne fi determinat să privim cerul, spre care de obicei ochii noștri rareori se ridică. Peste acest Paris, a cărui frumusețe aproape fără apărare o văzusem în 1914 așteptînd amenințarea dușmanului care se apropia, plana desigur și astăzi ca și atunci aceeași splendoare antică a unei luni inexorabile, misterios de calmă, revărsînd pe monumentele intacte încă frumusețea inutilă a luminii ei; dar ca în 1914, și mai mult decît în 1914, mai exista și altceva, lumini de alt fel, focuri intermitente, care, fie că proveneau de la avioane, fie de la proiectoarele de pe Turnul Eiffel, știai că sînt dirijate de o voință inteligentă, de o vîgilență prietenă care-ți producea același fel de emoție, îți inspira aceeași recunoștință și liniște pe care o încercasem în camera lui Saint-Loup, în celula acelei mănăstiri militare unde se formau, înainte de ziua în care aveau să desăvîrșească, fără șovăire, în plină tinerețe, sacrificiul lor, atîtea inimi fervente și disciplinate.

După raidul ce avusese loc cu două zile înainte, cînd cerul fusese mai agitat decît pămîntul, el se liniștise ca marea după furtună. Dar, ca marea după furtună, el nu-și recăpătase calmul desăvîrșit. Se mai ridicau încă avioane, ca niște rachete în întîmpinarea stelelor, iar proiectoarele plimbau încet pe cerul secționat, ca o pulbere pală de astre, căi lactee rătăcitoare. Între timp, avioanele se strecurau printre constelații, și ai fi putut în-

tr-adevăr să te crezi într-o altă emisferă văzînd aceste „stele noi“. Domnul de Charlus își exprima admirația față de acești aviatori, și cum nu putea să nu dea friu liber germanofiliei, precum nici celorlalte înclinații ale sale, negînd-o atît pe cea dintîi, cît și pe celelalte, spuse : „Dealtfel, trebuie să adaug că-i admir tot atît de mult și pe nemții care se urcă în *gothas*-urile lor. Sau pe zepe-line, gîndește-te cît curaj îți trebuie ! Sînt, într-adevăr, pur și simplu eroi. Ce importanță are că-și aruncă bombe asupra civililor, din moment ce bateriile trag în ei ? Dumitale nu ți-e frică de zepeline și de tun ?“ Mărturisii că nu, dar poate că mă înșelam. Probabil că, obișnuit din cauza lenii mele să-mi amin lucrul de pe o zi pe alta, îmi închipuiam că la fel putea să fie și în ce privește moartea. Cum ar putea să-ți fie frică de un tun, dacă ești convins că nu te va omori în ziua aceea ? Apoi, formulate în mod izolat, aceste gînduri despre bombe aruncate, despre o posibilă moarte nu adăugau nimic tragic la imaginea pe care mi-o făceam despre trecerea aeronavelor germane, pînă într-o seară cînd dintr-una din ele, legănată, segmentată de valurile de ceață ale cerului agitat, dintr-un aeroplan deci, pe care, cu toate că-l știam distrugător, nu mi-l închipuiam altfel decît stelar și ceresc, văzui gestul de aruncare a bombei asupra noastră. Căci realitatea originală a unui pericol nu este percepută decît în acest lucru nou, ireductibil la ceea ce știi deja, care se cheamă impresie și care este adesea, ca în cazul acela, rezumată printr-o linie care descoperă o intenție, o linie care conținea forța latentă a unei îndepliniri ce o deforma, în timp ce pe podul Concordiei,

în jurul avionului amenințător și hărțuit, ca și cum fin-
tinile din Champs-Élysées, din piața Concordiei și din
Tuileries s-ar fi reflectat în nori, țîșniturile luminoase
ale proiectoarelor se curbau pe cer, linii de asemenea
pline de intenții, de intenții prevăzătoare și protectoare,
ale unor oameni puternici și înțelepți cărora, ca și în
noaptea aceea din tabăra de la Doncières, le eram recu-
noscător că puterea lor binevoia să-și dea cu atita splen-
didă precizie osteneala de a veghea asupra noastră.

Noaptea era la fel de frumoasă ca în 1914, după cum
și Parisul era la fel de amenințat. Clarul de lună părea
ca o blindă și continuă lumină de magneziu ce îți oferă
posibilitatea să înregistrezi pentru ultima oară imaginile
nocturne ale acelor frumoase ansambluri ca piața Ven-
dôme, piața Concordiei, cărora spaima mea că obuzele ar
putea să le distrugă le împrumuta, prin contrast, în fru-
musețea lor neștirbită încă, un fel de plenitudine, și care
păreau că se întind spre a oferi loviturilor arhitectura
lor lipsită de apărare. „Nu te încearcă teama? repetă
domnul de Charlus. Parizienii nici nu-și dau seama. Mi
se spune că doamna Verdurin are reuniuni în fiecare zi.
O știu numai din auzite, personal nu mai știu absolut
nimic despre ei, am rupt toate legăturile“, adăugă el, lă-
sînd nu numai ochii în jos, de parcă ar fi trecut un tele-
grafist¹, dar și capul, și umerii, ridicînd totodată brațul
cu gestul care înseamnă, dacă nu chiar : „nu mă ames-
tec, nu mă bag“, cel puțin : „nu pot să vă spun nimic“
(cu toate că nu-l întrebasesm nimic). „Știu că Morel se

¹ În jargon, jucător necinstit, chibiț care face semne la jocul
de cărți (n.t.).

duce încă foarte des pe acolo", spuse el (asta era prima oară când îmi reamintea de el). „Se zice că-i pare rău de trecut, că dorește să se împace cu mine", adăugă el, dovedind atît credulitatea omului din Foburgul Saint-Germain care spune: „Se vorbește cu insistență că Franța are mai mult ca oricînd convorbiri cu Germania și că tratativele au și început", cit și cea a îndrăgostitului pe care refuzurile cele mai aspre nu l-au convins. „În orice caz, dacă vrea, n-are decît s-o spună, eu sînt mai bătrîn decît el, și nu eu trebuie să fiu cel care să facă primii pași". Și, desigur, faptul apăsarea atît de evident încît era absolut inutil să mai spună. Dar, pe deasupra, nici măcar nu era sincer, din care cauză te și simțeai atît de jenat pentru el. Simțeai că pe cînd spunea că nu trebuia să facă el primii pași, domnul de Charlus făcea, dimpotrivă, unul, și aștepta să mă ofer să iau asupra-mi împăcarea lor.

Cunoșteam, bineînțeles, această naivă sau prefăcută credulitate a oamenilor care iubesc pe cineva, sau pur și simplu nu sînt primiți de cineva, și-i atribuie acestuia o dorință pe care el totuși nu a manifestat-o, în ciuda unor solicitări plictisitoare. Dar după vocea deodată tremurătoare cu care domnul de Charlus scandase aceste cuvinte, după privirea tulbure care pîlpîia în adîncul ochilor săi, am avut impresia că era altceva la mijloc, decît o simplă insistență. Nu mă înșelam și voi povesti imediat cele două fapte care mi-o dovediră retrospectiv (anticipez cu mulți ani în ceea ce privește cel de al doilea din aceste fapte, ulterior morții domnului de Charlus. Or, moartea lui n-avea să survină decît mult mai tîrziu,

și vom avea ocazia să-l vedem de mai multe ori foarte deosebit de acela pe care-l cunoscusem, mai ales ultima dată, într-o vreme în care-l uitase cu totul pe Morel). În ce privește prima din aceste fapte, ea se petrecu doar la doi ani după seara când coboram bulevardul cu domnul de Charlus. Așadar, cam la doi ani după seara aceea, îl întâlnii pe Morel. Mă gândii imediat la domnul de Charlus, la plăcerea pe care acesta ar avea-o să-l revadă pe violonist și am insistat pe lângă el să se ducă să-l viziteze, fie și o singură dată. „A fost bun cu dumneata, îi spusei lui Morel. E bătrîn, poate muri, vechile dispute trebuie lichidate și urmele neînțelegerilor șterse“. Morel păru a fi cu totul de părerea mea, că liniștea lucrurilor ar fi de dorit, însă refuză categoric să facă fie și o singură vizită domnului de Charlus. „Nu ai dreptate, îi spusei. De ce refuzi, din încăpăținare, din lene, din răutate, dintr-un amor-propriu fără rost, din virtute (fii sigur că ea nu va fi atinsă), din cochetărie?“ Atunci violonistul, crispîndu-și fața spre a face o mărturisire care îl costa desigur foarte mult, îmi răspunse scuturat de fiori : „Nu, nimic din toate astea : de virtute nu mă sinchisesc ; din răutate ? din contră, încep să-l compătimesc ; nici din cochetărie : ar fi de prisos ; nici din lene : sînt zile întregi cînd tai cîmilor frunză, nu, din nici unul din aceste motive ; este... să n-o spui nimănui niciodată, și sînt nebun eu că ți-o spun, este... este... este... de frică.“ Începu să tremure ca varga. Îi mărturisii că nu-l înțeleg. „Nu, nu mă întreba, să nu mai vorbim de asta, nu-l cunoști ca mine, pot să-ți spun că nu-l cunoști deloc“. „Dar ce ar putea să-ți facă ? Va căuta

dealtfel cu atât mai puțin să-ți faci vreun rău, cu cât nu va mai exista nici un fel de ranchiună între voi. Și apoi, în fond, știi că e foarte bun.“ „Da, știu că e bun, jur ! Și delicat, și drept. Dar lasă-mă, nu-mi mai vorbi de el, te implor, mi-e rușine s-o spun, dar mi-e frică !“

Al doilea fapt datează după moartea domnului de Charlus. Mi se aduseseră în semn de amintire câteva lucruri pe care mi le lăsase și o scrisoare în trei plicuri, scrisă cu cel puțin zece ani înaintea morții sale. Atunci fusese grav bolnav, își făcuse testamentul, dar apoi se înzdrăvenise, asta înainte de a ajunge în starea în care îl vom vedea la matineul de la prințesa de Guermantes — iar scrisoarea, pusă într-o casă de bani cu obiectele pe care le lăsa moștenire câtorva prieteni, rămăsese acolo șapte ani, șapte ani în decursul cărora el îl uitase cu desăvârșire pe Morel. Scrisoarea, redactată cu trăsături fine și hotărâte, era astfel concepută :

„Dragă prietene, căile Domnului sînt de nepătruns. Uneori El se folosește de *cusururile* unei ființe mediocre pentru a împiedica să se prăbușească faima unui om drept. Îl cunoști pe Morel, de unde provine, pe ce culme am vrut să-l ridic, ca să zic așa, la nivelul meu. Știi că el a preferat să se întoarcă nu în pulberea și în cenușa de unde orice om, adică veritabilul fenix, poate să renască, ci în mocirla în care se tirie vipera. El s-a lăsat să cadă, ceea ce m-a împiedicat să decad. Știi că stema mea conține însăși deviza Mîntuitorului : *Inculcabis super leonem et aspidem*¹, și înfățișează un om avînd sub tălpi drept suport heraldic un leu și un șarpe. Or, dacă am

¹ Vei călca peste leu și viperă (lat.) (n.t.).

putut să calc pe leul care sînt eu însumi, a fost datorită șarpelui și prudenței lui pe care am socotit-o cu prea multă ușurință adineauri un cusur, căci profunda înțelepciune a *Evangeliei* face din ea o virtute, cel puțin o virtute pentru alții. Șarpele nostru, cu șuieratul armonios modulat odinioară, cînd avea un vrăjitor — foarte vrăjit, dealtfel — n-a fost numai muzical și tîrîtor, el posedea, împinsă pînă la lașitate, această virtute pe care o consider astăzi drept divină, Prudența. Tocmai această sfîntă Prudență l-a făcut să reziste chemărilor ce i se transmiteau din partea mea, de a veni din nou la mine, și nu voi avea pace pe lumea asta și nici speranță de iertare în cealaltă, decît făcîndu-ți această mărturisire. El a fost instrumentul Înțelepciunii divine, căci, după cum hotărisem, n-ar fi ieșit viu de la mine. Trebuia ca unul din noi doi să dispară. Eram hotărît să-l omor. Dumnezeu l-a sfătuit să fie prudent, ca să mă ferească de crimă. Nu mă îndoiesc că intercesiunea Arhanghelului Mihail, sfîntul meu patron, a jucat un mare rol în asta și-l rog să mă ierte că l-am neglijat timp de mulți ani și că am răspuns atît de prost la imensa bunătate pe care mi-a arătat-o, în special în lupta mea împotriva răului. Acestui slujitor al lui Dumnezeu îi datorez, o spun în deplinătatea credinței și a minții mele, că tatăl cerească i-a insuflat lui Morel să nu vină la mine. Astfel că eu sînt acum cel care moare. Al dumitale sincer devotat, *semper idem*¹,

P. G. Charlus.^a

¹ Mereu același (lat.) (n.t.).

Atunci am înțeles spaima lui Morel; desigur că în această scrisoare era mult orgoliu și multă literatură. Dar mărturisirea era sinceră. Și Morel știa mai bine decât mine că „latura aproape nebună“, pe care doamna de Guermantes o găsea la cumnatul său nu se mărginea, după cum crezusem pînă atunci, la izbucnirile momentane de furie superficială și fără urmare.

Dar trebuie să revin la trecut. Cobor bulevardele alături de domnul de Charlus, care tocmai mă alesese ca un vag intermediar pentru începerea unor tratative de pace între el și Morel. Văzînd că nu-i răspundeam, el continuă: „Nu știu, dealtfel, de ce nu mai cîntă; nu se mai face muzică sub pretext că sîntem în război, dar se dansează, se ia masa în oraș, femeile inventează «Ambrina», pentru a-și îngriji pielea. Petrecerile întregesc ceea ce va fi, poate, dacă nemții mai înăîntează, ultimele zile ale Pompeiului nostru. Și tocmai aceasta le va mîntui de frivolitate. Ar fi suficient ca lava unuia din Vezuviile germane (tunurile lor de marină sînt la fel de teribile ca un vulcan) să le surprindă pe neașteptate la masa lor de toaletă și să le eternizeze gestul întrerupîndu-l; copiii se vor cultiva mai tirziu privind-o în cărțile de școală ilustrate pe doamna Molé pe punctul să-și pună un ultim strat de fard înainte de a se duce să cîneze cu cumnata ei, sau pe Sosthène de Guermantes care tocmai termina desenarea sprincenelor false; va fi un material pentru cursurile acelor Brichot ai viitorului; frivolitatea unei epoci peste care au trecut zece secole devine materia celei mai grave erudiții, mai cu seamă dacă a fost păstrată neatinsă de către o erupție vulcanică sau

de substanțe asemănătoare cu lava aruncată prin bombardament. Ce mai documente pentru viitoarea istorie, cînd gaze asfixiante asemănătoare celor pe care le arunca Vezuviul și prăbușiri ca acele ce îngroapă Pompeiul le vor păstra intacte pe toate aceste din urmă imprudente care nu și-au trimis încă la Bayonne tablourile și statuile lor ! Dealtfel, nu reprezintă, oare, de un an încoace, fragmente de Pompei, toți oamenii aceștia, alergînd în beciuri nu în scopul de a aduce de acolo vreo sticlă de Mouton Rothschild vechi sau de Saint-Émilion, ci pentru a pune la adăpost, împreună cu ei, tot ce au mai de valoare, ca și preoții de la Herculaneum surprinși de moarte în timp ce duceau vasele sacre ? Totdeauna dragostea pentru lucruri aduce moarte posesorului lor. Parisul nu a fost, ca Herculaneum, întemeiat de Hercule. Dar cîte asemănări nu se impun ! Și această luciditate cu care sîntem dotați nu aparține numai epocii noastre, fiecare epocă a avut-o. Dacă eu mă gîndesc că miine am putea avea soarta orașelor Vezuviului, ele, la rîndul lor, simțeau că le amenința soarta orașelor blestemate din *Biblie*. Pe zidurile uneia din casele Pompeiului a fost găsită această inscripție revelatoare : *Sodoma, Gomora*“. Nu știu dacă numele Sodomei și gîndurile pe care acesta i le trezi, sau cele legate de bombardament îl făcură pe domnul de Charlus să ridice o clipă ochii spre cer, dar îi coborî imediat spre pămînt. „Îi admir pe toți eroii acestui război, spuse el. Iată, dragul meu, soldații englezi pe care i-am considerat, în mod cam nesocotit, la începutul războiului, ca pe niște simpli jucători de fotbal, destul de infumurați pentru a se măsura cu niște profesioniști

— și ce profesioniști ! — ei bine, chiar și numai din punct de vedere estetic ei sînt pur și simplu ca niște atleți ai Greciei, mă înțelegi, ai Greciei, prietene, sînt tineri de ai lui Platon, sau, mai bine zis, niște spartani. Am un amic care a fost la Rouen, unde este cantonamentul lor, a văzut niște minunății, adevărate minunății de neînchipuit. Rouen-ul nu mai este Rouen, este un alt oraș. Există, bineînțeles, și vechiul Rouen cu sfinții descărnați de la catedrală. E frumos și ăsta, desigur, dar este altceva. Dar păroșii noștri ! nu pot să-ți spun ce savoare le găsesc păroșilor noștri, dragilor Parigoți, iată, ca acela care trece pe acolo, cu aerul lui îndrăzneț, cu mutra deșteaptă și nostimă. Mi se întîmplă adesea să-i opresc, să stau la taclale cu ei ; cîtă intuiție, cît bun-simț ; și flăcăii de provincie, cît sînt de amuzanți și de drăguți cînd rostogolesc r-ul lor în dialect ! Eu am trăit mult la țară, am dormit pe la ferme, știu să le vorbesc, însă admirația noastră pentru francezi nu trebuie să ne facă să-i depreciez pe dușmanii noștri ; asta ar însemna să ne înjosim pe noi înșine. Și nu-ți dai seama ce fel de soldat este soldatul german, dumneata care nu l-ai văzut, ca mine, defilînd în pas de paradă, în pas de giscă, pe «*Unter den Linden*»⁴. Și, întorcîndu-se la idealul de virilitate pe care mi-l schițase la Balbec și care cu timpul luase la el o formă mai filozofică, deși folosea raționamente absurde, încît tocmai în momentele cînd se arăta a fi superior, ele scoteau la iveală urzeala prea subțire a simplului om de lume, cu toate că a omului de lume inteligent, îmi spuse :

„Vezi, soldatul boș, flăcăul ăsta superb este o ființă puternică, sănătoasă, care nu se gîndește decît la măreția patriei sale, *Deutschland über alles*¹, ceea ce nu este chiar așa de stupid, căci în timp ce ei se pregăteau cu bărbăție, noi ne-am scufundat în diletantism.“ Acest cuvînt însemna, probabil, pentru domnul de Charlus ceva analog cu literatura, deoarece, aducîndu-și numaidecît aminte că mie îmi plăcea literatura și că avusesem la un moment dat intenția să mă dedic ei, mă bătui pe umăr (profitînd de gestul acesta ca să se lase atît de greu, încît mă duru, ca odinioară, pe cînd îmi îndeplineam serviciul militar, izbitura produsă în omoplat de reculul armei „76“) și-mi spuse, parcă spre a-și atenua reproșul : „Da, ne-am scufundat în diletantism, noi toți, și dumneata, ține minte, dumneata poți să-ți faci ca și mine *mea culpa*, am fost prea diletanți“. Surprins de această mustrare, neavînd aptitudinea de a răspunde prompt, păstrînd respect față de interlocutorul meu și înduișat de prieteneasca lui bunătate, i-am răspuns, după cum mă îndemna el, ca și cum aș fi avut și eu de ce să-mi pun țărînă în cap, ceea ce era cu desăvîrșire stupid, fiindcă n-aveam să-mi reproșez nici umbră de diletantism. „Ei, îmi spuse el, te părăsesc (grupul care-l escortase de la distanță pînă la urmă ne abandonase), mă duc să mă culc ca un domn foarte bătrîn, cu atît mai mult cu cît se pare că războiul a schimbat toate obiceiurile noastre, potrivit

¹ Germania mai presus de orice ; imnul german din acea perioadă (n.t.).

unuia dintre aforismele idioate îndrăgite de Norpois. Știam, dealtfel, că, întorcându-se acasă, domnul de Charlus continua totuși să fie între soldați, căci își transformase palatul într-un spital militar, cedind de fapt, cred, mult mai puțin nevoilor imaginației decât celor ale inimii lui bune.

Era o noapte transparentă și fără nici o adiere; îmi inchipuiam că Sena, curgând între podurile ei circulare, circularitate datorată reflectării lor în apă, semăna cu Bosforul. Și, simbol fie al acestei invazii pe care o prezicea defetismul domnului de Charlus, fie al cooperării fraților noștri musulmani cu armatele Franței, luna îngustă și curbată ca un țechin părea că pune cerul Parisului sub semnul oriental al semilunei.

Totuși, mai rămase o clipă să-și ia rămas bun de la mine, strângându-mi mâna să mi-o strivească, ceea ce este o particularitate germană a celor care au aceleași simțăminte cu baronul, continuând încă vreo cîteva clipe să mi-o frămînte, cum ar fi spus Cottard, ca și cum domnul de Charlus ar fi vrut să redea articulațiilor mele a suplețe pe care ele nu o pierduseră. La unii orbi, pipăitul compensează în oarecare măsură văzul. Nu prea știu ce simțuri înlocuia în cazul de față. Își inchipuia poate că îmi strînge mîna și atît, cum crezu, fără îndoială, că nu făcuse altceva decât să-l vadă pe senegalezul care trecea în umbră fără să catadicsească să observe că era admirat. Dar în ambele cazuri baronul se înșela, păcătuiind prin exces de contact și de priviri. „Nu se află oare aici tot Orientul lui Decamps, al lui Fromentin, al lui Ingres, al lui Delacroix?” îmi spuse el, imobilizat de trecerea se-

negalezului. „Știi, pe mine nu mă interesează niciodată lucrurile și ființele decît ca pictor și filozof. Dealtfel, sînt prea bătrîn. Dar ce nenorocire că, pentru a completa acest tablou, unul din noi doi nu este o odaliscă !”

După plecarea baronului nu începură să-mi bîntule imaginația nici Orientul lui Decamps și nici chiar cel al lui Delacroix; ci bătrînul Orient din *O mie și una de nopți*, care-mi plăcuseră atît de mult încît, rătăcindu-mă pe ne-simțite în hățișul străzilor întunecoase, mă gîndeam la Califul Harun Al Rașid în căutarea unor aventuri prin mahalalele îndepărtate ale Bagdadului. Pe de altă parte, vremea călduroasă și mersul îmi stîrniseră setea, însă toate barurile erau închise de mult și, datorită crizei de benzină, rarele taxiuri pe care le întilneam, conduse de levantini sau de negri, nici nu-și dădeau osteneala să răspundă la semnalele mele. Singurul loc unde aș fi putut să cer ceva de băut și să-mi-recapăt puterile ca să mă pot întoarce acasă ar fi fost un hotel. Însă pe strada destul de îndepărtată de centru unde ajunsesem, toată lumea, de cînd cu bombardamentele asupra orașului, trăsesese obloanele. La fel stăteau lucrurile și în privința aproape a tuturor prăvăliilor, ai căror patroni, din lipsă de vinzători sau cuprinși de frică ei înșiși fugiseră la țară, lăsînd pe ușă un aviz, scris de obicei de mină, în care anunțau redeschiderea la o dată mult mai îndepărtată, și aceasta în mod problematic. Altele, care mai putuseră să supraviețuiască, anunțau în același fel că nu țîn deschis decît de două ori pe săptămînă. Se simțea că mizeria, delăsarea, teama stăpîneau întregul cartier. Cu atît mai mult m-a surprins să văd că printre aceste case

părăsite se afla una în care viața, dimpotrivă, părea să fi învins frica, falimentul, clocotind de activitate și bogăție. În dosul obloanelor închise ale fiecărei ferestre, lumina, camuflată din cauza ordinelor poliției, vădea o indiferență totală în ce privește economia. Și în fiecare clipă ușa se deschidea ca să lase să intre sau să iasă vreun vizitator. Era un hotel care trebuie că stârnea gelozia tuturor comercianților din vecinătate (din cauza banilor pe care probabil că-i câștigau proprietarii lui); și tot astfel îmi stîrni și mie curiozitatea cînd văzui ieșind repede un ofiter, la o distanță de vreo cincisprezece metri de mine, deci prea departe ca să-l fi putut recunoaște în beznă aceea adincă.

Ceva, totuși, m-a frapat, dar nu figura, pe care nu l-o vedeam, nici uniformă ascunsă sub o pelerină largă, ci disproporția extraordinară dintre numărul diferitelor puncte prin care trecea corpul său și numărul mic de secunde în timpul cărora se produse această ieșire, care semăna cu ieșirea pe care o încearcă un asediat. Astfel că mă gândii, dacă nu-l recunoscui în mod precis — nu voi spune nici după aspect, nici după suplețe, nici după alură, nici după sprinteneală, ci după acel soi de ubicuitate care-i era proprie — la Saint-Loup. Militarul cu aptitudinea de a ocupa, într-un timp atît de scurt, atîtea poziții diferite în spațiu, dispăruse, fără să mă fi observat, într-o stradă lăturalnică, iar eu rămăsei întrebîndu-mă dacă să intru sau nu în acest hotel al cărui aspect modest mă făcea să mă îndoiesc foarte mult că Saint-Loup fusese acela care ieșise pe ușa lui. Mi-amintii fără să vreau că Saint-Loup fusese pe nedrept amestecat într-o

afacere de spionaj pentru că numele său figurase în scrisorile găsite la un ofițer german. Dealtfel, autoritățile militare îl absolviseră de orice vină. Dar, fără voia mea, făcui legătura între faptul acesta și ceea ce văzusem adineauri. Hotelul acesta servea oare drept loc de întâlnire pentru spioni ?

Ofițerul dispăruse de câteva clipe, când văzui întrînd acolo soldați de diferite arme, ceea ce îmi întări presupunerile. Pe de altă parte, mi-era tare sete. Gîndindu-mă că poate aici am să găsesc ceva de băut, profitai ca să încerc să-mi potolesc curiozitatea, în pofida neliniștii care i se adăuga. Nu cred deci că ciudățenia acestei întâlniri mi-a împins pașii pe scărișica formată din câteva trepte, la capătul cărora stătea deschisă, desigur din pricina căldurii, ușa unui fel de vestibul. La început crezui că nu voi putea să-mi satisfac curiozitatea, căci, de pe scara în care rămî-neam în umbră, văzui mai multe persoane venind să ceară o cameră și răspunzîndu-li-se că nu mai este nici una liberă. Era limpede că nu li se putea imputa altceva decît faptul că nu făceau parte din cuibul de spionaj, întrucît unui simplu marinar, care se prezentase în clipa următoare, i se dădu în grabă odaia numărul 28. Datorită întinericului putui să observ, fără să fiu văzut, cîțiva militari și doi muncitori care stăteau liniștiți de vorbă într-o cămaruță lipsită de aer, împodobită în mod pretențios cu portrete în culori ale unor femei, decupate din reviste ilustrate.

Oamenii ăștia vorbeau liniștiți, expunîndu-și ideile patriotice : „Ce mai încolo și-neoace, vom face ca și camarazi noștri“, spunea unul dintre ei. „A, bineînțeles că sper

să nu fiu omorît“, răspundea, la o urare pe care n-o auzisem, un altul care, după cîte înţelesei, urma să se reîntoarcă a doua zi într-un loc primejdios. „Culmea ! la douăzeci şi doi de ani şi după ce n-am făcut decît şase luni de război, ar fi prea de tot“, striga el cu un ton în care răzbătea nu atît dorinţa de a trăi vreme îndelungată, cît conştiinţa că raţionează just, de parcă faptul de a avea numai douăzeci şi doi de ani trebuia să-i dea mai multe şanse de a nu fi ucis, ca şi cum ar fi fost cu neputinţă să fie altfel. „La Paris e nemaipomenit, spunea un altul ; nu s-ar crede că e război. Şi tu, Julot, te înrolezi, totuşi ?“ „Sigur că mă înrolez, am chef să le rup oasele ticăloşilor ăstora de boşi.“ „Dar Joffre este un tip care se culcă cu nevestele miniştrilor, nu-i un om care să fi făcut ceva de soi.“ „E dezgustător să auzi asemenea lucruri, spuse un aviator ceva mai în vîrstă, întorcîndu-se către muncitorul care tocmai proferase această frază ; nu te-aş sfătui să vorbeşti așa în linia întîia, păroşii noştri ţi-ar face repede de petrecanie.“ Banalitatea conversaţiei nu mă îndemna să ascult mai mult şi tocmai mă pregăteam să intru sau să cobor, cînd fusei scos din indiferenţa mea auzind următoarele fraze care mă făcură să mă cutremur : „E nemaipomenit, văd că patronul nu se întoarce ; păi, la ora asta nu prea ştiu unde o să găsească lanţuri“. „Dar din moment ce ăla e gata legat...“ „E legat, sigur că da, dar e şi nu e ; dacă aş fi eu legat așa, aş şti să mă dezleg foarte bine.“ „Dar lacătul este încuiat“. „Se înţelege că este încuiat, dar la nevoie se poate şi deschide. Fapt e că lanţurile nu sînt destul de lungi. N-ai să mă înveţi tu pe mine ce-i aia,

am dat în el toată noaptea că-mi curgea sîngele pe mîini^a. „În seara asta tu ai să-l bați ?“ „Nu, nu eu, Maurice. Dar duminică e rîndul meu, patronul mi-a făgăduit-o.“ Înțelesei acum pentru ce fusese nevoie de brațele solide ale marinarului. Dacă fuseseră alungați niște burghezi pașnici, nu se datora numai faptului că acest hotel era un cuib de spioni. O crimă groaznică urma să fie săvîrșită dacă nu venea cineva la timp să o descopere și să determine arestarea vinovaților. Toate acestea păstrau, totuși, în noaptea aceea liniștită și plină de amenințare, o aparență de vis, de basm, și intrai hotărit în hotel, cu mîndria unui om care vrea să facă dreptate și, totodată, cu voluptatea unui poet. Mi-am atins ușor pălăria, și persoanele de față, fără să se deranjeze, îmi răspunseră mai mult sau mai puțin politicos la salut. „Ați putea să-mi spuneți cui să mă adresez ? Aș vrea o cameră și să mi se aducă ceva de băut“. „Așteptați un moment, patronul este plecat“. „Dar e șeful acolo sus“, sugeră unul din palavragii. „Știi bine că el nu poate fi deranjat“. „Credeți că mi se va da o cameră ?“ „Așa cred“. „43 trebuie să fie liberă“, spuse tînărul care era sigur că nu va fi ucis fiindcă avea douăzeci și doi de ani. Și se trase ușurel mai la o parte ca să-mi facă loc pe sofa. „Ar trebui deschisă puțin fereastra : e un fum aici !“ spuse aviatorul ; și, într-adevăr, fiecare era cu pipa sau țigara sa. „Da, dar atunci închideți mai întîi obloanele, știți foarte bine că-i interzis să stai cu lumina aprinsă, din cauza zepelinelor“. „N-o să mai vină zepelinele. Ziarele au lăsat chiar să se înțeleagă că au fost doborîte cu toatele“. „N-o să mai vină, n-o să mai vină, ce știi tu ? Cînd o să ai ce mine cincisprezece luni de front și cînd vei fi doborît al

cincilea avion boș, atunci să-ți dai cu părerea. Nu trebuie să crezi ce spun ziarele. Ieri au fost deasupra Compiègne-ului, au ucis o mamă cu doi copii". „O mamă cu doi copii!" spuse cu o privire înflăcărată și cu un aer de profundă milă tinărul care spera să nu fie ucis și care avea de altfel o figură energetică, deschisă și cât se poate de simpatică. „Nu sînt vești de la vlăjganul de Julot. Nașa-sa n-a primit nimic de la el de opt zile și e pentru prima dată că nu-i scrie atîta timp". „Cine-i nașa lui?" „Femeia care ține W.C.-ul public, puțin mai jos de Olympia". „Se culcă împreună?" „Ce tot spui? E o femeie măritată, cât se poate de serioasă. Îi trimite bani în fiecare săptămînă, fiindcă are inimă bună. Ah! este o femeie cumsecade." „Înseamnă că îl cunoști pe vlăjganul de Julot?" „Dacă-l cunosc! re-luă cu căldură tinărul de douăzeci și doi de ani. Este unul dintre cei mai buni și mai apropiați prieteni ai mei. Nu pe mulți îi stimez ca pe el, e un bun camarad, gata totdeauna să-ți facă un serviciu, ah! ar fi o mare nenorocire să i se fi întimplat ceva". Unul propuse o partidă de zaruri, și după graba înfrigurată cu care tinărul de douăzeci și doi de ani răsturna zarurile, și striga rezultatele, cu ochii holbați, se vedea cu ușurință că avea un temperament de jucător. Nu înțelesei bine ce-i spuse mai apoi cineva, dar el exclamă pe un ton de adîncă milă: „Julot pește! Adică, el spune că e pește. Dar nu-i în stare să fie. Eu l-am văzut plătindu-și femeia, da, plătind-o. Adică nu spun că Jeanne Algeriana nu-i dădea cîte ceva, dar nu-i dădea mai mult de cinci franci, o femeie care era într-o casă de toleranță și cîștiga peste cincizeci de franci pe zi. Să accepți să-ți se dea numai cinci franci! trebuie să fii prea prost. Și

acum, cînd el e pe front, duce o viață grea, sînt de acord. dar cîștigă cît vrea ; ei bine, lui nu-i trimite nimic. Ah ! Julot pește ? Sînt destui care ar putea să se numească pești, dacă e vorba pe așa. Nu numai că nu-i pește, dar după părerea mea este chiar un nătărău“. Cel mai bătrîn din gașcă, pe care patronul îl însărcinase, probabil din cauza vîrstei, să aibă grijă să se păstreze oarecare ținută, nu auzi decît sfîrșitul conversației, căci lipsise un moment, fiind la W.C. Nu se putu abține să nu mă privească și păru vădit contrariat de impresia pe care această convorbire o produsese asupra mea. Fără să se adreseze în mod special tînărului de douăzeci și doi de ani, care tocmai expusese această teorie a amorului venal, el spuse într-o manieră vagă : „Vorbiți prea mult și prea tare, fereastra este deschisă, sînt oameni care dorm la ora asta. Știți bine că dacă patronul s-ar întoarce și v-ar auzi vorbind așa, n-ar fi deloc mulțumit.“

Exact în momentul acela se auzi ușa deschizîndu-se și toată lumea tăcu, crezînd că este patronul, dar nu era decît un șofer străin, căruia îi făcură cu toții o primire călduroasă. Văzînd însă un splendid lanț de ceas atîrnînd pe vesta șoferului, tînărul de douăzeci și doi de ani îi aruncă o privire întrebătoare și veselă, urmată de o încrețire a sprîncenelor și de o clipire severă de ochi în direcția mea. Și înțelesei că prima privire voia să spună : „Ce-i asta ? L-ai furat ? Felicitările mele “ Iar a doua : „Nu spune nimic din cauza tipului pe care nu-l cunoșteam.“ Dintr-o dată intră patronul, transpirat și încărcat cu mai mulți metri de lanțuri groase cu care s-ar fi putut lega mai mulți oameni, și spuse : „Uite ce greutate am cărat, dacă n-ai

fi așa de puturoși, n-aș fi fost nevoit să mă duc eu însumi". I-am spus că vreau o cameră. „Numai pentru cîteva ore, n-am găsit trăsură și sînt cam bolnav. Dar aș vrea să mi se aducă ceva de băut în cameră.” „Pierrot, du-te în beci, adu un lichior de coacăze negre, și spune să se facă ordine la numărul 43. Uite că sună cel de lă 7. Ei spun că-s bolnavi. Bolnavi, pe dracu, sînt din ăia care iau cocaină, par pe jumătate țicniți, trebuie dați afară. S-au pus cearceafuri la 22 ? Bun, iar sună la șapte, dă fuga și vezi ce vrea. Ei, Maurice, ce faci știi doar că ești așteptat, urcă la 14 bis, și mai repede.” Și Maurice ieși în grabă în urma patronului care, cam nemulțumit că văzusem lanțurile, dispăru cu ele. „Cum de vii așa de tirziu ?” îl întrebă tînărul de douăzeci și doi de ani pe șofer. „Cum așa de tirziu cînd am venit cu o oră mai devreme ? Dar e prea cald să mergi. Am întîlnirea abia la 12 noaptea.” „Și pentru cine vii ?” „Pentru Pamela, vrăjitoarea”, spuse șoferul oriental, rizînd și lăsînd să i se vadă frumoșii dinți albi. „Ah !” spuse tînărul de douăzeci și doi de ani.

Curînd mi se spuse să urc în camera 43, însă atmosfera era atît de neplăcută, iar curiozitatea mea atît de mare încît, după ce îmi băui „cassis”-ul, am coborît din nou treptele, apoi, venîndu-mi o altă idee, urcai iute, depășii etajul cu camera 43 și ajunsei pînă sus. Deodată, mi se păru că aud gemete înăbușite dintr-o cameră izolată la capătul unui culoar. Mă dusei repede în direcția aceea și-mi lipii urechea de ușă. „Vă implor, fie-vă milă, dezlegați-mă, nu mă loviți atît de tare”, spunea o voce. „Vă sărut picioarele, mă umilesc, n-am să mai fac altă dată. Fie-vă milă.” „Nu, tică-

losule, răspunse o altă voce, și fiindcă țipi și de tîrîi în genunchi, o să te legăm de pat, fără milă“. Și auzii pocnitura unui bici ținuit, probabil, căci fu urmată de urlete de durere. Atunci observai că odaia avea un ochi de geam lateral, a cărui perdea rămăsese netrasă. Călcînd tiptil prin umbră, mă strecurai pînă la el și acolo, înlănțuit în pat ca Prometeu pe stîncă lui, primind loviturile unui bici, într-adevăr ținuit în cuie, pe care i le aplica Maurice, îl văzui, plin de sînge și acoperit de sgaibe care dovedeau că supliciul n-avea loc pentru întâia oară, îl văzui în fața mea pe domnul de Charlus.

Deodată ușa se deschise și intră cineva, care, din ferire, nu mă văzu : era Jupien. Se apropie de baron cu un aer respectuos și cu un zîmbet de complicitate : „Ei bine, n-aveți nevoie de mine?“ Baronul îl rugă pe Jupien să-l facă pe Maurice să iasă pentru un moment. Jupien îl dădu afară cu cea mai mare dezinvoltură. „Nu putem fi auziți?“ îl întrebă baronul pe Jupien, care-l asigură că nu. Baronul știa că Jupien, inteligent ca un om cu învățătură, nu avea deloc spirit practic și vorbea totdeauna în fața celor interesați cu subînțeleșuri care nu înșelau pe nimeni și folosind porecle pe care le cunoștea toată lumea.

„O secundă“, întrerupuse Jupien care auzise soneria din camera nr. 3. Tocmai pleca un deputat al Acțiunii Liberale. Jupien nu avea nevoie să vadă tabloul, căci cunoștea felul de a suna al deputatului, care venea într-adevăr zilnic după dejun. În ziua aceea fusese nevoit să schimbe ora, căci își măritase fiica la amiază, la Saint-Pierre de Chaillot. Venise, seara, dar ținea să plece

devreme, din pricina nevestei sale care se neliniştea dacă se întorcea acasă târziu, mai ales pe timpurile acestea de bombardament. Jupien ţinea să-l însoţească la plecare pentru a-i arăta respectul pe care-l avea faţă de rangul onorabil, fără nici un interes personal, dealtfel. Căci, cu toate că acest deputat care respingea exagerările *Acţiunii Franceze*¹ (dealtminteri n-ar fi fost în stare să înţeleagă nici măcar un rînd scris de Maurras sau de Léon Daudet) se avea bine cu miniştri, măguliţi de faptul că îi invita la vînătorile lui, Jupien n-ar fi îndrăznit să-i ceară un sprijin cit de mic în privinţa supărărilor lui cu poliţia. Ştia că dacă s-ar fi încumetat să-i vorbească despre aceasta legislatorului (norocos şi poltron, n-ar fi evitat cea mai inofensivă dintre „descinderi“, dar şi-ar fi pierdut într-o clipită clientul cel mai generos. După ce-l condusesese pînă la uşă pe deputat, care-şi trăsese pălăria peste ochi, îşi ridicase gulerul şi se strecurase repede, aşa cum făcea în programele sale electorale, cu credinţa că-şi ascunde faţa. Jupien urcă la domnul de Charlus, căruia-i spuse: „A fost domnul Eugène“. La Jupien, ca în sanatorii, oamenii erau numiţi cu numele cel mic, avîndu-se totuşi grija să se adauge la ureche, spre satisfacerea curiozităţii obişnuiţilor casei, sau pentru a-i mări acesteia prestigiul, numele lor autentic. Uneori, totuşi, Jupien nu cunoştea personalitatea adevărată a clienţilor săi, îşi închipuia şi spunea

¹ Ziar francez care a apărut în perioada 1908—1944, sub conducerea lui Charles Maurras şi a lui Léon Daudet, de orientare naţionalistă şi antidemocratică, preconizînd idei monarhice. În urma tendinţelor colaboraţioniste din timpul celui de al doilea război mondial, ziarul a fost interzis, iar mişcarea (cu acelaşi nume) a dispărut (n.t.).

că este. cutare bursier, cutare nobil, cutare artist, erori trecătoare și fermecătoare pentru cei astfel numiți fără noimă, și pînă la urmă renunța să mai afle vreodată cine era domnul Victor. Ca să-i fie pe plac baronului, Jupien avea de asemenea obiceiul să facă contrariul a ceea ce se obișnuiește în anumite reuniuni. „Am să vi-l prezint pe domnul Lebrun“ (și la ureche : „el își spune Lebrun, însă în realitate este marele duce al Rusiei“). În mod contrar, Jupien simțea că nu era suficient să-l prezinte domnului Charlus pe băiatul de la lăptărie. Îi șoptea, făcînd cu ochiul : „Băiatul de la lăptărie, dar de fapt e mai ales unul dintre cei mai periculoși apași din Belleville“ (merita să auzi tonul slobod cu care Jupien spunea „apaș“). Și ca și cum aceste referințe n-ar fi fost suficiente, el căuta să adauge cîteva „citații“ : „A fost condamnat de mai multe ori pentru furt și spargeri la vile, a stat la închisoarea din Fresnes pentru că s-a încăierat (același aer deșuchiat) cu niște trecători pe care i-a schilodit pe jumătate, și a fost în batalionul din Africa¹. Și-a omorît sergentul.“

Baronul îi purta o oarecare pică lui Jupien, fiindcă știa că în această casă pe care-l însărcinase pe factotum-ul său să i-o cumpere și să pună ca girant pe un subordonat, toată lumea, datorită gafelor unchiului domnișoarei d'Oloron, îi cunoștea mai mult sau mai puțin personalitatea și numele (numai că mulți credeau că era o poreclă și, pronunțîndu-l prost, îl deformase, astfel încît pe baron îl salvase prostia lor și nu discreția lui

¹ Batalionul din Africa se compunea din oameni care avuseseră anumite condamnări (n.t.).

Jupien). Dar î se părea mai simplu să se lase în voia asigurărilor lui Jupien și, mulțumit că nu putea să-i audă nimeni, spuse : „N-am vrut să vorbesc de față cu micuțul ăsta care e foarte drăguț, și-și dă toată osteneala. Dar găsesc că nu-i destul de brutal. Îmi place mutra lui, însă îmi spune «ticălosule» ca și cum ar fi învățat o lecție.“ „Oh ! nu, nimeni nu i-a spus nimic, răspunse Jupien fără să observe cât de neverosimilă era această afirmație. Dealtfel, a fost compromis în asasinatul unei portărese din la Villette.“ „Ah ! asta este destul de interesant“, spuse baronul cu un suris. „Dar chiar îl am aici pe parlagiu, pe omul de la abator care-i seamănă ; a trecut întâmplător pe aici. Vreți să-l încercați ?“ „Ah, da, cu plăcere.“ Îl văzui întrînd pe omul de la abator, semăna într-adevăr puțin cu „Maurice“, dar, lucru și mai ciudat, amîndoi aveau ceva caracteristic, ceva pe care eu, personal, nu-l observasem niciodată, dar care îmi dădui foarte bine seama că exista în figura lui Morel, dacă nu în figura lui Morel așa cum o văzusem întotdeauna, cel puțin într-o anumită expresie, pe care un alt ochi, văzîndu-l pe Morel altfel decît mine, ar fi putut să o compună din trăsăturile lui. Îndată ce-mi alcătuii în sinea mea, cu trăsături împrumutate din amintirile mele despre Morel, modelul a ceea ce putea el să reprezinte pentru un altul, îmi dădui seama că acești doi tineri, din care unul calfă de bijutier iar celălalt salariat la hotel, erau vagi înlocuitori ai lui Morel. Trebuia oare trasă concluzia că domnul de Charlus, cel puțin sub un anumit aspect al amorurilor sale, era mereu credincios aceluiași tip și că dorința care-l făcuse să-i

aleagă, unul după altul, pe acești doi tineri, era aceeași care-l făcuse să-l oprească pe Morel pe peronul gării de la Doncières, că toți trei semănau oarecum cu efebul a cărui imagine, gravată în safirul ochilor domnului de Charlus, împrumuta privirii sale acel ceva atât de străniu, care mă speriasse în prima zi la Balbec? Nu cumva, modificându-și tipul pe care-l căuta, după ce se îndrăgostise de Morel, alegea, pentru a se consola de lipsa lui, bărbați care să-i semene? Făcui de asemenea presupunerea că între el și Morel nu existaseră poate, în ciuda aparențelor, decît relații de prietenie și că domnul de Charlus puna să i se aducă la Jupien tineri care să-i semene lui Morel atât cît să poată avea, aflîndu-se cu ei, iluzia că-și satisface plăcerile cu el. Este adevărat că gîndindu-te la tot ce făcuse domnul de Charlus pentru Morel, această presupunere ar fi părut puțin probabilă dacă nu s-ar ști că dragostea ne împinge nu numai la cele mai mari sacrificii pentru ființa dragă, dar uneori chiar și la sacrificarea dorinței însăși care, dealtfel, ni se satisface cu atât mai puțin cu cît ființa iubită simte mai mult că o iubim. Ceea ce înlătură caracterul în primul moment neverosimil al unei astfel de supoziții (cu toate că nu corespunde, fără îndoială, realității) este chiar temperamentul nervos, profund pasionat al domnului de Charlus, asemănător cu cel al lui Saint-Loup, și care putuse să joace la începutul relațiilor sale cu Morel același rol, ceva mai decent, și mai negativ, decît la începutul relațiilor nepotului său cu Rachel. Relațiile cu o femeie pe care o iubești (și lucrul acesta poate fi extins și la dragostea pentru un tinăr) pot rămîne pla-

tonice din alt motiv decît virtutea femeii sau caracterul prea puţin senzual al dragostei pe care aceasta o inspiră. Acest motiv poate fi că îndrăgostitul, prea nerăbdător din pricina dragostei excesive, nu ştie să aştepte, cu suficientă simulare a indiferenţei, momentul cînd va obţine ceea ce doreşte. El insistă mereu, îi scrie neîncetat femeii iubite, caută tot timpul să o vadă, ea-l refuză, el este disperat. Din momentul acela ea înţelege că dacă îi acordă tovărăşia, prietenia ei, aceste binefaceri îi vor părea atît de considerabile celui care a crezut că nu le posedă, încît ea poate să fie scutită de a oferi mai mult, şi să profite de un moment cînd el nu mai poate suporta faptul de a nu o vedea, cînd vrea cu orice preţ să termine războiul, şi să-i impună o pace a cărei primă condiţie va fi platonismul în relaţii. Dealtfel, în tot timpul dinaintea acestui tratat, îndrăgostitul mereu neliniştit, mereu la pînda unci scrisori, a unei priviri, încetează să se gîndească la posesiunea fizică, a cărei dorinţă îl chinuie la început, dar care a slăbit datorită aşteptării şi a făcut loc unor necesităţi de alt ordin, de fapt mai dureroase dacă nu sînt satisfăcute. Atunci, plăcerea pe care la început sperai să ţi-o aducă mîngîierile, o obţii mai tîrziu, cu totul denaturată, sub forma unor cuvinte prietenoase, a unor promisiuni de întîlnire care, după efectele nesigurantei, cîteodată doar după o privire încetoşată în negura indiferenţei şi care îndepărtează atît de mult persoana încît crezi că nu o vei mai vedea niciodată, îţi aduc o destindere delicioasă. Femeile ghicesc toate acestea şi ştiu că-şi pot oferi luxul de a nu se dărui niciodată

celor a căror dorință neostoită au simțit-o, dacă au fost prea nervoși ca să și-o poată ascunde în primele zile. Femeia este prea fericită ca, fără să dea nimic, să primească mult mai mult decît cînd se dă în mod obișnuit unui bărbat. Marii nervoși cred deci în virtutea idolului lor. Și aureola cu care ei o înconjoară este astfel un rod, dar după cum se vede unul foarte indirect, al dragostei lor excesive. Există atunci la femeie ceea ce există în stare înconștientă în acele medicamente, viciene fără știerea lor, cum ar fi soporificele, morfina. Ele nu sînt absolut necesare celor cărora le dăruiesc plăcerea somnului sau o reală stare de bună dispoziție. Nu de aceștia vor fi ele cumpărate la un preț foarte ridicat, în schimbul a tot ce bolnavul posedă, ci de către alți bolnavi (poate chiar aceiași, dar deveniți, la un interval de cîtiva ani, alții), pe care medicamentul nu-i adoarme, cărora nu le procură nici o voluptate, dar care, cît timp nu-l au, sînt pradă unei agitații căreia vor să-i pună capăt cu orice preț, fie chiar sinucigîndu-se.

În ce-l privea pe domnul de Charlus, al cărui caz, în fond, cu acea ușoară deosebire datorită similitudinii sexului, se cuprinde în legile generale ale dragostei, degeaba făcea el parte dintr-o familie mai veche decît a capețienilor, degeaba era bogat, degeaba era invitat într-o societate elegantă, iar Morel nu era nimic, degeaba i-ar fi spus lui Morel, cum îmi spusese și mie : „Sînt prinț, îți doresc binele“, pentru că totuși Morel era cel care avea avantajul de a putea refuza. Și ca să refuze a fost, poate, suficient să simtă că este iubit. Oroarea pe care o au cei mari față de snobii care vor cu orice preț

să se împrietenească cu ei, o are și bărbatul viril față de cei invertiți, femeia față de orice bărbat prea îndrăgostit. Domnul de Charlus nu numai că avea toate avantajele, dar îi și propusese enorm de multe din ele lui Morel. Este însă posibil ca toate acestea să se fi lovit de o vîntă fermă. În cazul acesta, situația domnului de Charlus ar fi fost asemănătoare cu cea a nemților, de care era dealtfel legat prin origini și care, în războiul ce se desfășura în momentul acela, erau, într-adevăr, după cum îi plăcea să repete domnului de Charlus, învingători pe toate fronturile. Dar la ce bun toate victoriile, dacă după fiecare din ele găseau pe aliați mai hotărîți să le refuze singurul lucru pe care ei, nemții, ar fi dorit să-l obțină: pacea și reconcilierea? Ca și Napoleon care, intrînd în Rusia, chemă cu mîrinimie autoritățile să vină la el. Dar nu s-a prezentat nimeni.

Am coborît și am intrat în mica anticameră unde Maurice, nefiind sigur că va fi chemat din nou și căruia Jupien îi spusese, pentru orice eventualitate, să aștepte, făcea tocmai o partidă de cărți cu unul din camarazii săi. Lumea era foarte agitată din pricina unei cruci de război, găsită pe jos, deoarece nu se știa cine o pierduse și cui să o trimită pentru a se evita pedepsirea titularului ei. Apoi s-a vorbit despre bunătatea unui ofițer care se lăsase omorît, căutînd să-și salveze ordonanța. „Există totuși oameni buni printre cei bogați. M-aș lăsa cu plăcere ucis pentru un astfel de individ“, spuse Maurice, care executa, desigur, aceste teribile flagelări ale baronului numai din obișnuință mașinală, ca rezultat al unei educații neglijate, din nevoia de bani și dintr-o anu-

mită înclinație de a-i cîștiga într-un chip care, în aparență, ar fi trebuit să-i pretindă mai puțină osteneală decît munca, însă în realitate îi pretindea poate mai multă. Dar, așa cum se temea domnul de Charlus, el avea, poate, o inimă bună și era, după cît se pare, un băiat de o admirabilă vitejie. Aproape că avea ochii înlăcrimați cînd vorbea despre moartea ofițerului, iar tînărul cel de douăzeci și doi de ani nu era mai puțin emoționat. „Ah! da, sînt niște tipi grozavi. Niște păcătoși ca noi nu au mare lucru de pierdut, însă un domn care are o grămadă de slugi, care poate să-și ia zilnic aperitivul la ora 6, este într-adevăr cineva. Poți să-ți bați joc cît vrei, dar cînd vezi asemenea tipi murind, chiar că te impresionează. Bunul Dumnezeu n-ar trebui să îngăduie ca oamenii bogați de felul acesta să moară... Numai din cauza unei morți ca asta, și va trebui să-i ucidem pe toți boșii, pînă la ultimul. Și apoi ceea ce au făcut ei la Louvain, să tai mîinile unor copii mici! Nu, eu nu știu, nu sînt mai bun decît alții, dar mi-aș lăsa mai curînd mutra ciuruită de gloanțe decît să mă supun unor barbari ca ăștia; căci ei nu sînt oameni, sînt adevărați barbari, n-ai să spui că nu-i așa.“ Toți acești băieți erau în fond patrioți. Unul singur, cu o rană ușoară la braț, n-a fost la înălțimea celorlalți, căci spusese, dat fiind că trebuia să plece în curînd din nou pe front: „Deh, n-a fost rana cea bună“ (cea care-ți aduce reformarea), așa cum doamna Swann spunea altădată: „Am reușit să contractez supărătoarea gripă“.

Ușa se redeschise și șoferul care ieșise pentru un moment ca să ia aer intră. „Cum așa? Gata? N-a durat prea mult“, spusese el, observîndu-l pe Maurice, pe care-l

credea ocupat cu biciuirea celui ce fusese poreclit, invocându-se un jurnal care apărea pe timpul acela,¹ „Omul înălțuit.“ „N-a durat mult pentru tine, care te-ai dus să iei aer“, răspunse Maurice, jignit de faptul că oamenii observaseră că nu fusese pe plac acolo sus. „Dar dacă ai fi fost obligat să lovești din toate puterile ca mine, pe căldura asta! Dacă n-ar fi cei cincizeci de franci pe care-i dă...“ „Și apoi e un om care le potrivește bine; se vede că-i om învățat.“ „Spune cumva că războiul o să se termine curînd?“ „Spune că n-o să le venim de hac, că o să se termine fără ca vreunul să aibă ultimul cuvînt.“ „Fir-ar să fie, atunci e un boș...“ „V-am mai spus că vorbiți prea tare“, spuse cel mai vîrstnic dintre ei, observîndu-mă. „Ați terminat cu camera?“ „Ah! ține-ți fleanca, nu ești stăpîn aici.“ „Da, am terminat și am venit să plătesc.“ „E mai bine să-i plățiți patronului. Maurice, ia, du-te după el“. „Dar nu vreau să vă deranjez.“ „Nu mă deranjează.“ Maurice urcă și se întoarse spunîndu-mi: „Patronul coboară“. Îi dădui doi franci pentru că se deranjase. Roși de plăcere. „Ah, mulțumesc frumos. Am să-i trimit fratelui meu care este prizonier. Nu, nu este nenorocit. Depinde foarte mult de lagăr.“

Între timp, doi clienți foarte eleganți, în frac și cu cravată albă sub pardesiuri — doi ruși, mi se păru, după un foarte ușor accent — se opriseră în prag și se sfătuiau dacă să intre sau nu. Era evident că veniseră acolo pentru prima oară, li se indicase, probabil, locul și ei păreau împărțiți între dorință, tentație și o teamă excesivă.

¹ Aluzie la ziarul *Le canard enchainé* (n.t.).

Unul din cei doi — un tânăr frumos — repeta la fiecare două minute celuilalt, cu un suris pe jumătate întrebător, pe jumătate menit să convingă: „Ce mai! La urma urmei, mă doare-n cot!“ Dar în zadar vroia el să spună prin asta că, la urma urmei, puțin îi păsa de consecințe, probabil că îi păsa, căci aceste cuvinte nu erau urmate de nici o mișcare spre a intra, ci de o altă privire către celălalt, urmată de același suris și de același *la urma urmei, mă doare-n cot*. Acest *la urma urmei, mă doare-n cot* era un exemplar dintr-o mie al acelui limbaj magnific, atît de deosebit de cel pe care-l vorbim de obicei, și în care emoția ne face să deviem de la ceea ce voiam să spunem, și să înflorească în loc o cu totul altă frază, țîșnită dintr-un lac necunoscut, în care trăiesc aceste expresii fără legătură cu gîndul și care tocmai astfel îi dau pe față. Îmi amintesc că o dată, intrînd Françoise, pe care nu o auzisem, în momentul cînd Albertine, complet goală, stătea lipită de mine, aceasta spuse fără voia ei, vrînd să mă avertizeze: „O, iat-o pe frumoasa Françoise“. Françoise, care nu mai vedea prea bine și nu făcea altceva decît să traverseze camera, destul de departe de noi, n-ar fi observat probabil nimic. Însă cuvintele „frumoasa Françoise“, pe care Albertine nu le pronunțase niciodată în viața ei, își arătară singure proveniența; Françoise le simți ca fiind înmănunchiate la întîmplare din cauza emoției, nu avu nevoie să se uite la nimic ca să înțeleagă totul și plecă murmurînd în dialectul ei cuvîntul „poutana“¹. Altădată, mult mai tîrziu, cînd Bloch,

¹ Tîrfă (n.t.).

devenit tată de familie, își măritase una din fiice cu un catolic, un domn prosterescut îi spuse acesteia că i se părea a fi auzit spunându-se că ea este fiica unui evreu și o întreabă cum se numește. Tinăra, care fusese domnișoara Bloch de la nașterea ei, răspunse pronunțând Bloch ca nemții, cum ar fi făcut-o ducele de Guermantes (adică pronunțând *ch* nu ca pe un *c* sau un *k*, ci ca pe un *ch* german).

Patronul, ca să revenim la scena de la hotel (în care cei doi ruși se hotărâseră să pătrundă : „la urma urmei, ne doare-n cot“) încă nu se întorsese, când Jupien intră să se plîngă că se vorbește prea tare și că vecinii protestau. Dar se opri stupefiat, dînd cu ochii de mine. „Ștergeți-o cu toții pe palier.“ Tocmai se ridicau toți, cînd îi spusei : „Ar fi mai simplu ca tinerii aceștia să rămîină aici și să iese eu o clipă cu dumneata“. Mă urmă, foarte tulburat. Îi explicai pentru ce am venit. Se auzeau clienți care-l întrebau pe patron dacă nu putea să le prezinte un valet însoțitor, un copil de cor, un șofer negru. Pe acești bătrîni nebuni îi interesau toate profesiile, în armată, toate armele, iar în privința aliaților, toate națiunile. Unii cereau mai ales canadieni, fiind subjugăți poate, fără să-și dea seama, de farmecul unui accent atît de discret că nu știi dacă este cel al vechii Franțe sau al Angliei. Din pricina fustelor lor și pentru că anumite vișări lacustre se asociază adesea cu astfel de dorințe, scotienii erau cei mai căutați. Și întrucît orice nebulie capătă, după împrejurări, trăsături bizare, dacă nu chiar agravante, un bătrîn căruia îi fuseseră satisfăcute toate curiozitățile întreba cu insistență dacă nu i s-ar fi putut

face cunoștință cu un mutilat. Se auziră pași lenți pe scară. Dintr-o indiscreție care-i stătea în fire, Jupien nu se putu reține să nu-mi spună că cel ce cobora era baronul, nu trebuia cu nici un preț să mă vadă, dar că dacă vreau să intru în cămăruța de lângă vestibul, unde stăteau tinerii, el va deschide fereștriuca de la ușă, truc inventat de el pentru ca baronul să poată vedea și auzi fără să fie văzut; și pe care, zicea el, îl va întoarce în favoarea mea și împotriva lui. „Numai să nu vă mișcați“. Și după ce mă împinse în întunericul de acolo, mă părăsi. Dealtfel, nu avea altă cameră să-mi dea; în pofida războiului, hotelul său era plin. Aceea pe care tocmai o părăsisem, fusese luată de viconte de Courvoisier, care, avînd posibilitatea să plece de la Crucea Roșie din *** pentru două zile, venise să se recreeze o oră la Paris, înainte de a se duce la castelul din Courvoisier să o întâlnească pe vicontesă, căreia să-i spună că nu a putut să prindă trenul potrivit. Nu bănuia că domnul de Charlus se afla la cîțiva metri de el, și nici acesta habar n-avea, dat fiind că nu-și întîlnise niciodată vărul la Jupien, care nu cunoștea identitatea vicontelui, ascunsă cu grijă.

Curînd baronul întră într-adevăr, mergînd cu destulă greutate din cauza rănilor, cu care, fără îndoială, trebuie că totuși se obișnuise. Cu toate că plăcerea lui luase sfîrșit și că nu intră decît să-i dea lui Maurice banii pe care îi datora, el roti asupra tuturor tinerilor adunați acolo o privire tandră și curioasă și intenționa să aibă cu fiecare plăcerea unui „bună ziua“ platonice, dar prelungit dragăstos. Recunoscui din nou, în toată frivolitatea vieții

de care dădu dovadă în fața acestui harem ce părea aproape că-l intimidează, înclinările de mijloc și de cap, ochiadele care mă izbiseră în seara primei sale intrări la Raspelière, grații moștenite de la vreo bunică pe care eu nu o cunoscusem și ascunse în viața de toate zilele de expresiile mai virile de pe figură, dar care scoteau la iveală cu cochetărie în anumite împrejurări, când ținea să placă unui mediu inferior, dorința de a părea o mare doamnă.

Jupien îi recomandase bunăvoinței baronului, spunând că toți sînt „proxeneți“ din Belleville și că pentru un ludovic s-ar culca cu propria lor soră. Dealtfel, Jupien mințea și spunea totodată adevărul. Mai buni, mai simțitori decît îi prezenta baronului, ei nu făceau parte dintr-o rasă sălbatică. Dar cei ce-i credeau așa, le vorbeau totuși cu cea mai deplină bună-credință, ca și cum acești oameni cumpliți ar fi trebuit să fie și ei la fel. Zadarnic își închipuie un sadic că se află în fața unui asasin, sufletul lui pur, de sadic, nu se schimbă dintr-atît și el rămîne uluit de minciuna acestor oameni, care nu sînt deloc asasini, dar care doresc să cîștige ușor o „patacă“ și al căror tată, sau mamă, sau soră învie și mor din nou și pe rînd în vorbele lor, pentru că ei se contrazic în conversația cu clientul căruia caută să-i fie pe plac. Clientul este stupefiat, în naivitatea sa, căci, în concepția lui arbitrară despre *gigolo*, încîntat de numeroasele asasinat de care-l crede capabil, el este năucit de o contradicție sau de o minciună pe care le descoperă în cuvintele acestuia.

Toți păreau să-l cunoască, și domnul de Charlus se oprea timp îndelungat lângă fiecare, vorbindu-le în ceea ce credea el că este limbajul lor, pe de o parte dintr-o afectare pretențioasă a culorii locale, iar pe de alta din plăcerea sadică de a se băga într-o viață de destrăbălare, „Măi, e dezgustător, te-am observat în fața Olympiei cu două mazete. Asta o faci pentru biștari. Uite cum mă înșeli.“ Din fericire pentru cel căruia îi fusese adresată această frază, el nu avu timp să declare că n-ar accepta niciodată „biștari“ de la o femeie, lucru ce ar fi diminuat excitația domnului de Charlus, ci își rezervă protestul pentru sfârșitul frazei, spunînd : „Oh, nu ! Eu nu vă înșel.“ Aceste cuvinte îi făcură domnului de Charlus mare plăcere, și cum, fără voia lui, genul de inteligență pe care-l avea din fire răzbătea prin cel pe care-l simula, se întoarse către Jupien : „E drăguț că-mi spune asta. Și ce bine o spune ! Ai crede că-i adevărat. La urma urmelor, ce importanță are dacă este sau nu adevărat, o dată ce reușește să mă facă să-l cred ? Ce ochișori frumoși are ! Iată, te voi pupa de două ori pentru oste-neala ta, băiețuș. Ai să te gîndești la mine în tranșee. Nu-i prea greu pe acolo ?“ — „Oho ! păi sînt zile cînd trece cîte o grenadă chiar pe lângă tine...“ Și tînărul se apucă să imite zgomotul exploziei unei grenade, al avioanelor etc. „Dar trebuie să faci exact așa cum fac și ceilalți, și puteți fi sigur că o să mergem pînă la capăt.“ „Pînă la capăt ! Numai de-am ști pînă la care capăt !“, spuse cu melancolie baronul, care era „pesimist“. „N-ați văzut că Sarah Bernhardt a spus-o în ziare : Franța, ea va merge pînă la capăt. Francezii, ei se vor lăsa mai

curînd omoriți pînă la ultimul“. „Nu mă îndoiesc nici o clipă că francezii s-ar lăsa omoriți vitejește pînă la ultimul“, spuse domnul de Charlus ca și cum acesta ar fi fost lucrul cel mai simplu din lume, cu toate că el însuși nu intenționa să facă nimic, dar dorind prin aceasta să îndrepte impresia de pacifism pe care o lăsa cînd nu se mai controla. „Nu mă îndoiesc, însă mă întreb pînă la ce punct este *madame* Sarah Bernhardt în măsură să vorbească în numele Franței... Dar mi se pare că nu-l cunosc pe acest încîntător, fermecător tînăr“, adăugă el, zărind pe un altul pe care nu-l recunoștea sau pe care nu-l văzuse poate niciodată. Îl salută așa cum ar fi salutat un prinț la Versailles, și ca să nu piardă ocazia de a avea ca supliment o plăcere gratuită — așa cum, atunci cînd eram mic și mama venea să comande ceva la Boissier sau la Gouache, luam, la invitația uneia din doamnele din dosul tejghelei, o bomboană scoasă dintr-una din vasele de sticlă peste care trona — apucă mîna încîntătorului tînăr și i-o strînse îndelungat, după maniera prusacă, privindu-l în ochi și zîbind interminabil, cam cît dura o poză la fotografii de altă dată, pe lumină slabă. „Domnule, sînt încîntat, mă bucur să vă cunosc.“ Și, întorcîndu-se către Jupien : „Are păr frumos“. Se apropie apoi de Maurice, ca să-i înmîneze cei cincizeci de franci, dar luîndu-l mai întîi de după talie : „Nu mi-ai spus niciodată că ai înjunghiat o portăreasă din Belleville“. Și domnul de Charlus horcăi de admirație și-și apropie fața de cea a lui Maurice. „Oh, domnule baron, protestă *gigolo*-ul, pe care Jupien uitase să-l avertizeze, cum puteți crede una ca asta?“ Fie că lucrul acesta fusese

inexact, fie că, adevărat fiind, făptuitorul îl găsea totuși mîrșav și dintr-acelea care trebuie negate : „Eu să mă ating de un semen al meu ? De un boș, da, pentru că e război, însă de o femeie, și încă de una bătrînă !“ Această declarație de principii virtuozase avu efectul unui duș rece asupra baronului, care se îndepărtă cu răceală de Maurice, dîndu-i, totuși, banii, însă cu aerul înciudat al cuiva care a fost pungășit, dar nu vrea să facă tărăboi, care plătește, dar nu este mulțumit. Proasta impresie asupra baronului fu dealtfel sporită de felul în care beneficiarul îi mulțumi, căci aceasta spuse : „Am să trimit banii ăștia bătrînilor mei și am să opresc ceva și pentru frati-miu care e pe front“. Aceste sentimente mișcătoare îl dezamăgîră pe domnul de Charlus aproape tot atît cît îl agasă exprimarea, de un țărănism cam convențional. Jupien îi prevenea uneori că trebuie să fie mai perversi. Atunci unul dintre ei, cu aerul de a mărturisi ceva satanic, se hazardă : „Ce zici, baroane, n-o să mă crezi, dar cînd eram puști priveam prin gaura cheii cum se sărutau părinții mei. E ceva vicios, nu ? Crezi că sînt baliverne, așa lași să se vadă, dar îți jur că nu, e întocmai cum îți spun“. Iar domnul de Charlus era disperat și totodată exasperat de acest efort prefăcut de a părea pervers care nu reușea decît să arate atîta prostie și atîta inocență. Și nici chiar hoțul, asasinul cel mai hotărît nu l-ar fi mulțumit, căci ei nu vorbesc de crimele lor ; și există, dealtfel, la un sadic — oricît de bun ar fi el, mai mult, cu cît este mai bun — o sete de rău pe care oamenii răi, făptuind în alte scopuri, nu pot să i-o mulțumească.

În zadar tinărul, care înțelesese prea tirziu greșcala comisă, declară că nu-i simpatizează pe curcani și împinse îndrăzneala pînă la a-i spune baronului : „Cînd mă faci un trotuar“ (îmi dai întîlnire), farmecul se împrăștie. Se simțea afectarea, ca în cărțile autorilor care fac eforturi să folosească argoul. Zadarnic povesti tinărul în mod amănunțit toate „scîrboșeniile“ pe care le făcea nevastă-sa. Pe domnul de Charlus îl izbi numai la cît de puțin se limitau aceste scîrboșenii. Dealtfel, nu era la mijloc doar lipsa de sinceritate. Nimic nu este mai limitat decît plăgerea și viciul. S-ar putea spune, într-adevăr, în acest sens, și schimbînd tîlcul expresiei, că te învîrtești mereu în același cerc vicios.

Dacă se credea despre domnul de Charlus că este prinț, se regreta în schimb foarte mult în acest stabiliment mîoarta cuiwa despre care tinerii *gigolo* spuneau : „Nu știu cum îl cheamă, se pare că e un baron“ și care nu era altcineva decît prințul de Foix (tatăl prietenului lui Saint-Loup). Făcînd-o pe soția sa să creadă că-și petrece foarte multă vreme la club, în realitate el își petrecea ore întregi la Jupien pălăvrăgînd, povestînd snoave despre societatea înaltă în fața unor secături. Era un bărbat frumos, de statură înaltă, ca și fiul său. Este extraordinar cum domnul de Charlus, probabil din pricină că-l cunoscuse dintotdeauna în societatea înaltă, nu știa că-i împărtășește gusturile. Se ajunsese chiar pînă la a se spune că el le îndreptase altădată asupra propriului său fiu, pe atunci elev de liceu (prietenul lui Saint-Loup), ceea ce era, probabil, inexact. Dimpotrivă, foarte

bine informat asupra moravurilor pe care multă lume nu le cunoștea, el supraveghea foarte atent relațiile fiului său. Într-o zi, cînd un bărbat, de altfel de origine joasă, îl urmărise pe tînărul prinț pînă la palatul tatălui său, unde aruncase pe fereastră un bilețel, tatăl îl ridicase de jos. Dar următorul, cu toate că nu făcea parte din societatea aristocratică, din aceeași lume cu domnul de Foix-tatăl, era, totuși, din aceeași societate cu el din alt punct de vedere. Nu i-a fost greu să găsească între complici comuni un intermediar care să-l facă pe domnul de Foix să tacă, dovedindu-i că tînărul fusese cel ce provocase îndrăzneala unui om mai vîrstnic. Și lucrul acesta era posibil. Căci domnul de Foix reușise să-l ferească de relații proaste în afara casei, dar nu de ereditate. Dealtminteri, din acest punct de vedere tînărul prinț de Foix rămase nedescoperit, ca și tatăl său, de societatea înaltă, cu toate că merse mult mai departe decît oricare altul cu cei din societatea cealaltă.

„Ce simplu se poartă ! n-ai spune niciodată că e un baron“, spuseră cîțiva obișnuiți de-ai casei cînd domnul de Charlus ieși, condus pînă jos de Jupien, căruia baronul nu înceta să i se plîngă de virtutea tînărului. După aerul nemulțumit al lui Jupien care ar fi trebuit să-l instruiască pe tînăr dinainte, se simțea că falsul asasin va căpăta îndată o săpuneală zdravănă. „Este exact pe dos de cum mi-ai spus“, adăugă baronul, pentru ca Jupien să profite de lecție pentru altădată. „Pare a avea un caracter bun și exprimă sentimente de respect față de familia sa“. „Totuși nu se are bine cu tatăl său, obiectă Jupien, luat prin surprindere ; locuiesc împreună, dar

mănincă fiecare într-un alt bar“. Era o crimă destul de mică pe lângă un asasinat, dar Jupien fusese luat pe neașteptate. Baronul nu adăugă nimic, căci dacă voia ca plăcerile să i se pregătească, voia să-și dea și iluzia că ele nu erau „pregătite“. „E un adevărat bandit, v-a spus așa ca să vă păcălească, sinteți prea naiv“, adăugă Jupien ca să se dezvinovățească, dar neizbutind decât să jignească amorul-propriu al domnului de Charlus.

„Se pare că are de tocat un milion pe zi“, spuse tânărul de douăzeci și doi de ani, căruia afirmația pe care o emitea nu i se părea neverosimilă. Curînd se auzi urui-tul trăsorii care venea să-l ia pe domnul de Charlus. În momentul acela observai trecînd, cu un mers lent, alături de un militar care ieșise desigur cu ea dintr-o cameră vecină, o persoană care-mi păru să fie o doamnă destul de vîrstnică, în fustă neagră. Recunoscu-i repede greșeala mea : era un preot. Era ceva atît de rar, iar în Franța cu totul excepțional : un preot rău. Se vede că militarul tocmai îl ironiza pe tovarășul său în privința nepotrivirii între comportarea și veșmintele lui, căci acesta, ridicînd către fața sa hidoasă un deget de doctor în teologie, spuse cu un aer grav și sentențios : „Ce vreți, nu sînt (mă așteptam să spună „un sfînt“) un înger“. Dealtfel; nu mai avea altceva de făcut decât să plece, și-și luă rămas bun de la Jupien care, după ce-l condusesese pe baron, tocmai urcase sus, dar, din distracție, preotul cel rău uită să-i plătească odaia. Jupien, pe care umorul nu-l părăsea niciodată, scutură cutia în care punea contribuția fiecărui client, făcînd-o să sune, și spuse : „Pentru

cheltuielile cultului, domnule abate !” Personajul ticălos se scuza, dădu banul și dispăru.

Jupien veni să mă caute în refugiul întunecos în care nu îndrăzneam să fac nici o mișcare. „Intrați o clipă în vestibul unde benchetuiesc tinerii mei, pînă ce urc să încui camera ; întrucît sînteți locatar, este foarte firesc.” Proprietarul era acolo și-i plătii. În momentul acela intră un tînăr în smoking și-l întrebă pe proprietar, cu un aer autoritar : „Pot să-l am pe Léon mîine dimineață la unsprezece fără un sfert în loc de unsprezece, dat fiind că iau masa în oraș ?” „Depinde, spuse patronul, cît timp îl va reține abatele.” Acest răspuns nu păru să-l mulțumească pe tînărul în smoking, care fu cît pe ce să-l înjure pe abate, dar minia sa își schimbă direcția cînd dădu cu ochii de mine ; mergînd direct la patron : „Cine este ? Ce înseamnă asta ?” murmură cu voce înecată, dar furioasă. Patronul, foarte contrariat, îi spuse că prezența mea nu are nici o importanță, că sînt un locatar. Tînărul îmbrăcat în smoking nu păru deloc calmat de această explicație. Nu înceta să repete : „Este extrem de neplăcut, astfel de lucruri nu ar trebui să se întîmple, știi bine că le detest, și ai să mă faci să nu mai calc pe aici”. Îndeplinirea acestei amenințări nu părea totuși iminentă, căci plecă furios, însă cerînd ca Léon să caute să fie liber la ora 11 fără un sfert, la 10 și jumătate dacă se poate. Jupien se întorsese să mă ia și coborî cu mine pînă în stradă.

„N-aș vrea să mă judecați rău, îmi spuse el, casa asta nu-mi aduce atîția bani cît vă închipuiți, sînt obligat să am și locatari onești, cu care, e adevărat, ești numai în

pierdere. Aici este contrariul a ceea ce se întâmplă la carmeliți : aici virtutea trăiește grație viciului. Nu, dacă am cumpărat această casă, sau, mai bine zis, dacă l-am determinat pe girantul pe care l-ați văzut să o cumpere, am făcut-o pentru a-i aduce un serviciu baronului și pentru a-i înveseli zilele bătrâneții.“ Jupien nu voia să se refere decât la scenele sadice, ca cele la care asistasem, și la viciul pe care-l practica baronul. Acesta însă nu se mai complăcea, nici chiar pentru conversație, pentru tovărășie sau pentru jocul de cărți, decât în societatea oamenilor din popor, care-l exploatau. Desigur că snobismul plebei poate fi tot așa de bine înțeles ca și celălalt. Dealtfel ambele feluri de snobism existaseră multă vreme unite la domnul de Charlus, acesta negăsind pe nimeni destul de elegant pentru relațiile sale mondene, nici destul de apăsător pentru celelalte relații ale sale. „Detest genul de mijloc, spunea el, comedia burgheză este afectată, am nevoie ori de prințesele din tragedia clasică, ori de farsa grosolană. Nimic intermediar, *Fedra* sau *Salimbancii*“. Dar, în sfârșit, echilibrul între aceste două snobisme se rupseseră. Datorită oboselii bătrâneții poate, sau sporirii senzualității în relațiile cele mai banale, baronul nu mai trăia decât cu „inferiorii“, preluând astfel, fără să știe, succesiunea vreunui dintre marii săi strămoși, ducele de la Rochefoucauld, prințul d'Harcourt, ducele de Berry, pe care Saint-Simon ni-i arată petrecându-și viața cu lacheii lor, care-i extorcau de sume enorme, luând parte la jocurile lor, încît te simțai stingherit pentru acești mari seniori, cînd trebuia să te duci să-i vizitezi, găsindu-i jucînd cărți, cu un aer familiar, sau bind, cu servitorimea lor. „Fac asta mai cu seamă,

adăugă Jupien, pentru a-l feri de neplăceri, pentru că, vedeți, baronul este un mare copil. Chiar și acum, cînd are aici tot ce-și poate dori, tot se mai duce aiurea, să facă pe urîciosul. Și generos cum e, ar putea de multe ori, în împrejurările actuale, s-o pățească. N-a dat, oare, zilele trecute, de un comisionar de hotel care murea de frică din cauza bănetului pe care baronul i-l oferea ca să vină la el? (La el, ce imprudență !)

Băiatul ăsta, căruia, de fapt, îi plac numai femeile, s-a liniștit cînd a înțeles ce i se pretindea. Auzind toate promisiunile de bani, îl luase pe baron drept un spion. Și ascultîndu-l pe Jupien, îmi spuneam : „Ce păcat că domnul de Charlus nu este romancier sau poet ! Nu ca să descrie ceea ce ar vedea, însă situația în care se află un Charlus față de dorință provoacă în jurul lui scandaluri, îl silește să ia viața în serios, să pună emoție în plăcere, îl împiedică să se oprească, să se imobilizeze într-o privire ironică și exterioară a lucrurilor, trezind în el neîncetat o agitație dureroasă. Aproape de fiecare dată cînd face cuiva o declarație, el suferă un afront, dacă nu riscă să fie chiar închis.“

Nu educația copiilor, ci cea a poezilor se face dîndu-le palme. Dacă domnul de Charlus ar fi fost romancier, casa amenajată pentru el de Jupien, reducînd la minimum riscurile (căci o descindere polițienească putea să aibă loc oricînd), cel puțin riscurile în privința unui individ de pe stradă, de a cărui bună sau proastă dispoziție baronul n-ar fi fost niciodată asigurat, ar fi fost pentru el o năpastă. Dar domnul de Charlus era doar un diletant în artă, nu se gîndea să scrie și nu era dotat pentru aceasta.

„Dealtfel, să vă mărturisesc, reluă Jupien, că nu prea îmi fac scrupule cu genul acesta de ciștiguri ? Ceea ce se

face aici, luat în sine, nu mai pot să v-o ascund, îmi place, este desfătarea vieții mele. Or, este oare interzis să primești o răsplată pentru lucruri pe care nu le consideri condamnabile ? Sinteți mai învățat decît mine și-mi veți spune, fără îndoială, că Socrate socotea că nu poate accepta bani pentru lecțiile lui. Dar în vremea noastră, profesorii de filozofie sînt de altă părere, ca și medicii, ca și pictorii, ca și dramaturgii și directorii de teatre. Să nu credeți că această meserie te pune în legătură numai cu canalii. E drept că directorul unui stabiliment de felul acesta primește, ca o mare cocotă, numai bărbați, însă bărbați de vază, de toate soiurile, și care sînt, în general, în condiții egale, printre cei mai fini, cei mai sensibili, cei mai amabili din profesia lor. Această casă s-ar transforma repede, vă asigur, într-un oficiu de gîndire și o agenție de știri.“ Însă eram încă sub impresia loviturilor pe care le văzusem curgînd asupra domnului de Charlus.

Și, la drept vorbind, cînd îl cunoșteai bine pe domnul de Charlus, orgoliul lui, dezgustul față de plăcerile mondene, capriciile sale, care se schimbau cu ușurință în pasiune pentru bărbați de ultima teapă, de cea mai rea speță, puteai foarte bine să înțelegi că aceeași mare avere care, încăpută pe mîna unui parvenit, l-ar fi încîntat, îngăduindu-i să-și mărite fata cu un duce și să invite altele la vînătorile lui, îl mulțumea pe domnul de Charlus pentru că-i dădea posibilitatea să comande, în felul acesta, într-unul, sau poate în mai multe stabilimente, unde se aflau în permanență tineri cu care se simțea bine. Poate că nici măcar n-ar fi fost nevoie de viciul său. El era moștenitorul atîtor mari seniori, prinți de sînge sau duci, despre care Saint-Simon ne povestește

că nu frecventau pe nimeni „care să poarte un nume“ și care își petreceau timpul jucînd cărți cu valeții lor, cărora le dădeau sume uriașe !

„Pînă una alta, îi spusei lui Jupien, această casă este cu totul altceva, este mai mult decît o casă de nebuni, deoarece nebunia dementilor de aici este înscenată, reconstituită în mod vizibil, este un adevărat pandemoniu. Crezusem, ca și califul din *O mie și una de nopți*, că sosesc la timp în ajutorul unui om supus bătailor și am văzut o altă poveste din *O mie și una de nopți* desfășurîndu-se în fața mea, poveste în care o femeie, transformată într-o cățea, se lasă de bună voie bătută pentru a-și recăpăta condiția fizică inițială“. Jupien părea foarte tulburat, deoarece își dădea seama că văzusem cum fusese bătut baronul. Rămase un moment tăcut, apoi, pe cînd opream o trăsură care tocmai trecea, îmi spuse deodată cu istețimea ce mă uimise de atîtea ori la acest om care se formase singur, cînd găsea pentru a ne întîmpina, pe mine sau pe Françoise, în curtea casei noastre, cuvinte atît de grațioase : „Vorbiți de mai multe din poveștile din *O mie și una de nopți*. Eu însă cunosc una care nu este fără legătură cu titlul unei cărți pe care, cred, că am zărit-o la baron (făcea aluzie la o traducere a lui *Sesam și Crinii* de Ruskin, pe care i-o trimisese domnului de Charlus). Dacă într-o seară sînteți curios să vedeți, nu spun patruzeci, dar vreo zece hoți, n-aveți decît să veniți aici ; ca să aflați dacă sînt acasă, uitați-vă doar în sus, eu îmi las ferestruica deschisă și luminată, ceea ce înseamnă că am venit și că se poate intra ; acesta este Sesamul meu. Spun numai Sesam. În ce privește crinii,

dacă asta este ceea ce căutați, vă sfătuiesc să mergeți în altă parte“. Și salutându-mă destul de semeț, căci o clientelă aristocratică și o bandă de tineret cu care se purta ca un pirat îi acordaseră o oarecare familiaritate, se pregătea să-și ia rămas bun de la mine, când zgomotul unei explozii, al unei bombe căzută înainte ca sirenele să sune alarma, îl îndemnă să mă sfătuiască să mai stau o clipă cu el. Curînd se porni și tirul de baraj atît de puternic încît se simțea că avionul german era foarte aproape, exact deasupra noastră.

Străzile se cufundară numaidecît în beznă. Doar uneori un avion inamic, zburînd destul de jos, lumina punctul unde voia să arunce o bombă. Nu-mi găseam drumul. Mă gîndeam la ziua cînd, mergînd la Raspelière, întîlnisem, ca pe un zeu care-mi făcuse calul să cabreze, un avion. Mă gîndeam că acum întîlnirea n-ar mai fi la fel și că zeul răului m-ar ucide. Grăbeam pasul ca să scap de el, asemeni călătorului urmărit de un puhoi de ape, mă învîrteam în cerc în jurul locurilor întunecoase din care nu mai puteam să ies. În sfîrșit, flăcările unui incendiu îmi luminară drumul, în timp ce bubuiturile de tun se auzeau neîncetat. Gîndul mi se îndrepta însă în altă parte. Mă gîndeam la casa lui Jupien, prefăcută poate în scrum în momentul acela, căci o bombă căzuse foarte aproape de mine, tocmai pe cînd ieșeam de acolo, această casă pe care domnul de Charlus ar fi putut să scrie în mod profetic „Sodoma“, așa cum făcuse, cu tot atîta previziune, sau poate la începutul erupției vulcanului și a catastrofei, locuitorul necunoscut al Pompeiului. Dar ce importanță aveau sirenele și zepelinele pentru

cei veniți să-și caute plăcerea ? Ambianța socială, cadrul naturii, ce ne înconjoară amorurile, aproape că nu ne gândim la ele. Furtuna bîntuie pe mare, vaporul se clatină în toate părțile, din cer se precipită avalanșe răsucite de vînt și, pentru a evita stînghereala pe care ne-o produc, abia acordăm o secundă de atenție acestui decor imens, în care însemnăm atît de puțin, și noi și trupul de care căutăm să ne apropiem. Sirena ce vestea bombele nu-i tulbura pe obișnuiții lui Jupien mai tare decît ar fi făcut-o un iceberg. Mai mult, primejdia fizică, amenințîndu-i, îi descătușa de frica de care erau bolnăvicios chinuiți de multă vreme. Or, este greșit să crezi că scara temerilor corespunde celei a primejdiilor care le inspiră. Poți să te temi de insomnie și nicidecum de un duel serios, de un șobolan și nu de un leu. Timp de cîteva ore agenții de poliție nu se vor ocupa decît de viața locuitorilor, lucru atît de puțin important, și nu vor risca să-i dezonoreze. Unii, decît să-și regăsească libertatea morală, erau mai curînd ispitiți de întunericul care se făcuse deodată pe străzi. Cîțiva dintre acești pompeieni, asupra cărora ploua deja focul din cer, coborîră în culoarele metroului, întunecate ca niște catacombe. Știau efectiv că nu sînt singuri acolo. Or, bezna în care se scaldă fiecare lucru, ca un element nou, are drept rezultat, irezistibil de ispititor pentru unele persoane, de a suprima primul stadiu al plăcerii, făcîndu-ne să intrăm de-a dreptul într-un domeniu de mîngîieri la care nu ajungi, de obicei, decît după un oarecare timp. Fie că obiectul dorit este o femeie sau un bărbat, presupunînd chiar că apropierea se face ușor și galanteriile care s-ar prelungi la nesfîrșit

într-un salon ar deveni inutile (cel puțin în plină zi), seara (fie chiar pe o stradă oricât de slab luminată), există cel puțin un preambul, cînd numai ochii își permit ceea ce teama în fața trecătorilor, în fața chiar a ființei rîvnite, te împiedică să faci mai mult decît să privești, să vorbești. În obscuritate, acest procedeu demodat este înlăturat, miinile, buzele, trupurile pot să intre în acțiune de-a dreptul. În caz că nu ești acceptat, îți revine scuza însăși a beznei și a greșelilor cărora ea le dă naștere. Dacă ești bine primit, răspunsul imediat al corpului care nu se trage înapoi, care se apropie, ne face să credem că cea (sau cel) căruia ne adresăm în tăcere este fără prejudecăți, plin de vicii, gînd ce sporește plăcerea de a fi putut mușca direct din fruct, fără să-l dorești cu ochii și fără să ceri permisiunea. Între timp întunericul persistă ; scufundați în acest element nou, obișnuinții lui Jupien închipuindu-și că au călătorit și au venit să asiste la un fenomen natural, cum ar fi un puhoi de ape sau o eclipsă, și să guste, în locul unei plăceri dinainte pregătită și obișnuită, bucuria unei întîlniri fortuite, în necunoscut, sărbătoreau în bubuitul vulcanic al bombelor, ca la picioarele unui loc rău-famat din Pompei, rituri secrete în tenebrele catacombelor.

În aceeași sală¹ se adunaseră mulți bărbați care nu voiseră să fugă. Nu se cunoșteau între ei, cu toate că erau oarecum din aceeași societate, bogată și aristocratică. Aspectul fiecăruia avea ceva respingător, care tre-

¹ La Jupien (n.t.).

buie să fi fost lipsa de rezistență la plăceri degradante. Unul din ei, enorm, avea fața acoperită de pete roșii, ca un bețiv. Aflai că la început nu fusese bețiv, plăcându-i doar să-i facă să bea pe tineri. Dar speriat la gândul că va fi mobilizat (cu toate că părea să fi trecut de cincizeci de ani), fiind foarte gras, se puse pe băutură fără preget, străduindu-se să depășească greutatea de o sută de kilograme, limita pentru a fi reformat. Iar acum această stratagemă transformându-se în pasiune, oriunde l-ai fi lăsat, atîta timp cît îl urmăreai, îl regăseai la un negustor de vinuri. Dar, de îndată ce deschise gura, văzui că, de o inteligență mediocră de altminteri, era un om cu multe cunoștințe, educație și cultură. Intră, de asemenea, un alt bărbat, acesta din aristocrație, foarte tînăr și de o distincție fizică extraordinară. La el, la drept vorbind, nu exista încă nici un stigmat exterior al vreunui viciu, dar, ceea ce era mai tulburător, aflai semne interioare. Foarte înalt, cu o figură încîntătoare, vorbea cu o ușurință care dezvăluia o cu totul altă inteligență decît cea a vecinului său alcoolic și, fără exagerare, într-adevăr remarcabilă. Dar la tot ce spunea el se adăuga o expresie a figurii care s-ar fi potrivit unei altfel de fraze. De parcă, pîsodind întregul tezaur de expresii ale figurii umane, ar fi trăit în altă lume, și folosea aceste expresii într-o ordine nepotrivită, pîrînd să frunzărească la întîmplare zîmbete și priviri fără legătură cu cuvintele pe care le auzea. Nădăjduiesc pentru el că dacă, așa cum sînt sigur, mai e în viață, nu a fost victima unei maladii permanente, ci a unei intoxicații trecătoare. Probabil că dacă le-ai fi cerut cărțile de vizită tuturor acestor

oameni, ai fi fost surprins să constăți că făceau parte dintr-o clasă socială sus-pusă. Însă un viciu oarecare, și cel mai mare dintre toate, lipsa de voință, care te împiedică să-i rezști vreunui din ele, îi aduna acolo, în camere separate, e drept, dar în fiecare seară, după cum aflai, astfel încît dacă numele lor fuseseră cunoscute de către doamnele de lume, acestea din urmă le uitaseră încetul cu încetul figurile și nu mai aveau nicidecum prilejul să-i primească în vizită. Ei mai primeau invitații, dar obișnuința îi readucea în casa rău-famată și eterogenă. Dealtfel, ei nu se prea ascundeau, spre deosebire de micii comisionari ș.a., care le serveau de obiect al plăcerii. Și în afară de o serie de motive leșne de ghicit, faptul este de înțeles prin aceea că : pentru un funcționar, pentru un servitor, a merge acolo era, ca și pentru o femeie pe care lumea o crede cinstită, a merge într-o casă de toleranță ; unii care recunoșteau că fuseseră acolo negau a se mai fi dus și a doua oară, iar Jupien însuși, mințind ca să le apere reputația sau ca să evite concurența, susținea : „Oh ! nu, el nu vine la mine, n-ar pune piciorul *aici*“. În ce-i privește pe oamenii de lume, cazul nu este prea grav, cu atît mai mult cu cît ceilalți oameni de lume care nu vin *aici* nu știu ce este și nu se ocupă de viața altuia. În timp ce într-o fabrică de avioane, dacă unii ajustori au venit *aici*, camarazii lor, spionîndu-i, pentru nimic în lume n-ar veni *aici* de frică să nu se afle.

Tot apropiîndu-mă de locuința mea, mă gîndeam cît de repede încetează conștiința să colaboreze cu obiceiurile noastre, pe care le lasă să se dezvolte fără a se mai

ocupa de ele, și, în consecință, cât de uluiți putem fi constatând doar din exterior, și presupunind că ele angajează întregul individ, faptele oamenilor a căror valoare morală sau intelectuală poate să se dezvolte în mod independent într-o direcție cu totul diferită. Era vorba, desigur, de un viciu de educație, sau de lipsa totală de educație, unite cu o înclinare de a câștiga bani, dacă nu într-un chip cât mai puțin anevoios (căci multe munci trebuie, la urma urmei, să fi fost mai ușoare, dar bolnavul, de pildă, nu-și însăilează, oare, din privațiuni și medicamente, o existență mult mai neplăcută decât boala însăși, adesea ușoară, și împotriva căreia crede că luptă în felul acesta ?), cel puțin cu cât mai puțină trudă, care-i determinase, desigur, pe acești „tineri“ să facă, să zicem așa, în toată candoarea și pentru o răsplată mediocră, lucruri ce nu le făceau nici o plăcere și care trebuie să le fi inspirat la început o vie aversiune¹. Ai fi putut

¹ Picturile pompeiene din casa lui Júprien se potriveau, dealtfel, bine, prin faptul că aminteau de sfârșitul Revoluției franceze, cu epoca destul de asemănătoare Directoratului, care era pe cale să înceapă. Anticipind pacea, ascunzându-se în obscuritate, ca să nu se încalce prea pe față ordonanțele poliției, pretutindeni se organizau dansuri, ce se dezlănțuiau în noapte. Pe lângă aceasta, anumite opinii artistice, mai puțin antigermene decât în primii ani de război, își dădeau drumul, pentru a lăsa să răsuflă spiritele înăbușite, însă ca să îndrăznești să le exprimi, trebuia să prezinți o diplomă de civism. Un profesor scrisese o carte despre Schiller și apăruseră recenzii prin ziare. Dar înainte de a vorbi despre autorul cărții, se menționa, ca un fel de „bun de imprimat“, că fusese la Marna, la Verdun, că a fost citat de cinci ori și că își pierduse cei doi fii. De abia atunci se aduceau laude clarității, profunzimii lucrării sale despre Schiller, pe care-l puteai numi mare poet, cu condiția ca, în loc de a spune „acest mare german“, să zici, „acest mare boș“. Acesta era cuvântul de ordine pentru articol, după care i se dădea viza de apariție.

să-ți inchipui, după aceasta, că sînt oameni fundamental răi, dar ei au fost nu numai soldați minunați în timpul războiului, „viteji“ fără pereche, dar și, în viața civilă, oameni adesea buni la inimă, dacă nu cu totul cumsecade. Nu-și mai dădeau de mult seama de caracterul moral sau imoral al vieții pe care o duceau, pentru că aceasta era viața mediului lor înconjurător. Astfel, atunci cînd studiem anumite perioade din istoria antică, ne cuprinde mirarea văzînd o serie de indivizi buni, dacă-i luăm în parte, participînd fără scrupule la asasinat în masă, la sacrificii umane, care li se păreau probabil lucruri firești. Celui ce va citi istoria epocii noastre peste două mii de ani i se va părea, probabil, că anumite conștiințe gingașe și curate au fost lăsate să se scalde într-un mediu care va apărea atunci ca fiind monstruos de pernicios, și cu care ele se împăcau. Pe de altă parte, cunoșteam puțini oameni, pot chiar spune că nu am cunoscut om care sub raportul inteligenței și al sensibilității să fi fost atît de dotat ca Jupien; căci acea „cunoaștere“ delicioasă care constituia urzeala spirituală a cuvintelor lui, nu era deloc rezultatul frecventării vreunui colegiu, sau al culturii universitare, care ar fi putut să facă din el un om atît de remarcabil, în timp ce atîția tineri de lume nu trag de pe urma lor nici un profit. Doar simțul său înnăscut, gustul său natural formaseră, din rare lecturi făcute la întîmplare, fără îndrumător, în clipe libere, acest fel de a vorbi precis, în care toate simetriile limbajului se lăsau dezvăluite, arătîndu-și frumusețea. Or, meseria pe care o exercita putea fi, pe

bună dreptate, considerată drept una dintre cele mai rentabile, însă cea mai josnică. Cît despre domnul de Charlus, oricît de mult dispreț i-ar fi putut insufla orgoliul său aristocratic față de „ce va spunea lumea“, cum se făcea că un anumit sentiment de demnitate și respect față de sine însuși nu-l constrînsese să renunțe la anumite satisfaceri ale senzualității sale, care se pare că n-ar putea avea altă scuză, decît demența totală ? Dar la el, ca și la Jupien, obiceiul de a separa moralitatea de o întreagă categorie de acțiuni (ceea ce de altfel trebuie să se întimplă și în multe alte funcții, uneori în cea de judecător, alteori în cea de om de stat și în multe altele) trebuie să fi dăinuit de atît de multă vreme încît progresase zi de zi (fără să mai ceară deloc părerea simțului moral), pînă ce acest Prometeu se lăsase de bunăvoie ținut de către Forță la stîncă purei Materii.

Simțeam, bineînțeles, că acesta era un stadiu nou al maladiei domnului Charlus, care, de cînd o observasem, și judecînd după diversele etape pe care le avusesem sub ochi, își urmase evoluția cu o viteză crescîndă. Bietul baron trebuie să acum nu era prea departe de scadență, de moarte, chiar dacă aceasta nu era precedată, potrivit prezicerilor și dorinței doamnei Verdurin, de o întemnițare, care la vîrsta lui nu ar fi putut, dealtfel, decît să-i grăbească moartea. Totuși, poate că am spus în mod inexact : stîncă purei Materii. Era cu puțință ca în această pură Materie puțin Spirit să mai fi supraviețuit. Acest nebun știa totuși foarte bine că în acele momente e pradă unei nebunii, dar juca oricum, fiindcă știa bine

că cel care-l bătea nu era mai rău decît băieţelul care în jocurile de-a băţalia este desemnat prin tragere la sorţi să facă pe „prusacul“, şi asupra căruia se năpusteşte toată lumea cuprinsă de patriotism adevărat şi de ură prefăcută ! Pradă unei nebunii în care intra totuşi puţin din personalitatea domnului de Charlus. Chiar şi în aberaţiile sale, natura umană (aşa cum face în iubirile noastre, în călătoriile noastre) tot mai trădează nevoia de a fi convinsă prin exigenţele adevărului. Cînd îi vorbeam de o biserică din Milano — oraş unde ea nu se va duce niciodată probabil — sau despre catedrala din Reims — fie, şi de cea din Arras ! — pe care nu ar putea să le vadă întrucît ele au fost mai mult sau mai puţin distruse, Françoise îi indivia pe cei bogaţi care-şi pot oferi privilegiul unor astfel de comori şi exclama cu o părere de rău nostalgică: „Ah! Cît de frumoase trebuie să fi fost!“ ea care, locuind la Paris de atîţia ani, nu avusese niciodată curiozitatea de a se duce să vadă catedrala Notre-Dame. Tocmai pentru că Notre-Dame făcea parte din Paris, din oraşul unde se desfăşura viaţa zilnică a Françoisei şi în care, în consecinţă, era greu pentru bătrîna noastră servitoare — aşa cum ar fi fost pentru mine dacă studiul arhitecturii nu ar fi corectat la mine, în ceea ce priveşte anumite probleme, instinctele din Combray — să-şi situeze obiectele visurilor ei. În persoanele care ne sînt dragi, există, intrinsec, un anumit vis pe care nu totdeauna ştim să-l discernem, dar pe care-l urmărim. Credinţa mea în Bergotte, în Swann mă făcuse să o îndrăgesc pe Gilberte, credinţa mea în Gilbert cel Rău mă făcuse să o iubesc pe doamna de Guermantes.

Și ce vastă întindere de mare fusese rezervată în dragostea mea, chiar cea mai dureroasă, cea mai geloasă, cea mai individuală, după cum se părea, pentru Albertine ! Dealtmănteri, tocmai din cauza acestui caracter individual care se îndârjește, dragostea pentru persoane este un fel de aberație. (Și maladiile trupești, ele însele, cel puțin cele care țin oarecum de sistemul nervos, nu sînt ele, oare, un soi de gusturi speciale sau de spaime speciale, contractate de organele noastre, de articulațiile noastre, care se întîmplă să aibă pentru anumite climate o oroare la fel de inexplicabilă și la fel de tenace ca și atracția mărturisită de unii bărbați pentru femeile care poartă lornion sau, de exemplu, pentru călărețele de circ ? Această dorință pe care o trezește de fiecare dată vederea unei călărețe, cine poate spune de ce vis constant și inconștient este legată, inconștient și tot atît de misterios cum este, de pildă, pentru cineva care a suferit toată viața de crize de astm, influența unui anumit oraș, în aparență asemănător altor orașe, și în care, pentru prima dată, el respiră în voie ?)

Or, aberațiile sînt ca amorurile în care tara bolnavicioasă a acoperit totul, a cuprins totul. Chiar și în cea mai dementială, dragostea se recunoaște încă. Insistența domnului de Charlus de a cere să i se pună la picioare și la miini lanțuri de o soliditate verificată, de a reclama bara justiției, și, după cum îmi spusese Jupien, niște accesorii barbare, extrem de greu de procurat, chiar recurgînd la matrozi — căci ele serveau la aplicarea torturilor, a căror folosire a fost desființată chiar acolo unde disciplina este cît se poate de riguroasă, pe vapoare, — la baza tuturor

acestora se afla. la domnul de Charlus, întregul său vis de virilitate, dovedită, la nevoie, prin acte brutale. și toată imagistica interioară, nevăzută de noi, dar care arunca din cînd în cînd reflexe ale crucii justiției, ale torturilor feudale, ce-i împodobeau imaginația medievală. De fiecare dată cînd venea el, îi spunea lui Jupien, în virtutea aceluiași sentiment: „Măcar în seara asta nu va fi alarmă, căci parcă mă văd ars de focul cerului asemenea unui locuitor al Sodomei.“ Și se prefăcea că-i este frică de zepeline, dar nu pentru că simțea vreo umbră de teamă, ci pentru a avea un pretext, cînd răsunau sirenele, să se repeadă în adăposturile metroului unde spera să simtă vreo plăcere produsă de atingeri în noapte, cu nelămurite vise de subterane medievale și de *in pace*¹. În fond, dorința sa de a fi pus în cătușe, de a fi lovit trăda, în urîțenia ei, un vis tot așa de poetic ca la alții dorința de a pleca la Veneția sau de a întreține o dansatoare. Iar domnul de Charlus ținea atît de mult ca acest vis să-i dea iluzia realității, încît Jupien trebui să vîndă patul de lemn din camera 43 și să-l înlocuiască cu un pat de fier, care se potrivea mai bine cu lanțurile.

În sfîrșit, cînd ajunsei acasă, sună încetarea. Un strengar imita zgomotul pe care-l produceau pompierii. O întîlnii pe Françoise urcînd din beci cu majordomul. Mă crezuse mort. Îmi spuse că mă căutase Saint-Loup, cerîndu-și scuze, ca să întrebe dacă nu cumva, în timpul vizitei pe care mi-o făcuse dimineata, își pierduse la mine crucea de război. Căci tocmai observase că o pierduse și,

¹ Celulă, carceră, în care erau închiși, pe viață, în Evul-Mediu anumiți condamnați periculoși (n.t.).

cum trebuia să se întoarcă, în dimineața următoare, la unitatea sa, voise să vadă dacă nu cumva era la mine. Căutase peste tot împreună cu Françoise, dar nu o găsisese. Françoise era de părere că el o pierduse înainte de a fi venit la mine, căci, spunea ea, are impresia, ar fi putut chiar să jure, că el nu o avea când îl văzuse ea. În care privință se înșela. Iată, dar, cât valorează mărturiile și amintirile ! Faptul nu avea, dealtfel, mare importanță. Saint-Loup era stimat de ofițeri pe cât era de iubit de soldații lui, și pierderea nu avea să aibă, desigur, urmări. Dealtfel, simții numaidecît, după felul prea puțin entuziast în care vorbeau de el, că Saint-Loup nu făcuse o impresie prea strălucită nici Françoisei și nici majordomului. Nu încăpea îndoială că toate eforturile pe care fiul majordomului și nepotul Françoisei le făcuseră pentru a rămîne în spatele frontului, Saint-Loup le făcuse invers, și cu succes, pentru a fi în miezul primejdiei. Dar aceasta, judecînd după procedeele lor proprii, Françoise și majordomul nu puteau să o creadă. Ei erau convinși că cei bogați sînt totdeauna în siguranță. Dealtmînterî, chiar dacă ar fi știut adevărul în privința eroismului lui Robert, tot nu s-ar fi simțit mișcați. El nu întrebuița cuvîntul „boși“, elogiase vitejia nemților, nu punea pe seama trădării faptul că noi nu învinsesem din prima zi. Or, lucrul acesta ar fi vrut ei să-l audă, aceasta li s-ar fi părut semnul curajului. Astfel încît, cu toate că mai continuau să caute decorația pierdută, atitudinea lor părea destul de rece în ceea ce-l privea pe Robert. Eu,

care bănuiam unde fusese uitată această decorație¹, i-am sfătuit pe Françoise și pe majordom să se ducă la culcare. Dar acesta din urmă nu era niciodată grăbit să se despartă de Françoise de cînd, datorită războiului, găsise un mijloc de a o tortura mult mai eficace decît expulzarea călugărițelor și procesul lui Dreyfus. În seara aceea, și de fiecare dată cînd mă duceam la ei, în timpul celor cîteva zile pe care le-am petrecut la Paris, înainte de a pleca într-un alt sanatoriu, îl auzeam pe majordom spunîndu-i Françoisei înspăimîntată : „Ei nu se grăbesc, este clar, așteaptă ca para să fie coaptă, dar în ziua aceea vor lua Parisul, și în ziua aceea va fi jale mare !“ „Dumnezeule, Maică Precistă, exclama Françoise, nu le ajunge că au cucerit săraca Belgie. A suferit destule în momentul invaziei ei.“ „Belgia, Françoise, dar ceea ce au făcut în Belgia nu va fi nimic în comparație !“ Și cum războiul arunca pe piața conversației oamenilor din popor o mulțime de termeni pe care îi cunoscuseră doar din ochi, din ziare, și, deci, a căror pronunție nu o știau, majordomul adăugă : „Nu pot înțelege cum poate fi lumea atît de smîntită... O să vezi, Françoise, ei pregătesc un nou atac de o anverjură mai mare decît toate celelalte“. Revoltîndu-mă, dacă nu din milă pentru Françoise și în numele bunului-simț strategic, cel puțin în cel al gramaticii, și declarînd că trebuie pronunțat „anvergură“, n-am reușit

¹ Totuși, dacă Saint-Loup se distrase în acest chip în seara respectivă, nu fusese decît ceva de moment, fiindcă, din nou cuprins de dorința de a-l revedea pe Morel, își pusese în joc toate relațiile militare ca să afle în ce unitate se găsea acesta, pentru a se duce să-l vadă, dar pînă atunci nu primise decît sute de răspunsuri cotradictorii.

decît să-l fac să-i repete Françoisei teribila frază ori de cîte ori intram în bucătărie, căci majordomul era aproape tot atît de fericit sperîindu-şi tovarăşa, ca şi arătînd stăpînului său că, deşi fost grădinar în Combray şi simplu majordom, dar totodată bun francez conform legii din Saint-André-des-Champs, avea dreptul, potrivit declaraţiei drepturilor omului, să pronunţe „anverjură“ în deplină libertate, şi să nu permită să i se poruncească într-o chestiune care nu făcea parte din serviciul său şi în care, în consecinţă, de la Revoluţie încoace, nimeni n-avea să-i dea sfaturi, întrucît era egalul meu.

Am avut deci durerca să-l aud vorbindu-i Françoisei de o operaţie de mare „anverjură“, cu o insistenţă menită să-mi probeze că această pronunţie nu era rezultatul lipsei de cunoştinţe, ci un act de voinţă bine chibzuit. El amesteca guvernul, ziarele în acelaşi impersonal se plin de neîncredere, spunînd : „Ni se vorbeşte de pierderile boşilor, de ale noastre nu ni se spune nimic, şi se pare că sînt de zece ori mai mari. Ni se spune că ei sînt sfîrşiţi, că nu mai au ce mînca, cred însă că ei au de o sută de ori mai mult decît noi. Nu trebuie, totuşi, să ne împuieze capul. Dacă n-ar avea ce mînca, nu s-ar bate ca mai deunăzi, cînd ne-au ucis o sută de mii de tineri sub douăzeci de ani“. El exagera mereu, în felul acesta, succesele nemţilor, aşa cum făcuse altădată cu cele ale radicalilor ; povestea totodată despre atrocităţile lor, pentru ca aceste succese să-i fie şi mai penibile Françoisei, care nu mai înceta să exclame : „Ah ! Maică Sfîntă a Îngerilor ! Ah, Marie Maică a Domnului !“ Iar cîteodată, ca să-i facă rău în alt chip, el spunea : Dealtfel, nici noi

nu valorăm mai mult decât ei: ceea ce făceam noi în Grecia nu-i mai prejos decât ce-au făcut ei în Belgia. O să vezi că o să stîrnim lumea întreagă împotriva noastră și că o să fim nevoiți să ne batem cu toate națiunile“, cînd era tocmai invers. În zilele cînd știrile erau bune, el își lua revanșa, asigurînd-o pe Françoise că războiul va dura treizeci și cinci de ani și, punînd ipoteza unei păci, susținea că aceasta nu va dura decât cîteva luni și că va fi urmată de bătălii alături de care cele din momentul respectiv erau simple jocuri de copii, după care nu va rămîne nimic din Franța.

Victoria aliaților părea, dacă nu iminentă, cel puțin aproape sigură și trebuie, din păcate, să recunoaștem că pe majordom faptul acesta îl mîhnea profund. Căci, reducînd războiul „mondial“, ca și pe toate celelalte, la războiul mocnit pe care-l ducea împotriva Françoisei (de fapt, în ciuda acestui lucru, o îndrăgea, așa cum îți poate fi drag cineva pe care ești bucuros să-l înfurii zilnic, bătîndu-l la domino), victoria i se înfățișa sub aspectul primei conversații cînd va suferi încercarea de a o auzi pe Françoise spunîndu-i : „În sfîrșit, s-a terminat, și va trebui ca ei să ne dea mai mult decât ceea ce le-am dat noi în '70“. Dealtfel, el era dintotdeauna convins că această fatală scadență se apropia, căci un patriotism de care nu-și dădea seama îl făcea să creadă, asemeni tuturor francezilor victime ale aceluiași miraj ca și mine de cînd mă îmbolnăvisem, că victoria — ca și însămătoșirea mea — urma să vină mâine. O lua înainte, anunțînd-o pe Françoise că vom învinge poate, dar că inima lui singera din această cauză, căci curînd după aceea va urma revoluția

și apoi invazia. „Oh, Françoise ! al naibii război, numai boșii își vor reveni repede, au și cîștigat prin el sute de miliarde. Dar să ne arunce și nouă un ban, ce glumă ! Se va scrie, poate, prin ziare — adăugă el din prudență și pentru a se pune la adăpost de orice întîmplare —, cu scopul de a liniști poporul, așa cum se spune de trei ani încoace, că războiul se va sfîrși mîine“. Pe Françoise aceste cuvinte o tulburau cu atît mai mult cu cît, după ce-i crezuse pe optimiști mai mult decît pe majordom, vedea într-adevăr că războiul care, după cum își închipuise, ar fi trebuit să se termine în cincisprezece zile, în pofida „invaziei bieteii Belgii“, continua mereu, că nu se înainta, fenomen de fixație a fronturilor, al cărui sens ea nu-l înțelegea bine, și că, în sfîrșit, unul din nenumărații săi „fini“¹, cărora le dădea tot ce cîștiga la noi, îi povestea că se păstrase tăcerea asupra cutărui sau cutărui lucru. „Toate astea au să cadă în capul muncitorului, trăgea concluzia majordomul. O să-ți ia pășunea, Françoise.“ „Ah, Doamne Dumnezeule !“ Dar acestor mizerii îndepărtate el le prefera pe cele mai apropiate și devoraziarele în speranța de a putea anunța Françoisei o înfrîngere. Aștepta știrile proaste ca pe niște ouă de Paști, sperînd că lucrurile vor merge suficient de rău pentru a o înspăimînta pe Françoise, și nu destul de rău încît el să sufere materialmente. Astfel că un raid de zepeline l-ar fi încîntat pentru a o vedea pe Françoise ascunzîndu-se în beci și pentru că era convins că, într-un oraș atît de

¹ Aici cu sensul de ocrotiți. În timpul războiului femeile luau sub ocrotire unul sau mai mulți soldați, cărora le trînfiteau pachete (n.t.).

mare ca Parisul, bombele n-au să cadă tocmai pe casa noastră.

Françoise, dealtfel, avea momente cînd devenea din nou pacifistă ca la Combray. Aproape că se îndoia de „atrocitățile nemților“. „La începutul războiului ni se spunea că nemții sînt asasini, tîlhari, adevărați bandiți, bbboși... (dacă ea punea mai multe b-uri la cuvîntul boși, cauza era că i se părea, la urma urmei, verosimilă acuzația că nemții ar fi asasini, însă ca ei să fie boși, i se părea aproape de necrezut, din pricina enormității acuzației. Numai că era destul de greu să înțelegi ce sens cumplit de misterios atribuia Françoise cuvîntului „boș“, întrucît era vorba de începutul războiului, precum și din cauza aerului de îndoială cu care ea pronunța acest cuvînt. Căci îndoiala că nemții ar fi criminali putea să fie de fapt neîntemeiată, dar nu conținea în sine, din punct de vedere logic, nici o contradicție. Dar cum să te îndoiești că ei sînt boși, dacă acest cuvînt, în limba populară, înseamnă exact neamț? Poate că nu făcea decît să repete în stil indirect cuvintele violente pe care le auzise atunci, și în care termenul de boș era pronunțat cu o energie cu totul deosebită.) „Am crezut toate astea, spunea ea, dar mă întreb dacă noi nu sîntem tot așa de pungași ca și ei“. Acest gînd blasfemator îi fusese insuflat cu perfidie Françoisei de către majordom, care, văzînd la cumnata lui oarecare simpatie pentru regele Constantin al Greciei, nu încetase să i-l înfățișeze ca pe unul ce va fi silit să cedeze, în urma blocadei noastre alimentare. Astfel că renunțarea la tron a acestui suveran o emoționase într-

atît pe Françoise, încît mergea pînă la a spune : „Nu sîntem mai buni decît ei. Dacă am fi în Germania, am face la fel“.

Dealtminteri, am văzut-o puțin în decursul acelor cîteva zile, căci se ducea mereu la verii ei, despre care mama îmi spusese într-o zi : „Să știi că sînt mai bogați decît tine“. Of, s-a văzut un lucru atît de frumos, și atît de frecvent pe atunci în toată țara, care ar dovedi, dacă ar exista un istoric pentru a face să dureze veșnic această amintire, măreția Franței, măreția sufletului său, măreția sa după Saint-André-des-Champs, și pe care o vădiră la fel de mult atîția civili supraviețuitori din spatele frontului, ca și soldații căzuți la Marna. Un nepot al Françoisei fusese ucis la Barry-au-Bac, nepot, de asemenea, și al verilor ei milionari, foști mari proprietari de cafenea, care se retrăsese de mult timp, după ce făcuseră avere. Fusese ucis, el, un biet proprietăraș de cafenea fără avere, care, plecînd la mobilizare, cînd avea douăzeci și cinci de ani, își lăsase tînăra soție să conducă singură micul bar la care credea că se va întoarce peste cîteva luni. Fusese ucis. Și atunci s-a văzut lucrul următor. Verii milionari ai Françoisei, care nu aveau nici o legătură cu tînăra femeie, văduva nepotului lor, părăsiră satul unde se retrăsese cu zece ani în urmă, își reluară vechea îndeletnicire, fără să accepte din partea femeii măcar un ban ; în fiecare dimineață la orele șase, nevasta milionarului, o adevărată doamnă, era îmbrăcată ca și „domnișoara“ ei, gata să o ajute pe nepoata și vara lor prin alianță. Și de aproape trei ani, ele spălau paharele și serveau consumațiile, de dimineață pînă

la nouă și jumătate seara, fără nici o zi de repaos. În această carte în care nu există un singur fapt care să nu fie născocit, în care nu există un singur personaj „cu cheie“, în care totul este inventat de mine potrivit necesităților demonstrației mele, trebuie să spun, spre lauda țării mele, că numai rudele milionare ale Françoisei, care-și părăsiseră locul lor tihnit pentru a-și ajuta nepoata fără sprijin, numai aceștia sînt oameni ce există în realitate. Și convins fiind că modestia lor nu va avea de suferit, întrucît ei nu vor citi niciodată această carte, scriu aici, cu o plăcere copilărească și cu adîncă emoție, neputînd cita numele atîtor alți oameni, care au procedat, desigur, la fel și datorită cărora Franța a supraviețuit, numele lor autentic : ei se numesc, și numele lor este, de altminteri, atît de francez, Larivière. Dacă au existat cîțiva păcătoși de învîrțiți, ca tînărul acesta țănoș, îmbrăcat în smoking, pe care-l văzusem la Jupien și a cărui singură preocupare era să știe dacă-l va putea avea pe Léon la ora 10 și jumătate, „întrucît avea să ia masa în oraș“, ei sînt răscumpărați de mulțimea de ne-numărat a tuturor francezilor din Saint-André-des-Champs, de toți soldații admirabili, cu care îi pun pe aceeași treaptă pe Larivieri.

Ca să ațîțe îngrijorarea Françoisei, majordomul îi arăta numere vechi din revista *Lecturi pentru toți* pe care le găsisese și pe a căror copertă (erau numere de dinainte de război) figura „familia imperială a Germaniei“. „Iată-l pe stăpînul nostru de mîine“, îi spunea el Françoisei, arătîndu-i-l pe „Wilhelm“. Ea holba ochii, apoi el

trecea la personajul feminin așezat lângă Wilhelm și spunea : „Iat-o pe Wilhelmesa !“

Plecarea mea din Paris fu amînată din cauza unei vești care, datorită durerii pe care mi-o pricinui, mă făcu pentru cîtva timp incapabil să pornesc la drum. Am aflat, în adevăr, de moartea lui Robert de Saint-Loup, ucis la două zile după întoarcerea lui pe front, în timp ce acoperea retragerea soldaților săi. Nimeni nu nutrise vreodată mai puțină ură față de un alt popor (iar în ce-l privea pe împărat, din motive speciale și poate eronate, el credea că Wilhelm al II-lea căntase mai curînd să împiedice, decît să declanșeze războiul). Nici împotriva germanismului el nu simțea ură ; ultimele cuvinte pe care le auzisem din gura sa, cu șase zile în urmă, fuseseră acelea ale începutului unui lied de Schumann, pe care mi-l fredona pe scară în limba germană, astfel că, din cauza vecinilor, îl rugasem să tacă. Obișnuit, datorită unei educații duse la culme, să-și plivească purtările de orice apologie, de orice invectivă sau gargariseală, el evitase în fața inamicului, ca și în momentul mobilizării, să-și pună viața la adăpost, prin felul său modest de a fi în raport cu ceilalți ce-i simboliza manierele, pînă la modul în care-mi închidea portiera trăsुरii, cînd mă conducea, cu capul gol, de fiecare dată cînd plecam de la el. Timp de mai multe zile am stat închis în odaia mea, gîndindu-mă la el. Îmi aminteam sosirea lui pentru prima oară la Balbec, cînd, îmbrăcat în lenaj alburii, cu ochii săi verzi și sclipitori ca marea, traversase holul de lângă spațioasa sufragerie ale cărei geamuri dădeau spre mare. Îmi aminteam ființa atît de deosebită

care-mi păruse a fi pe atunci, ființa a cărei prietenie mi-o dorisem atît de mult. Această dorință se realizase într-o măsură cu mult mai mare decît aș fi putut să-mi închipui, fără să-mi fi procurat, totuși, aproape nici o plăcere pe atunci, iar apoi îmi dădusem seama de toate marile merite și de alte lucruri pe care le ascundea această aparență elegantă. Pe toate, și ceea ce fusese bun și ceea ce fusese rău, el le dăruise cu larghețe, zi de zi, și, de asemenea, ultima dată, cînd pornise să atace o tranșee, din generozitate, din dorința de a pune la dispoziția altora tot ce posedă, așa cum sărise într-o seară peste canapelele restaurantului pentru a nu mă deranja. Și faptul de a-l fi văzut totuși atît de puțin, în locuri atît de diverse, în împrejurări atît de variate și despărțite prin atitea intervale, în acel hol din Balbec, în cafeneaua din Rivebelle, în cartierul cavaleriei și la cinele militarilor de la Doncières, la tearu, unde pălmuisese un gazetar, la prințesa de Guermantes, îmi evoca imagini și mai impresionante, și mai limpezi ale vieții sale, pe cînd moartea lui mă chinuia cu o durere mai lucidă pe care adeseori nu o simți față de persoanele mai dragi, dar frecventate în mod constant. Imaginea pe care o păstrăm despre acestea nu mai este decît un soi de medie vagă a unei infinități de imagini imperceptibil diferite, iar afecțiunea noastră sătulă nu are, de asemenea — ca în privința celor pe care, fără voia lor și a noastră, nu i-am văzut decît un timp limitat, în cursul unor întîlniri incomplete — iluzia posibilității unei afecțiuni mai mari, de care numai împrejurările ne-ar

fi frustrat¹. La puține zile după cea în care-l zărisem alergînd după monocelul său și închipuindu-mi-l, atunei, atît de mîndru, în holul acela din Balbec apăruse o altă siluetă vie, pe care o văzusem întîia oară pe plaja de la Balbec și care acum nu mai exista nici ea, decît ca o amintire : era Albertine, călcînd în picioare nisipul, în acea seară dintîi, nepăsătoare față de toată lumea și aparținînd mării ca un pescăruș. De ea mă îndrăgostisem atît de repede încît, pentru a putea ieși împreună în fiecare zi, nu mai plecasem niciodată din Balbec să-l văd pe Saint-Loup. Și totuși, povestea relațiilor dintre mine și el sta mărturie, de asemenea, că într-un timp încetasem s-o iubesc pe Albertine, deoarece dacă mă dușesem să stau cităva vreme în preajma lui Robert, la Doncières, mă mînase necazul că sentimentul pe care-l nutream față de doamna de Guermantes nu era împărtășit. Viața lui, precum și cea a Albertinei, pe care le cunoscusem atît de tîrziu, ambele la Balbec, și care se sfîrșiseră atît de repede, abia se încrucișaseră ; el a fost acela, îmi repetam eu, văzînd că suveica sprintenă a anilor țese fire între acele amintiri ale noastre care păreau la început mai fără legătură între ele, el a fost cel pe care-l trimiseseam la doamna Bontemps cînd mă părăsise Albertine. Apoi s-a întîmplat ca viețile lor să aibă fiecare cîte o taină paralelă și pe care eu nu o bănuisem. Secretul lui

¹ În ceea ce o privește pe Françoise, ura ei față de nemți era nemăsurată ; n-o potolea decît ura pe care i-o înspira minștrii noștri. Și nu știu a cui moarte o dorea mai arzător, a lui Hindenburg sau a lui Clemenceau.

Saint-Loup îmi pricinuia acum mai multă tristețe, poate, decît cel al Albertinei, a cărei viață îmi devenise atît de străină. Dar nu mă puteam consola la gîndul că viața ei, ca și cea a lui Saint-Loup, fusese atît de scurtă. Și ea și el îmi spuneau adesea, arătîndu-și grija față de mine : „Dumneata care ești bolnav“. Și, totuși, muriseră ei, ei a căror ultimă imagine, în fața tranșeei, în apele rîului mi-o puteam readuce în fața ochilor despărțită printr-un interval, în fond atît de scurt, de imaginea dinții care, chiar în ce o privea pe Albertine, nu avea altă semnificație pentru mine decît prin asocierea ei cu apusul soarelui pe mare.

Moartea lui a fost primită de către Françoise cu mai multă milă decît cea a Albertinei. Își luă îndată rolul de bocitoare și comentă amintirea celui mort tînguindu-se cu lamentații disperate. Își etala cu ostentație durerea și nu-și lua o expresie insensibilă, întorcînd capul, decît atunci cînd îmi arătam durerea, pe care ea vroia să pară că nu o văzuse. Pentru că, asemenea multor persoane nervoase, nervozitatea altora, prea asemănătoare, probabil, cu a ei, o scotea din fire. Îi plăcea acum să-și manifeste cele mai neînsemnate crize reumatice, o amețală, faptul că se lovise. Dar dacă-i vorbeam de una dintre suferințele mele, redevenea stoică și gravă, prefăcîndu-se că nu a auzit. „Bietul marchiz“, spunea ea, cu toate că nu se putea împiedica să creadă că el ar fi făcut imposibilul ca să nu plece pe front și, odată mobilizat, să fugă din fața primejdiei. „Biata cucoană, spunea ea, gîndindu-se la doamna de Marsantes, cît trebuie să fi plîns cînd a aflat de moartea băiatului ei ! Măcar dacă ar fi

putut să-l revadă, dar e poate mai bine că n-a putut, pentru că avea nasul tăiat în două, a fost cu totul desfigurat“. Și ochii Françoisei se umpleau de lacrimi, prin care răzbătea însă curiozitatea crudă a țărăncii. Fără îndoială că Françoise o compătimea din toată inima pe doamna de Marsantes, în durerea ei, dar îi părea rău că nu cunoștea formele pe care le luase această durere și că nu poate vedea cu ochii ei această suferință adincă. Și intrucît i-ar fi plăcut să plîngă, iar eu să o văd plîngînd, spuse pentru a se îmboldi : „Parcă s-a rupt ceva în mine !“. Și îmi pîndea urmele de întristare cu o aviditate care mă făcu să simulez oarecare răceală, vorbind de Robert. Și probabil mai curînd din spirit de imitație, și pentru că auzise vorbindu-se așa, căci există expresii stereotipe la bucătărie ca și în cenecluri, ea repeta, nu fără a manifesta, totuși, sastifacția omului sărac : „Toate averile lui nu l-au împiedicat să moară ca oricare altul, și nu-i mai slujesc la nimic.“ Majordomul profită de ocazie ca să-i spună Françoisei că faptul era desigur trist, dar că nu conta deloc în comparație cu milioanele de oameni care cădeau zilnic, în ciuda eforturilor pe care le face guvernul de a ascunde lucrul acesta. Dar de astă dată majordomul nu reuși să sporească mîhnirea Françoisei, așa cum intenționase. Căci ea îi răspunse : „E drept că și ei mor pentru Franța, dar ei sînt niște necunoscuți ; e totdeauna mai interesant cînd sînt la mijloc oameni pe care-i cunoști“. Și Françoise, căreia îi plăcea să plîngă, mai adăugă : „Vedeți să aveți grijă să mă înștiințați dacă o să se vorbească de moartea mar-chizului în ziar“.

Robert îmi spusese adesea cu tristețe, cu mult înainte de război : „Oh ! viața mea, să nu vorbim de ea, sînt un om dinainte condamnat“. Făcea, oare, aluzie la viciul pe care reușise pînă atunci să-l ascundă de toată lumea, dar pe care și-l știa și a cărui gravitate și-o exagera, poate, asemeni copiilor care fac pentru prima dată dragoste, sau, chiar înainte de asta, își caută singuri plăcerea, crezîndu-se la fel ca planta ce nu-și poate răs-pîndi polenul fără să nu moară îndată după aceea. Poate că această exagerare se datora, în ce-l privea pe Saint-Loup, ca și în ce-i privește pe copii, nu numai ideii de păcat, cu care nu te-ai obișnuit încă, dar și faptului că o senzație cu totul nouă are o forță aproape teribilă, care va slăbi pe urmă ; dar poate că avea presimțirea unui sfîrșit prematur, la nevoie justificată de moartea tatălui său, decedat destul de tînăr ? Desigur, o astfel de presimțire este aproape imposibilă. Totuși, moartea pare a se supune unor anumite legi. Se spune, de exemplu, deseori că cei născuți din părinți care au murit foarte bătrîni sau foarte tineri sînt aproape siliți să dispară la aceeași vîrstă, cei dinții tirînd pînă la o sută de ani necazuri și maladii incurabile, iar ceilalți, în ciuda unei existențe fericite și igienice, răpuși la data inevitabilă și prematură de o boală atît de potrivită și atît de întîmplătoare (oricîte rădăcini profunde ar fi putut avea în temperament), încît pare o formalitate necesară împlinirii morții. Și nu ar fi oare cu putință ca însăși moartea întîmplătoare — precum cea a lui Saint-Loup, legată, dealtfel, de caracterul său poate în mai multe

feluri decît am crezut de cuviință să o spun — să fie și ea hotărită dinainte, cunoscută doar de zei, nevăzută de oameni, însă dezvăluită de o tristețe semi-inconștientă, semi-conștientă (și chiar, în această din urmă măsură, manifestată față de alții cu acea sinceritate completă cu care se anunță nenorociri de care în sinea ta crezi că poți scăpa și care, totuși, vor veni) caracteristică celui care o poartă și o observă neîncetat în el însuși, ca pe o deviză, ca pe o dată fatală ?

Trebuie să fi fost foarte frumos în acele ultime ore. El care în viață părea totdeauna, chiar cînd ședea, chiar cînd umbla printr-un salon, că-și înfrinează elanul unui atac, ascunzînd cu un suris voința neîmblinzită care se afla în capul său triumphiular, atacase în sfîrșit. Debarasat de cărțile sale, foișorul feudal devenise din nou militar. Și acest Guermantes murise mai fidel sîcși decît fusese în viață, sau, mai bine zis, stirpei sale în care se reîntorcea, în care nu mai era decît un Guermantes, simbol ce se întrupă la înmormîntarea lui în biserica Saint-Hilaire din Combray, tapetată toată cu draperii negre, pe care se reliefa în roșu, sub coroana închisă, fără inițialele prenumelui și fără titluri, litera G de la Guermantes, ceea ce, prin moarte, redevenise.

Chiar înainte de a mă duce la această înmormîntare, care nu avu loc îndată, i-am scris Gilbertei. Ar fi trebuit, poate, să-i scriu ducesei de Guermantes, dar mă gîndeam că ea va accepta moartea lui Robert cu aceeași nepăsare pe care o văzusem manifestînd-o față de moartea atîtor alți oameni care părăuseră a fi atît de strîns

legați de viața ei și că, poate, cu orientarea spiritului său guermantesc, va căuta chiar să arate că nu are superstiția legăturilor de sînge. Eram prea suferind ca să pot scrie la toată lumea. Crezusem altădată că ea și Robert se iubeau în înțelesul cu care se spune aceasta în societatea înaltă, că-și adresau, adică, atunci cînd erau împreună, vorbe tandre, pe care le simțeau în momentul acela. Dar atunci cînd erau departe nu șovăia să o declare idioată, iar ea, dacă încerca uneori o plăcere egoistă văzîndu-l, observasem cum nu era în stare să-și dea cea mai mică osteneală, să uzeze cît de puțin de influența ei pentru a-i face un serviciu sau nici chiar pentru a-l feri de o nenorocire. Răutatea de care dăduse dovadă, refuzînd să-l prezinte generalului de Saint-Joseph, cînd Robert se pregătea să plece din nou în Maroc, demonstra că devotamentul pe care i-l arătase cu ocazia căsătoriei nu fusese decît un fel de compensație, care nu o costa nimic. Așa că m-am mirat foarte mult atunci cînd am aflat că, întrucît fusese suferîndă în momentul morții lui Robert, lumea din jurul ei se crezuse obligată să-i ascundă timp de mai multe zile, sub cele mai amăgitoare pretexte, ziarele care ar fi putut să o informeze despre această moarte, cu scopul de a o feri de șocul pe care l-ar fi putut resimți. Dar mirarea mea spori cînd aflai că, după ce adevărul a trebuit, totuși, să-i fie dezvăluit, ducesa plînsese o zi întregă, se îmbolnăvi, și-i trebui multă vreme — mai bine de o săptămînă, ceea ce era mult pentru ea — să se consoleze. Cînd am aflat despre

această durere, am fost mișcat. Datorită ei, toată lumea putu spune, iar eu pot s-o certific, că între ei exista o mare prietenie. Dar aducându-mi aminte cîte cleветiri mărunte, cîtă rea-voință cuprindea această prietenie cînd era vorba de vreun serviciu, mă gîndesc ce lucru neînsemnat este o mare prietenie în înalta societate.

Dealtfel, ceva mai tîrziu, într-o împrejurare mai importantă din punct de vedere istoric, chiar dacă mă înduioșă mai puțin, doamna de Guermantes se arată, după părerea mea, într-o lumină și mai favorabilă. Ea care, ca tînără fată, arătase atîta nesăbuită îndrăzneală, dacă vă mai amintiți, față de familia imperială rusă și care, odată măritată, le vorbise totdeauna cu o libertate ce dădea uneori naștere la acuzații de lipsă de tact, a fost, poate, singura, după revoluția rusă, care a dat dovadă, în ceea ce privește pe marile ducese și marii duci, de un devotament nemărginit. Chiar numai cu un an înaintea războiului o scosese din sărite pe marea ducesă Vladimir, numind-o mereu pe contesa de Hohenfelsen, soția morgatică a marelui duce Paul, „Marea Ducesă Paul“. Cu toate acestea, imediat după izbucnirea revoluției ruse, domnul Paleolog („Paléo“ pentru cercurile diplomatice care au, ca oricare alte cercuri, astfel de prescurtări, așa-zise spirituale), ambasadorul nostru la Petersburg, fu hărțuit de telegrame de la ducesa de Guermantes, care voia să aibă vești despre marea ducesă Maria Pavlovna. Și timp îndelungat singurele semne de simpatie și respect pe care le primea fără încetare această prin-

tesă îi veneau exclusiv de la doamna de Guermantes.

Saint-Loup pricinui, dacă nu prin moartea sa, cel puțin prin ceea ce fusese în săptămânile care o precedaseră, necazuri mai mari decât cel al ducesei. Într-adevăr, în ziua următoare serii când îl văzusem pe domnul de Charlus, și la două zile după ce baronul îi spusese lui Morel: „Mă voi răzbuna“, demersurile lui Saint-Loup în scopul de a-l găsi pe Morel izbutiseră, adică rezultatul lor fusese că generalul sub ordinele căruia trebuia să se afle Morel, dându-și seama că acesta era dezertor, pusese să fie căutat și arestat și, pentru a se scuza față de Saint-Loup de pedeapsa pe care avea să o sufere cineva de care acesta se interesa, îi scrisese lui Saint-Loup pentru a-l înștiința asupra faptului. Morel nu se îndoi că arestarea lui fusese provocată de pizma domnului de Charlus. Își aminti de cuvintele: „Mă voi răzbuna“, se gândi că în aceasta consta răzbunarea și ceru să facă destăinuiri. „Am dezertat, este adevărat, declară el. Dar dacă am apucat pe calea cea rea, e numai din vina mea?“ Povesti despre domnul de Charlus și despre domnul d'Argencourt, cu care de asemeni se certase, lucruri care, la drept vorbind, nu-l priveau în mod direct, dar pe care aceștia, cu dubla expansiune de amant și de investitor, i le povestiseră, ceea ce duse la arestarea domnului de Charlus și a domnului d'Argencourt în același timp. Această arestare le pricinui amândurora mai puțină durere decât faptul de a fi aflat că fiecare din ei fusese rivalul celuilalt, iar ancheta

descoperi că mai avuseseră enorm de mulți rivali obscuri, de fiecare zi, culeși de pe stradă. Dealtfel, ei fuseseră eliberați curînd. La fel și Morel, pentru că scrisoarea generalului către Saint-Loup îi fusese trimisă înapoi cu mențiunea : „Decedat, mort pe cîmpul de onoare“. Generalul voi să facă pentru defunct ca Morel să fie trimis pe front ; acolo, el s-a comportat vitejește, scăpă din toate primejdiile și se întoarse la sfîrșitul războiului cu crucea pe care domnul de Charlus o solicitase zadarnic pentru el altădată și pe care o datora în mod indirect morții lui Saint-Loup. Mai apoi, m-am gîndit adesea, amintindu-mi de crucea de război pierdută la Jupien, că dacă Saint-Loup ar fi supraviețuit, i-ar fi fost ușor să devină deputat în alegerile care urmau războiului, datorită valului de neghiobie și strălucirii glorioase pe care acesta o lăsă în urma lui, și cînd, dacă invaliditatea unui singur deget, punînd capăt unor secole de prejudecăți, îți dădea posibilitatea să intri printr-o căsătorie strălucită într-o familie aristocratică, crucea de război, fie și obținută la birou, îți era de ajuns ca să intri, prin alegeri triumfale, în Camera deputaților, aproape și la Academia Franceză. Din cauza „sfînteii“ sale familii, alegerea lui Saint-Loup l-ar fi determinat pe domnul Arthur Meyer¹ să verse șuvoaie de lacrimi și cernelă. Dar poate că el iubea prea sincer poporul ca să izbutască să-l cucerească voturile, poporul care fără în-

¹ Gazetar francez (1844—1924), fondator al ziarului monarhist *le Gaulois*. L-a susținut pe generalul Boulanger și a dus, în ciuda originii sale evreiești, o campanie antidreyfusistă (n.t.).

doială i-ar fi iertat, totuși, ținind seama de blazonul său, ideile democratice. Saint-Loup le-ar fi expus, desigur, cu succes în fața unei Camere alcătuite din deputați aviatori. Evident, acești eroi, ca și cîțiva foarte puțini oameni de inteligență superioară, l-ar fi înțeles. Dar datorită împetritării Blocului național fuseseră scoase de la naftalină vechile canalii politice, care se realeg totdeauna. Cele care nu putură să intre într-o Cameră de deputați aviatori cerșiră, ca să intre cel puțin la Academia Franceză, voturile unor mareșali, ale unui președinte al Republicii, ale unui președinte al Camerei etc. Ele nu l-ar fi agreat pe Saint-Loup, în schimb s-au arătat favorabile unui alt obișnuit al lui Jupien, deputatul Acțiunii liberale, care fu reales fără concurent. El nu-și scotea uniforma de ofițer în armata teritorială¹, cu toate că războiul se terminase de mult. Alegerea sa a fost aclamată cu bucurie de către toate ziarele care făcuseră „uniunea” în numele lui, de către doamnele nobile și bogate care nu se mai îmbrăcau decît în zdrențe, dintr-un simțămînt de conveniență și de teama impozitelor, în timp ce agenții de Bursă cumpărau fără încetare diamante, nu pentru nevestele lor, ci pentru că, după ce pierduseră orice încredere în solvabilitatea oricărui popor, ei se puneau la adăpost în această bogăție palpabilă, provocînd, astfel, urcarea acțiunilor de Beers cu o mie de franci...

¹ Unități compuse din soldați prea vîrstnici ca să mai lupte pe front și care primeau diverse sarcini de pază și miliție (n.t.).

Noul sanatoriu în care mă retrăsei nu mă tămădui mai mult decît cel dintîi ; și mai trecură mulți ani pînă să-l părăsesc. În cursul călătoriei cu trenul, pe cînd mă în-
torceam, în fine, la Paris, gîndul că nu sînt înzestrat cu
harul literaturii, care-mi mijise altădată pe meleagurile
Guermantes-ilor și mă bîntuise cu mai multă tristețe
încă de pe cînd mă plimbam zilnic cu Gilberte înainte
de cină, foarte tîrziu în noapte, la Tansonville, gînd pe
care, în ajun de a părăsi această proprietate, aproape
că-l identificasem — citind cîteva pagini din jurnalul
fraților Goncourt — cu vanitatea, cu minciuna literatu-
rii, acest gînd, mai puțin dureros, poate, mai cenușiu,
dacă-i consideram drept obiect nu propria-mi infirmi-
tate, ci inexistența idealului în care crezusem, mă izbi
din nou și cu o putere mai lamentabilă ca oricînd după
ce nu-mi mai venise în minte de foarte multă vreme. Îmi
amintesc că trenul tocmai se oprise în plin cîmp. Soa-
rele lumina pînă la jumătatea trunchiului copacii ce se
înșiruiău de-a lungul căii ferate. „Copacilor, mă gîndeam,
nu mai aveți nimic să-mi spuneți, inima mea moartă nu
vă mai aude. Sînt totuși aici, în mijlocul naturii ; ei
bine, ochii mei observă cu răceală, cu plictis, linia care
desparte trupul vostru luminos de trunchiul adumbrît.
Dacă vreodată am putut să mă cred poet, știu acum că
nu sînt. Poate că în partea cea nouă a vieții mele, atît
de secată, care începe, oamenii vor putea să-mi inspire
ceea ce natura nu-mi mai spune. Însă anii cînd aș fi fost,
poate, capabil să o preamăresc nu vor reveni niciodată”.
Dar oferindu-mi echivalentul unei posibile observări a
oamenilor, care să ia locul unei inspirații imposibile,

știam că încerc doar să-mi găsesc o consolare, și-mi dădeam singur seama că este fără valoare. Dacă într-adevăr aș fi avut o fire de artist, ce plăcere aș fi resimțit în fața acestei perdele de copaci luminată de apusul soarelui, în fața acestor floricele de pe taluz, care se înălțau pînă aproape de treapta vagonului, ale căror petale aș fi putut să le număr și ale căror culori mă voi feri să le descriu, așa cum ar face-o atîția literați de valoare, căci poți, oare, să ai speranța să transmiți cititorului o plăcere pe care tu însuși nu ai simțit-o ? Puțin mai tîrziu văzui cu aceeași indiferență ploaia de raze aurii și portocalii cu care același apus de soare copleșea ferestrele unei case ; și, în sfîrșit, cum ora era înaintată, văzui o altă casă care părea construită dintr-o substanță de un roz foarte ciudat. Făcusem însă aceste diverse constatări cu aceeași totală indiferență cu care, plîmbîndu-mă printr-o grădină cu o doamnă, aș fi văzut o frunză de sticlă și ceva mai departe un obiect dintr-un material asemănător cu alabastrul, a cărui culoare neobișnuită nu m-ar fi scos din plictisul cel mai tinjitor cu toate că, din politețe pentru doamnă, ca să spun ceva, și ca să arăt că am observat această culoare, aș fi semnalat în trecere sticla colorată și bucata de stuc. În aceleași fel, din scrupulozitate, îmi indicam singur, ca unuia care m-ar fi însoțit și care ar fi fost în stare să simtă mai multă plăcere decît mine, răsfringerea soarelui în ferestre și transparența roză a casei. Dar însoțitorul pe care-l făcusem să constate aceste efecte ciudate avea o fire, probabil, mai puțin entuziastă decît mulți oameni bine dis-

puși, pe care o astfel de priveliște îi încântă, deoarece luă cunoștință de aceste culori fără nici o bucurie.

Lunga mea absență din Paris nu-i împiedicase pe unii dintre vechii mei prieteni să continue, întrucît îmi păstrasera numele pe listele lor, să-mi trimită, cu fidelitate, invitații și cînd găsii la întoarcere — împreună cu o invitație la o gustare oferită de Berma, în onoarea fiicei și ginerelui ei — o altă la un matineu care trebuia să aibă loc a doua zi la prințul de Guermantes, triste reflecții făcute în tren nu au constituit unul din motivele cele mai neînsemnate care mă sfătuiră să mă duc acolo. Nu merită, într-adevăr, să renunț la viața unui om de lume, îmi spuneam, întrucît nu sînt sau nu mai sînt făcut pentru faimoasa „treabă“ de care, de atît amar de timp, sper în fiecare zi să mă apuc începînd de mîine, și poate că ea nici nu corespunde realității. La drept vorbind, acest argument era cu totul negativ și răpea pur și simplu valoarea celorlalte argumente care ar fi putut să mă facă să renunț la acest concert monden. Dar ceea ce mă făcu să mă duc acolo a fost numele de Guermantes, uitat cu desăvîrșire de atîta vreme, pentru ca, citit pe o invitație, să-și recapete pentru mine vraja și semnificația pe care i le găseam la Combray, cînd, trecînd înainte de a mă întoarce în strada de l'Oiseau, vedeam de afară, ca într-o lăcuire obscură, vitraliul reprezentîndu-l pe Gilbert cel Rău, sire de Guermantes. Pentru o clipă îmi păruseră din nou cu totul diferiți de oamenii de lume, care nu puteau fi comparați cu ei, după cum nu se putea compara nici un muritor, fie chiar și un suveran; Guermantes-ii fiind ființe ieșite din fecun-

darea aerului înepător și vintos al aceluia sumbru oraș Combray, unde se petrecuse copilăria mea, cu trecutul pe care-l simțeam în străduța aceea, la înălțimea vitraliului. Dorisem să mă duc la familia Guermantes, ca și cum lucrul acesta ar fi trebuit să mă apropie de copilăria mea și de adâncurile memoriei mele, în care o zăream. Și continuasem să recitesc invitația pînă ce literele ce compuneau acest nume atît de bine cunoscut mie și misterios, ca și cel de Combray, revoltîndu-se, își reluară independența și desenară înaintea ochilor mei obosiți un fel de nume pe care nu-l cunoșteam¹.

Ca să mă duc la prințul de Guermantes luai o trăsură, fiindcă el nu mai locuia în vechiul său palat, ci într-altul, magnific, pe care și-l construise în alea du Bois. Oamenii de lume comit o greșală cînd nu înțeleg că dacă vor să avem încredere în ei, ar trebui mai întîi s-o aibă ei înșiși, sau, cel puțin, să respecte elementele esențiale ale credinței noastre. Pe vremea cînd credeam, chiar dacă știam contrariul, că Guermantes-ii locuiau în cutare palat în virtutea unui drept ereditar, a pătrunde în palatul vrăjitorului sau al zinei, a face să se deschidă în fața mea porțile care nu cedează înainte de a se fi rostit formula magică, îmi părea tot atît de greu ca și a obține o convorbire cu înșiși vrăjitorul sau zina. Nimic nu mi-era mai ușor decît să mă determin singur să cred că bătrînul servitor angajat în ajun sau recomandat de către firma Potel și Chabot, era fiul, nepotul, urmașul celor care

¹ Mama tocmai ducîndu-se la un ceai intim la doamna Sazerat, reuniune despre care știa dinainte că va fi foarte plicticoasă, puteam să mă duc, cu conștiința împăcată, la matineul prințesei de Guermantes.

slujeau această familie cu mult înainte de Revoluție, și aveam o nemărginită bunăvoință să numesc portret de strămoș portretul cumpărat cu o lună în urmă la Bernhein cel tânăr. Dar un farmec nu se transvazează, amintirile nu se pot diviza și, din printr-un moment ce el însuși îmi împrăștiase iluziile, nu mai rămânea mare lucru. Tavanele pe care mă temusem să nu le văd prăbușindu-se la anunțul numelui meu și sub care mai pluteau pentru mine temerile de altădată, amestecate cu mult farmec, acopereau seratele unei americane lipsită de interes pentru mine. Bineînțeles, lucrurile ca atare nu au în ele vreo putere și, întrucât noi sîntem cei care le-o conferă, vreun licean burghez trebuie să fi avut acum în fața palatului din alea du Bois aceleași sentimente ca și mine altădată, în fața palatului prințului de Guermantes. Aceasta din cauză că mai era încă la vîrsta încrederii, însă eu o depășisem și pierdusem acest privilegiu așa cîm, după trecerea primei tinereți, pierzi puțința pe care o au copiii de a împărți în fracțiuni digerabile laptele pe care-l înghit, ceea ce-i silește pe adulți să bea, din precauție, lapte în cantități mici, în timp ce copiii pot să-l sugă la nesfîrșit, fără să-și piardă răsufarea. Schimbarea de reședință a prințului de Guermantes avu cel puțin un lucru bun pentru mine, și anume că trăsura care venise să mă ia, și în care făceam reflecțiile de mai sus, trebui să traverseze străzile care duc către Champs-Élysées. Erau foarte prost pavate pe atunci, dar chiar din clipa cînd pornii pe ele, mă desprinsei totuși de gîndurile mele, datorită acelei senzații extrem de blînde pe care o ai cînd, dintr-odată, trăsura

merge mai ușor, mai domol, fără zgomot, ca atunci cînd se deschid grilele unui parc și te avînți pe aleile acoperite cu nisip fin sau cu frunze moarte; realitatea nu oferea nimic din toate acestea, dar simții dintr-odată înlăturarea tuturor obstacolelor exterioare, fiindcă dispărușe pentru mine efortul de adaptare sau de atenție pe care-l faci, chiar fără să-ți dai seama, în fața unor lucruri noi; treceam în acel moment pe străzile, uitate de atîta vreme, pe care o luam altădată cu Françoise, ca să mergem la Champs-Élysées. Solul știa de la sine pe unde să o ia; rezistența lui fusese învinsă. Și ca un aviator care pînă atunci rulase cu greu pe pămînt, „decolînd“ brusc, mă înălțai încet către înălțimile tăcute ale amintirii. În Paris, aceste străzi se vor desprinde totdeauna pentru mine dintr-o altă materie decît celelalte. Cînd ajunsei la colțul străzii Royale, unde se afla pe timpuri, în bătaia vîntului, negustorul de fotografii îndrăgite de Françoise, îmi păru că trăsura, împinsă de sutele de plimbări de odinioară, n-ar putea face altceva decît să întoarcă de la sine. Nu traversam aceleași străzi cu călătorii care se plimbau în ziua aceea, ci un trecut alunecos, trist și blind. Era, dealtfel, format din atîtea trecuturi diferite, că mi-era greu să recunosc cauza melancoliei mele: dacă se datora mersului în întîmpinarea Gilbertei și spaimii că ea nu va veni, proximității unei anumite case în care mi se spusese că Albertine fusese cu Andrée, semnificației de deșertăciune filozofică pe care pare să o capete un drum pe care l-ai urmat de o mie de ori, cu o pasiune care s-a stins fără să fi dat roade, ca acelea pe care, după dejun, porneam atît de

grăbit, atât de înfrigurat, ca să privesc afişele proaspăt lipite ale *Fedrei* sau ale *Dominoului negru*. Ajuns la Champs-Élysées cum nu eram prea dornic să aud în întregime concertul care avea loc la familia Guermantes, îi spusei birjarului să oprească şi eram tocmai pe punctul să cobor ca să fac câţiva paşi pe jos, când fui surprins la vederea unei trăsuri care era, şi ea, pe punctul de a se opri. Un bărbat, cu ochii fieşi, cu mijlocul cocirjat, era mai curînd pus decît aşezat în fund, şi ca să se țină drept făcea eforturile pe care le-ar face un copil căruia i s-ar fi recomandat să fie cuminte. Dar pălăria sa de pai lăsa să se vadă o pădure sălbatică de păr pe de-a-ntregul alb; o barbă albă, ca cea pe care zăpada o face statuilor unor fluvii în grădinile publice, îi curgea de pe bărbie. Era, alături de Jupien, care se agita în jurul lui, domnul de Charlus convalescent după un atac de apoplexie de care nu ştiusese nimic (mi se spusese numai că-şi pierduse vederea; or, nu fusese vorba decît de o tulburare trecătoare; căci vedea din nou foarte bine), şi care, în afară de cazul că pînă atunci se cănişese şi că i se interzisese a se mai obosi cu asta, lăsa să i se vadă strălucind, ca într-un soi de precipitat chimic, tot metalul de care erau saturate şi pe care le aruncau, ca tot atîţia gheizeri, şuviţele acum de argint pur ale părului şi bărbii sale, în timp ce-i imprimau bătrîmului prinţ decăzut majestatea shakespereană a unui rege Lear. Ochii nu rămăseseră în afara acestei convulsiuni totale, a acestei transformări metalurgice a capului, dar, printr-un fenomen contrariu, îşi pierduseră toată strălucirea. Simţeau, în chipul cel mai tulburător, că această strălucire pier-

duită îl umplea de mândrie morală și că astfel viața fizică și chiar intelectuală a domnului de Charlus supraviețuia mândriei aristocratului, despre care un moment s-ar fi putut crede că făcea corp comun cu ele. În clipa aceea, ducându-se probabil tot la prințul de Guermentes, trecu într-o caleașcă doamna de Saint-Euverte, pe care baronul nu o considera altădată destul de distinsă pentru el. Jupien, care-l îngrijea ca pe un copil, îi șopti la ureche că trecea o cunoștință, doamna de Saint-Euverte. Și îndată, cu un efort nemărginit, dar și cu toată silința unui bolnav care vrea să arate că este în stare să facă toate mișcărilor încă greu de făcut, domnul de Charlus își scoase pălăria, se înclină și o salută pe doamna de Saint-Euverte cu același respect cu care ar fi salutat-o pe regina Franței. Poate că exista, în însăși dificultatea cu care saluta domnul de Charlus, un motiv de a proceda în felul acesta, știind că va mișca mai mult printr-un gest care, producând dureri unui bolnav, devenea de două ori mai demn de laudă pentru cel ce-l făcea și măgulitor pentru cea căreia i se adresa, bolnavii exagerând politetea, ca regii. Poate, de asemenea, că mișcărilor baronului mai suferau încă de acea lipsă de coordonare care urmează tulburărilor măduvei spinării și ale creierului, iar gesturile îi depășeau intențiile. În ce mă privește, văzui mai degrabă în aceasta un fel de blindețe cvasifizică, de detașare de realitățile vieții, atât de izbitoare la cei pe care moartea i-a și făcut să intre în umbra ei. Dezvelirea zăcămintelor de argint din păr vădea o schimbare mai puțin profundă decât această inconștientă umilință modenă care răsturna toate raporturile sociale, îl înjosea pe baron în

fața doamnei de Saint-Euverte și ar fi înjosit în fața celei din urmă americane (care ar fi putut să-și ofere, în sfârșit, politețea baronului, pînă atunci inaccesibilă ei) snobismul cel mai arogant. Căci baronul mai trăia totuși, mai gîndea încă ; mîntea nu-i era atinsă. Salutul curtenitor și smerit al baronului adresat doamnei de Saint-Euverte dădea în vileag, mai limpede decît ar fi făcut-o cutare cor al lui Sofocle, cu privire la mîndria umilită a lui Oedip, mai limpede decît moartea însăși și decît orice discurs funebru despre moarte, cît de perisabilă este pasiunea pentru mărirea pămîntești și cît de fragilă este orice trufie umană. Domnul de Charlus, care mai înainte nu ar fi consimțit să cîneze cu doamna de Saint-Euverte, o saluta acum pînă la pămînt¹. A primi omagiul domnului de Charlus însemna pentru doamna de Saint-Euverte încoronarea snobismului, așa cum pentru baron încoronarea snobismului consta în a i-l refuza. Or, după ce izbutise s-o convingă pe o oarecare doamnă de Saint-Euverte cît de caracteristică îi era lui această fire inaccesibilă și prețioasă, domnul de Charlus și-o nimici dintr-o singură lovitură, prin sfiiciunea atentă, prin rîvna timidă cu care își scoase pălăria din care curseră torente de păr argintiu, tot timpul cît își lăsă capul descoperit, din respect, cu elocința unui Bossuet. După ce

¹ O saluta, poate, din pricină că nu cunoștea rangul persoanei (articolele codului social putîndu-se șterge în urma unui atac, la fel ca orice altă parte a memoriei), poate dintr-o lipsă de coordonare a mișcărilor care strămuta în planul de aparență smerită nesiguranța, altminteri arogantă, ce l-ar fi încercat în privința identității doamnei care trecea. O salută cu politețea copiilor care vin, timizi, să dea bună ziua persoanelor mari, la îndemnul mamei lor. Devenise într-adevăr, un copil, fără să aibă mîndria lor.

Jupien îl ajută pe baron să coboare și după ce l-am salutat, baronul îmi vorbește foarte repede, cu o voce atât de imperceptibilă, că nu putui să disting ce-mi spunea, ceea ce-i smulse, când îl făcui să repete ceva pentru a treia oară, un gest de nerăbdare ce mă miră, din cauza impasibilității pe care o arătase figura sa la început și care se datora, desigur, unei urme de paralizie. Însă când m-am obișnuit în fine cu susurul acestor cuvinte murmurate, am observat că bolnavul își păstra cu totul intactă inteligența. Existau, dealtfel, în el doi domni de Charlus, fără să ținem seama și de alții. Dintre cei doi, intelectualul își petrecea timpul plîngîndu-se că devine afazic, că pronunță mereu un cuvînt sau o literă în locul alteia. Dar îndată ce i se întîmpla într-adevăr să greșească, intervenea celălalt domn de Charlus, cel subconștient, tot atât de dornic să stîrnească invidia, pe cît celălalt mila, și care avea cochetării pe care celălalt le disprețuia. El întrerupea imediat fraza începută, ca un șef de orchestra ai cărei muzicanți se încurcă, și cu o infinită ingeniozitate adăuga ceea ce se potrivea apoi la cuvîntul rostit în realitate în locul altuia dar care părea să fi fost ales de către baron. Îi rămăsese neatinsă chiar și memoria, din ungherele căreia dădea la iveală, cu o cochetărie care-i pricinuia totuși o osteneală foarte anevoioasă, cutare amintire veche, fără importanță, ce se referea la mine și-mi arăta că-și păstrase sau că-și redobîndise întreaga limpezime a minții. Îmi spuse, de exemplu, fără să miște capul sau ochii, sau să modifice măcar o inflexiune a debitului său verbal: „Iată un stîlp cu un afiș asemănător celui în fața căruia mă aflam cînd v-am văzut

pentru prima dată la Avranches, nu, mă înșel, la Balbec".
Și, într-adevăr, era o reclamă pentru același produs.

La început abia distingeam ce spune, așa cum nu vedeai nimic într-o cameră cu toate perdelele trase. Dar, ca și ochii în penumbră, urechile mele se obișnuiră curînd cu acest pianissimo. Cred, de asemenea, că el se întărise treptat în timp ce baronul vorbea, fie că slăbiciunea vocii lui provenea în parte dintr-o aprehensiune nervoasă, care se risipea cînd, distras de către un terț, nu se mai gîndea la ea ; fie că, dimpotrivă, această slăbiciune corespundea stării lui reale, iar puterea momentană cu care urca tonul în cursul conversației era provocată de o excitație factice, trecătoare și mai curînd nefastă, care-i făcea pe străini să spună : „Îi merge mai bine, nu trebuie să se gîndească la boala lui", însă care, din contră, i-o înrăutățea, provocîndu-i noi crize. Oricum ar fi fost, baronul își arunca în momentul acela (și chiar ținînd seama de adaptarea mea) cuvintele mai tare, ca marea, pe timp urît, micile ei valuri zbuciumate. Iar ceea ce-i rămăsese de la recentul atac te făcea să auzi în fundul cuvintelor sale ceva ca un uruit de pietre rostogolite. Dealtfel, continuînd să-mi vorbească despre trecut, probabil ca să-mi demonstreze că nu și-a pierdut memoria, el îl invoca într-un mod macabru, însă fără tristețe. Nu înceta să-i înșire pe toți cei din familia sau din lumea lui, care nu mai existau, parcă nu atît cu mîhnirea, cît cu mulțumirea de a le fi supraviețuit. Părea că amintindu-și de moartea lor, își dădea mai bine seama de drumul său pe calea însănătoșirii. Cu o asprime aproape triumfală, repetă pe un ton uniform, ușor bilbîit și cu

surde rezonanțe cavernoase : „Hannibal de Bréauté, mort ! Antoine de Mouchy, mort ! Charles Swann, mort ! Adalbert de Montmorency, mort ! Boson de Talleyrand, mort ! Sosthène de Doudeauville, mort !“ Și de fiecare dată cuvântul „mort“ părea să cadă asupra acestor defuncți ca o lopată mai grea de pământ, aruncată de un gropar care ținea să-i cetluiască mai adânc în mormînt.

Ducesa de Létourville, care nu mergea la matineul prințesei de Guermantes, deoarece fusese multă vreme bolnavă, trecu în momentul acela pe jos pe lângă noi și, observîndu-l pe baron, de a cărui criză recentă nu știa nimic, se opri să-i spună bună ziua. Dar boala de care tocmai suferise n-o făcea să înțeleagă mai bine suferințele altora, ci să le suporte cu mai mare nărdare, cu proastă dispoziție nervoasă, amestecată, poate, cu multă compasiune. Auzindu-l pe baron pronunțînd cu greutate unele cuvinte, și cu greșeli, văzînd cu cită trudă își mișcă brațul, ea ne aruncă pe rînd o privire lui Jupien și mie, ca și cum ar fi vrut să ne ceară explicația unui fenomen atît de șocant. Cum noi nu spuneam nimic, ea îi adresă domnului de Charlus însuși o privire lungă, plină de tristețe, dar și de mustrări. Avea aerul de a-i reproșa că se afla cu ea afară, într-o atitudine la fel de puțin obișnuită ca și atunci cînd ar fi ieșit fără cravată sau desculț. Cînd baronul comise încă o greșeală de pronunție, durerea și indignarea ducesei sporind în același timp, ea-i spuse baronului : „Palamède !“, pe tonul întrebător și iritat al oamenilor prea nervoși, care nu pot suporta să aștepte un moment, iar dacă-i lași să intre îndată, cerîndu-ți scuze că-ți termini

toaleta, ei îți spun cu amărăciune, nu pentru a se scuza, ci pentru a scuza : „Păi atunci, te deranjez !“ ca și cum ar fi o crimă din partea celui pe care-l deranjezi. În cele din urmă ne părăsi, cu un aer din ce în ce mai mîhnit, spunîndu-i baronului : „Ai face mai bine să te întorci acasă“.

Domnul de Charlus ceru să se așeze pe un fotoliu pentru a se odihni, timp în care Jupien și cu mine am face cîțiva pași, și scoase cu greu din buzunar o carte, care-mi păru că este de rugăciuni. Nu mă stingherca să pot afla de la Jupien mai multe amănunte despre starea sănătății baronului. „Sînt fericit că pot sta de vorbă cu dumneavoastră, domnule, spuse Jupien, dar nu vom merge mai departe de Rond-Point. Baronul, slavă Domnului, se simte bine acum, dar nu îndrăznesc să-l las prea mult timp singur, el este mereu același, are inima prea bună și ar da altora tot ce are; dar asta nu-i încă tot: e tot așa de crai ca în tinerețe și sînt nevoit să deschid bine ochii“. „Cu atît mai mult cu cît și i-a redeschis și el, răspunsei; am fost foarte mîhnit auzind că-și pierduse vederea“. „Într-adevăr, paralizia îi atinsese ochii, nu mai vedea deloc. Gîndiți-vă că în timpul tratamentului, care i-a făcut, dealtfel, atît de mult bine, a rămas cîteva luni fără să vadă mai bine decît un orb din naștere“, „Aceasta, cel puțin, ar fi trebuit să facă inutilă în mare măsură supravegherea dumitale?“ „Cîtuși de puțin; abia ajuns într-un hotel, mă întreba cum arată cutare persoană de serviciu. Îl asiguram că nu erau pe acolo decît niște slujenii. Însă el simțea că lucrul acesta nu putea fi general și că, probabil, uneori mințeam. Ce spuneți de ștrengarul ăsta! Și apoi avea un fel de fler ; se

lua poate după voce, știu și eu? Atunci potrivea lucrurile în așa fel, încît să mă trimită să fac de urgență niște comisiioane. Într-o zi — mă iertați că vă spun aceasta, dar ați fost, din întîmplare, într-o zi la Templul Desfriului, deci n-am ce să ascund (dealtfel, manifesta totdeauna o satisfacție destul de puțin simpatică atunci cînd se fălea cu secretele pe care le deținea) — mă întorceam dintr-o cursă așa-zis urgentă, cu atît mai grabnic cu cît îmi închipuiam că fusese pusă la cale cu un scop anumit, și chiar în momentul cînd mă apropiam de odaia baronului, auzii o voce care spunea: «Ce?» «Cum așa, răspunse baronul, a fost deci pentru prima oară» Am intrat fără să bat, și ce spaimă am mai tras! Baronul, înșelat de vocea, într-adevăr mai puternică decît e de obicei la vîrsta asta (și în perioada aceea baronul era orb cu desăvîrșire), se afla, el, căruia altădată îi plăceau persoanele mai curînd mature, cu un copil.“

Mi s-a povestit că în epoca aceea era aproape zilnic pradă unor crize de depresiune mintală caracterizate nu tocmai prin divagări, ci prin mărturisirea cu voce tare — în fața unor terțe persoane, de a căror prezență sau severitate uita — a unor opinii pe care de obicei le ascundea, de pildă, germanofilia sa. Astfel, la multă vreme după sfîrșitul războiului, el se văita de înfrîngerea nemților, printre care socotea că se numără, și spunea cu trufie: „Și totuși nu se poate să nu ne luăm revanșa, căci am dovedit că noi am fost capabili de o rezistență mai mare și am avut organizarea cea mai bună“. Sau confidențele sale își schimbau caracterul, și el exclama cu furie: „Să nu-mi mai vină lordul *** să repete ce spuneau ieri cînd

mă țineam cu dinții să nu le răspund : «Știți bine că faceți parte dintre ei cel puțin tot atîta ca mine»“. De prisos să adăugăm că atunci cînd domnul de Charlus făcea astfel, în momentele în care nu era, cum se spune, prea „prezent“, mărturisiri germanofile sau de altă natură, persoanele din anturajul său, fie Jupien, fie ducesa de Guermantes, obișnuiau să întrerupă discursul imprudent și să-îdea, pentru terții mai puțin intimi și mai indiscreți, o interpretare forțată, dar onorabilă. „Dar, Dumnezeu! exclamă Jupien, aveam dreptate cînd spuneam să nu ne îndepărtăm, iată-l că a și găsit mijlocul de a intra în vorbă cu un băiat de la grădinărie. Rămîneți cu bine, domnule, e mai potrivit să ne despărțim și să nu-mi părăsesc nici o clipă bolnavul, care nu mai e decît un copil mare.“

Coborii din nou din trăsură, puțin înainte de a ajunge la prințesa de Guermantes și începui să mă gîndesc iarăși la acea tinjeală, la acea plictiseală ce pusese stăpînire pe mine în ajun cînd încercasem să fiu atent la linia care, într-una din regiunile cunoscute ca fiind printre cele mai frumoase din Franța, despărțea umbra de lumină pe copaci. Desigur, concluziile intelectuale pe care le trăseseam nu-mi mai afectau, astăzi, la fel de crud sensibilitatea. Ele rămîneau aceleași. Dar ca de fiecare dată cînd cineva mă smulgea din obiceiurile mele, cînd ieșeam la altă oră, într-un loc nou, simțeam o plăcere intensă. Cea de astăzi mi se părea pur frivolă, plăcerea de a mă duce la un matineu la doamna de Guermantes. Dar întrucît știam acum că nu puteam ținti mai sus de plăcerile frivole, la ce bun să mi le refuz ? Îmi repetam că, încercînd să fac această

descriere, nu resimțisem nimic din entuziasmul care nu este singurul, dar este primul criteriu al talentului. Încercam acum să-mi extrag din memorie alte „instantanee“, mai cu seamă instantanee pe care ea le luase la Venetia, dar chiar numai cuvîntul acesta mi-o restituia plicticoasă ca o expoziție de fotografii, și nu resimțeam mai multă dorință, mai multă aplecare să descriu astăzi ceea ce văzusem altădată, decît aș fi simțit ieri descriind pe loc ceea ce observasem cu o privire meticuloasă și rece. Peste puțin, atîți prieteni pe care nu-i văzusem de atîta vreme îmi vor cere, probabil, să nu mă mai retrag în singurătate și să le dedic lor zilele mele. Nu exista nici un motiv să-i refuz, întrucît aveam acum dovada că nu mai eram bun de nimic, că literatura nu mai putea să-mi dea nici o bucurie, fie din vina mea, fiind prea puțin dotat, fie din pricina ei, dacă, într-adevăr, era mai puțin încărcată de realitate decît o crezusem.

Cînd mă gîndeam la ceea ce-mi spusese Bergotte : „Ești suferînd, însă nu ești de plîns, căci ai bucuriile spîritului“, înțelegeam cît se înșelase în privința mea ! Cît de puțină bucurie îmi oferea această luciditate sterilă ! Adaug, chiar, că dacă gustam, cîteodată, poate, plăceri — nu intelectuale — le risipeam mereu pentru o altă femeie ; astfel încît Destinul, chiar dacă mi-ar fi acordat încă o sută de ani de viață, și fără infirmități, n-ar fi făcut decît să adauge prelungiri succesive unei existențe tărăgănate, despre care n-ai putea spune pentru ce s-ar mai prelungi, și încă multă vreme. În ce privește „bucuriile intelectuale“, puteam, oare, să numesc astfel constatările reci pe care ochiul

meu clarvăzător sau judecata mea întemeiată le releva fără nici o plăcere și care rămineau sterile ?

Dar, uneori, tocmai în momentul cînd totul ni se pare pierdut, vine avertismentul care ne poate salva : ai bătut la toate ușile în dosul cărora nu este nimic, și de singura prin care poți să intri și pe care ai putea să o cauți zadarnic timp de o sută de ani, te izbești fără să-ți dai seama, și ea se deschide.

Frămîntat de gîndurile triste de care vorbeam adineuri, intrasem în curtea palatului Guermantes-ilor, fără să observ, în neatenția mea, o mașină care înainta ; la strigătul șoferului, de-abia am avut timp să mă dau la o parte, trăgîndu-mă destul de mult înapoi ca să mă împiedic fără să vreau de pietrele neregulate ale pavajului, în spatele căruia se afla un adăpost pentru mașini. Dar în clipa cînd, regăsindu-mi echilibrul, pusei piciorul pe o piatră ceva mai puțin înaltă decît cea din fața ei, toată descurajarea mea dispăru în prezența aceleeași mulțumiri pe care, în diferitele perioade ale vieții, mi-o procurase vederea unor arbori ce-mi păruseră identici cu cei pe care-i zărisem în timpul unei plimbări cu trăsura în jurul Balbec-ului, vederea clopotnițelor din Martinville, savoarea unei prăjituri înmuiată într-o infuzie, atîtea alte senzații despre care am vorbit și pe care mi se părise că le sintetizează ultimele opere ale lui Vinteuil. Ca și în momentul cînd savuram prăjitura, orice neliniște în legătură cu viitorul, orice îndoială intelectuală se împrăștiase. Cele ce mă copleșeau o clipă mai înainte în privința vocației mele literare și chiar a realității literaturii pieriseră ca

prin minune. Fără să fi descoperit nici un raționament nou, fără să fi găsit nici un argument hotărîtor, dificultățile de nerezolvat de mai adineauri pierduseră orice însemnătate. De data aceasta însă eram cu totul hotărît să nu mă mai resemnez a nu ști pentru ce, așa cum făcusem în ziua cînd gustasem dintr-o prăjitură înmuiată într-o infuzie. Starea de fericire pe care tocmai o încercasem era într-adevăr aceeași pe care o simțisem pe cînd degustam prăjitura, dar atunci amînasem să-i caut cauzele profunde. Deosebirea, pur materială, se afla în imaginile evocate ; azurul adînc îmi îmbăta ochii, impresii de răcoare, de lumină orbitoare mă prindeau în vârtejul lor, iar dorința mea de a le pătrunde, fără a îndrăzni să mă mișc mai mult decît atunci cînd, gustînd savoarea prăjiturii, încercam să aduc în fața ochilor ceea ce-mi amintea, continuam să mă clatin, așa cum făcusem adineauri, cu un picior pe piatra mai înaltă din pavaj, iar cu celălalt pe cea mai joasă, cu riscul de a stîrni risul mulțimii nenumerate de șoferi. De fiecare dată cînd nu refăceam decît materialmente același pas, nu izbuteam nimic ; dar dacă reușeam, uitînd de recepția de la Guermantes-i, să retrăiesc ceea ce simțisem așezîndu-mi în felul acela picioarele, din nou viziunea orbitoare și nelămurită mă atîngea ușor, de parcă mi-ar fi spus : „Prinde-mă în momentul trecerii, dacă ai puterea să o faci și caută să rezolvi enigma fericirii pe care ți-o ofer“. Și aproape îndată o recunoscui : era Veneția, care nu răspunsese niciodată cu nimic efortărilor mele de a o descrie și pretinselor instantanee luate de memoria mea și pe care senzația resimțită odinioară pe cele două dale inegale ale

baptisteriului din San Marco mi-o redase dimpreună cu toate celelalte senzații ce i se adăugaseră în ziua aceea, și care rămăseseră în așteptare, la locul lor, de unde o întimplare bruscă le scosese în mod imperios din șirul zilelor uitate. Tot așa și gustul acelei prăjiturile îmi amintise Combray-ul. Dar de ce imaginea Combray-ului atunci, și a Veneției acum îmi deșteptase o bucurie asemănătoare cu o certitudine, suficientă, fără alte dovezi, să mă facă indiferent în fața morții ?

Tot întrebându-mă și fiind acum hotărît să găsesc răspunsul, intrai în palatul familiei Guermantes, pentru că totdeauna lăsăm să treacă înaintea muncii lăuntrice pe care o avem de îndeplinit, rolul aparent pe care-l jucăm : în ziua aceea — cel al unui invitat. Când am ajuns însă la etajul întâi, un majordom mă rugă ca, pînă la terminarea bucății care se cînta, să intru pentru un moment într-un salonaș-bibliotecă de lângă bufet, întrucît prințesa interzisese să se deschidă ușile în timpul concertului. Or, chiar în clipa aceea, un al doilea avertisment apăru ca să-l întărească pe cel pe care mi-l dăduseră pietrele inegale ale caldarîmului, și să mă îmboldească să stărui în misiunea mea. Într-adevăr, încercînd zadarnic să nu facă zgomot, un servitor lovise cu o lingură o farfurie. Mă năpădi același soi de fericire pe care mi-l procuraseră dalele inegale ; senzația era tot de mare căldură, dar cu totul diferită : amestecată cu un iz de fum, domolită de mireasma proaspătă a unui colț de pădure ; recunoscuî că ceea ce-mi părea atît de plăcut era același șir de copaci pe care mi se păruse plictisitor să-l observ și să-l descriu, și în fața

căruia, într-un fel de ameteală, crezusem o clipă că mă aflu, destupînd cutiuța de bere pe care o aveam în vagon, într-atît, înainte de a avea timpul să-mi revin, zgomotul identic al linguriței ciocnită de farfurie îmi dăduse iluzia zgomotului făcut de ciocanul unui împiecat care aranjase ceva la o roată a trenului, pe cînd ne aflam opriți lîngă păduricea aceea. Atunci, s-ar fi spus că semnele care trebuiau să mă scape în ziua aceea de descurajare și să-mi redea încrederea în literatură țineau foarte mult să se înmulțească, deoarece, recunoscîndu-mă, un majordom care era de mult timp în serviciul prințului de Guermantes îmi aduse în bibliotecă unde mă aflam, pentru a mă scuti să merg pînă la bufet, mai multe prăjiturile uscate și un pahar de oranjadă. Dar de îndată ce m-am șters la gură cu șervetul ce mi-l dăduse, ca un personaj din *O mie și una de nopți* care, fără să-și dea seama, îndeplinește tocmai ritul care face să apară, vizibil numai lui, un geniu supus, gata să-l ducă în depărtare, o altă viziune a cerului îmi trecu prin fața ochilor ; dar cerul era pur și salin, umflîndu-și sînii albaștri ; impresia fu atît de puternică, încît clipa pe care o trăiam părea să fie cea prezentă, iar eu, mai năucit decît în ziua cînd mă întrebam dacă voi fi, într-adevăr, primit de prințesa de Guermantes sau dacă totul se va nărui, credeam că servitorul tocmai deschisese fereastra spre plajă și că totul mă invita să cobor pentru a mă plimba de-a lungul digului asaltat de valuri ; șervetul pe care-l luasem să mă șterg la gură avea exact acelaș gen de rigiditate și apret ca și cel cu care-mi venise atît de greu să mă șterg în fața ferestrei,

În prima zi a sosirii mele la Balbec. Acum, în fața bibliotecii palatului Guermantes-ilor, el desfășura, împărțit în cutele și indoiturile lui, penajul unui ocean verde și albastru ca o coadă de păun. Și mă bucuram nu numai de aceste culori, dar și de acel moment din viața mea care le stîrnise, și probabil năzuise către ele, de care ține știe ce sentiment de oboșală sau de tristețe mă împiedicase poate să mă bucur la Balbec, însă acum, liberat de ceea ce este nedesăvîrșit în percepția exterioară, pur și descărnat, mă umplea de fericire.

Bucata ce se cînta putea să se termine dintr-o clipă într-alta și puteam să fiu obligat să intru în salon. De aceea mă străduiam să încerc a înțelege cît mai repede și mai limpede cu putință specificul plăcerilor asemănătoare pe care tocmai le resimțisem de trei ori în decurs de cîteva minute și apoi să desprind învățămintele pe care trebuia să le trag. Nu mă interesa totala deosebire care există între impresia adevărată pe care ne-a făcut-o un lucru și cea factice pe care ne-o oferim cînd încercăm să ni-l reprezentăm dinadins. Amintindu-mi foarte bine cu ce indiferență relativă putuse altădată vorbi Swann despre zilele cînd fusese iubit, pentru că sub această frază el vedea altceva decît ceilalți, și de durerea bruscă pe care i-o pricinuisese scurta frază a lui Vinteuil, zugerăvind-i chiar acele zile, așa cum le simțise odinioară, înțelegeam perfect că ceea ce trezise în mine senzația dalelor inegale, rigiditatea șervetului, gustul prăjiturii, nu aveau nici o legătură cu ceea ce căutam adesea să-mi amintesc despre Veneția, despre Balbec, despre Combray, cu ajutorul unei aduceri aminte uniforme ; și înțelegeam că

viața putea fi socotită mediocră, cu toate că în anumite momente pare atît de frumoasă, pentru că în primul caz o judeci și o depreciezi după cu totul altceva decît este ea ca atare, după imagini care nu păstrează nimic din ea. Luai cel mult seama, lăaturalnic, că diferența ce există între fiecare din impresiile reale — diferențe explicînd pentru ce o zăgrăvire uniformă a vieții nu poate fi asemănătoare — se datora probabil faptului că cel mai mărunt cuvînt rostit într-o perioadă a vieții noastre, cel mai neînsemnat gest făcut era înconjurat, purta în el, răsfrîngerea unor lucruri care în mod logic nu-i aparțineau, fiind despărțite de acesta prin inteligența care nu avea ce face cu ele pentru nevoile rațiunii. Însă în mijlocul lor — aici reflexul roz al serii pe peretele înflorat al unui restaurant cîmpenesc, senzația de foame, dorința de femei, plăcerea luxului, dincolo volutele albastre ale mării matinale învăluind fraze muzicale ce se desprind din ea părelnic ca niște umeri de ondine — gestul, actul cel mai simplu, se află prins ca într-o mie de vase închise, dintre care fiecare ar fi umplută cu lucruri de culori, de miresme, de temperaturi cu totul deosebite ; fără să ținem seama că aceste vase, așezate pe toată înălțimea anilor noștri, în timpul cărora noi nu am încetat să ne schimbăm, fie și numai ca iluzie și gînd, sînt plasate la altitudini foarte diferite și ne dau senzația unor ambianțe deosebit de variate. Este adevărat că aceste schimbări le-am săvîrșit pe nesimțite ; dar între amintirea care ne revine pe neașteptate și starea noastră actuală, la fel ca între două amintiri de ani, de locuri, de ore deosebite,

distanța este atât de mare, că ar fi suficientă, independent chiar de o originalitate specifică, să le facă de ne-comparat între ele. Da, dacă din pricina uitării, amintirea nu a putut să stabilească nici o legătură, nici o verigă între ea și minutul prezent, dacă a rămas la locul său, la data sa, dacă a păstrat distanțele, izolarea ei în scobitura unei văi sau pe virful unei culmi, ne face deodată să respirăm un aer nou, tocmai pentru că este aerul respirat altădată, acest văzduh proaspăt pe care poezii au încercat în zadar să-l facă să domnească în Paradis și care nu ar putea da asemenea senzație profundă de reînnoire decît în cazul în care ar mai fi fost tras în piept o dată, fiindcă adevăratele paradisuri sînt acelea pe care le-ai pierdut.

Și, în treacăt, îmi dădui seama că în opera de artă pe care mă și simțeam gata s-o întreprind, fără să mă fi hotărit în mod conștient, mă voi izbi de mari dificultăți. Căci ar trebui să execut părțile succesive dintr-o materie foarte diferită de aceea care s-ar potrivi amintirilor despre diminețile pe malul mării sau despre după-amiezele la Veneția, dacă aș vrea să descriu serile de la Rive-belle cînd, în sufrageria deschisă spre grădină, căldura începea să slăbească, să scadă și în care o ultimă rază de soare mai lumina trandafirii de pe pereții restaurantului, în timp ce ultimele acuarele ale zilei se mai vedeau încă pe cer — o materie distinctă, nouă, de o transparentă, de o sonoritate specială, compactă, înviorătoare și roză.

Treceam cu repeziciune peste toate, solicitat imperios cum eram să cercetez cauza acestei mari fericiri, a carac-

terului de certitudine cu care se impunea ea, cercetare pe care altădată o amînaserî. Or, cauza aceasta o ghiceam comparînd diversele impresii de fericire care aveau ca trăsătură comună faptul că le simţeam în momentul de faţă şi totodată într-un moment îndepărtat, pînă la cotropirea prezentului de către trecut, pînă la a mă determina să şovăi în care din ele mă aflu ; la drept vorbind, fiinţa din mine care gusta atunci această impresie o savura în ceea ce ea avea comun într-o zi de odinioară şi de acum, în ceea ce ea avea extratemporal, fiind vorba de o fiinţă ce nu apărea decît atunci cînd, printr-una din acele identităţi între prezent şi trecut, putea să se afle singurul mediu unde i se îngăduia să trăiască, să se bucure de esenţa lucrurilor, adică în afara timpului. Aceasta explica faptul că gîndurile neliniştitoare în legătură cu moartea încetaseră să mă bîntuie în momentul în care recunoscusem, în mod inconştient, gustul acelei prăjiturile, întrucît în momentul acela fiinţa ce fusesem era o fiinţă extratemporală şi, în consecinţă, nepăsătoare în faţa vicisitudinilor viitorului. Această fiinţă nu mă întîmpinase niciodată, nu se manifestase niciodată decît în afara acţiunii, a plăcerii imediate, de fiecare dată cînd miracolul unei analogii mă făcuse să evadesc din prezent. Numai ea avea putinţa să mă facă să regăsesc zilele de odinioară, timpul pierdut, în faţa căruia eforturile memoriei şi ale minţii mele eşuau totdeauna.

Şi dacă poate adineauri mi se părea că Bergotte greşise altădată vorbind de bucuriile vieţii spirituale, cauza era că în momentul acela numeam „viaţă spirituală“ raţionalmente logice fără legătură cu ea, cu ceea ce se afla în

mine în momentul acela — întocmai așa cum putusem găsi lumea și viața plictisitoare pentru că le judecam după anumite amintiri lipsite de adevăr, în timp ce aveam atîta poftă de a trăi acum, cînd renăscuse în mine, de trei ori, un autentic moment al trecutului.

Numai un moment al trecutului ? Mult mai mult poate ; ceva care, propriu totodată trecutului și prezentului, este mai esențial decît ele amîndouă. De atîtea ori, în decursul vieții, realitatea mă decepționase pentru că în momentul cînd o percepeam, imaginația mea, singurul organ pentru a mă bucura de frumusețe, nu putea să i se aplice, în virtutea legii inevitabile care pretinde că nu se poate imagina decît ceea ce este absent. Și iată că deodată efectul acestei legi crude se găsisse anihilat, suspendat, printr-un minunat expedient al naturii, care făcuse să reverbereze o senzație — zgomotul furculiței și al ciocanului, același titlu de carte etc. — în același timp în trecut, ceea ce îi dădea imaginației mele posibilitatea să o guste și în prezent, cînd tulburarea efectivă a simțurilor mele prin zgomot, prin contactul cu lenjeria etc. adăugase iluziilor imaginației ceea ce de obicei le lipsește, ideea de existență — și datorită acestui subterfugiu îngăduise ființei mele să obțină, să izoleze, să imobilizeze — fulgerător — ceea ce ea nu prinde niciodată : puțin timp în stare pură. Ființa ce renăscuse în mine cînd auzisem cu un asemenea fior de fericire zgomotul comun totodată linguriței care atinge farfuria și ciocanului care lovește roata, diferenței de nivel dintre pietrele de caldarîm din curtea Guermantes-ilor și cele din baptisteriul de la San Marco, această ființă se hrănește numai cu esența lucrurilor, și numai în

ea își găsește subzistența, desfătărilor. Ea lincezește dacă cercetează prezentul, în care simțurile sale nu i-o pot crea, scrutind trecutul pe care mintea îl seacă, în așteptarea unui viitor pe care voința îl clădește din fragmente ale prezentului și ale trecutului, cărora le mai sustrage o parte din realitate, păstrînd doar ceea ce este de folos scopului utilitar, strict uman, pe care li-l atribuie. Dar de îndată ce un zgomot auzit, un miros respirat altădată se alcătuiesc din nou, simultan în prezent și în trecut, reale fără să fie actuale, ideale fără să fie abstracte, esența permanentă și de obicei ascunsă a lucrurilor este eliberată și eul nostru cel adevărat care părea uneori de multă vreme mort, însă nu era cu totul, se trezește, se însuflețește, primind hrana cerească ce-i este oferită. O clipă eliberată din ordinea timpului l-a recreat în noi, pentru a se face simțită, pe omul eliberat din ordinea timpului. Și aceasta, se înțelege, că va fi încrezător în bucuria lui, chiar dacă modestul gust al unei prăjituri nu pare, logic vorbind, să conțină motivele unei astfel de bucurii. Se înțelege că vorba „moarte“ nu are sens pentru el ; situat în afara timpului, ce teamă i-ar putea inspira viitorul ?

Dar această iluzie care-mi puneă alături un moment al trecutului, incompatibil cu prezentul, această iluzie nu dura. Desigur, poți prelungi viziunile memoriei voluntare care nu ne zălogesc mai multe forțe decît pentru a răsfoi o carte cu poze. Așa, de pildă, odinioară, în ziua cînd trebuia să mă duc pentru prima oară la prințesa de Guermantes, privisem alene și după plac, din curtea însořită a casei noastre de la Paris, cînd piața bisericii din Combray, cînd plaja de la Balbec, așa cum aș fi ilustrat ziua aceea răsfoind

un caiet de acuarele pictate în diferitele locuri pe unde fusesem, și îmi spuseseam cu plăcerea egoistă a unui colecționar, catalogînd în felul acesta ilustrațiile din memoria mea : „Am văzut, totuși, lucruri frumoase în viață“. Atunci, memoria mea atesta, desigur, diferența senzațiilor, dar ea nu făcea altceva decît să combine elemente omogene. Lucrurile nu se mai prezentaseră la fel în privința celor trei amintiri pe care tocmai le depănasem și cînd, în loc să-mi fac o idee mai măgulitoare despre eul meu, aproape că, dimpotrivă, mă îndoisem de realitatea actuală a acestui eu. La fel ca în ziua cînd înmuiasem prăjitura în infuzia caldă, în miezul locului unde mă aflam, fie că fusese, ca în ziua aceea, camera mea de la Paris, sau, ca în momentul de față, biblioteca prințului de Guermantes, sau, ca o clipă mai înainte, curtea palatului său, exista în mine, iradiînd în jurul meu o zonă restrînsă, o senzație (gustul prăjiturii înmuiate, zgomotul metalic, senzația pasului) care era comună acestui loc unde mă găseam și de asemenea unui alt loc (camera mătușii mele Octave, vagonul de tren, bapisteriul din San Marco). Iar în momentul cînd mă gîndeam astfel, zgomotul strident al unei conducte de apă, cu totul asemănător țipetelor prelungi pe care, cîteodată, în serile de vară, le lansau vasele de agrement în largul Balbecului, mă făcu să resimt (așa cum mă mai făcuse o dată la Paris, într-un mare restaurant, priveliștea unei sufragerii luxoase, pe jumătate goală, estivală și călduroasă) ceva mult mai puternic decît o senzație analogă celei pe care o aveam la sfîrșitul după-amiezii la Balbec, cînd, toate mesele fiind deja acoperite cu fețele de masă și cu argintăria pusă pe

vastele ferestre erau larg deschise spre dig, fără nici un interval, fără nici un „plin“ de sticlă sau de piatră, în timp ce soarele apunea domol pe marea pe care începeau să rătăcească vasele, eu nu trebuia, ca să mă alătur Albertinei și prietenelor ei ce se plimbau pe dig, decât să pășesc peste cadrul de lemn, doar cu puțin mai înalt decât glezna mea, în a cărui lemnărie fuseseră încastrate, pentru aerisirea hotelului, toate geamurile care se continuau. Dar amintirea dureroasă de a fi iubit-o pe Albertine nu se amesteca cu această senzație. Numai morții ne lasă amintiri dureroase. Acestea însă pier repede și în jurul mormintelor lor nu mai rămâne decât frumusețea naturii, tăcerea, puritatea văzduhului. Zgomotul conductei de apă mă făcea dealtfel să simt nu numai un ecou, o copie a unei senzații trecute, ci senzația însăși. În cazul acesta, ca și în toate cele precedente, senzația comună căutase să creeze din nou în jurul ei locul de odinioară, în timp ce locul actual ce-l înlocuia se opunea cu toată puterea masei sale acestei imigrări într-un hotel din Paris, pe o plajă normandă sau pe un povârniș de cale ferată. Sufrageria marină de la Balbec, cu lenjeria ei de damasc pregătită ca o pînză de altar pentru a primi apusul de soare, căutase să zdruncine trăinicia palatului Guermantes-ilor, să-i forțeze ușile și făcuse, o clipă, să se clatine canapelele în jurul meu, cum făcuse într-o zi cu mesele unui restaurant parizian. Mereu, în aceste reînvieri, locul îndepărtat zămislit în jurul senzației comune se încheștase pentru o clipă, ca un luptător, cu locul actual. Locul actual fusese totdeauna învingător; cel învins mi se păruse totdeauna

mai frumos, atît de frumos, încît rămăsesem în extaz pe caldarîmul neuniform, ca și în fața ceștii de ceai, căutînd să opresc în momentele cînd apăreau, să fac să reapară cînd îmi scăpau, Combray-ul, Veneția, Balbecul, năvălînd și retrăgîndu-se, iscîndu-se pentru ca apoi să mă părăsească în mijlocul locurilor noi dar receptive la trecut. Și dacă locul actual nu ar fi fost de îndată învingător, cred că mi-aș fi pierdut cunoștința; căci aceste reînvieri ale trecutului, în clipa cît durează, sînt atît de desăvîrșite, încît nu numai că ne obligă ochii să înceteze a mai vedea camera din apropierea lor, pentru a privi drumul străjuit de copaci sau fluxul; ele ne forțează nările să respire aerul locurilor atît de îndepărtate totuși, ne silesc voința să aleagă între diversele proiecte pe care ni le propune, toată ființa noastră să se creadă înconjurată de ele sau, cel puțin, să șovăie între ele și locurile prezente, în tulburarea unei incertitudini asemănătoare celei pe care o simți cîteodată în fața unei viziuni inefabile, în momentul cînd adormi.

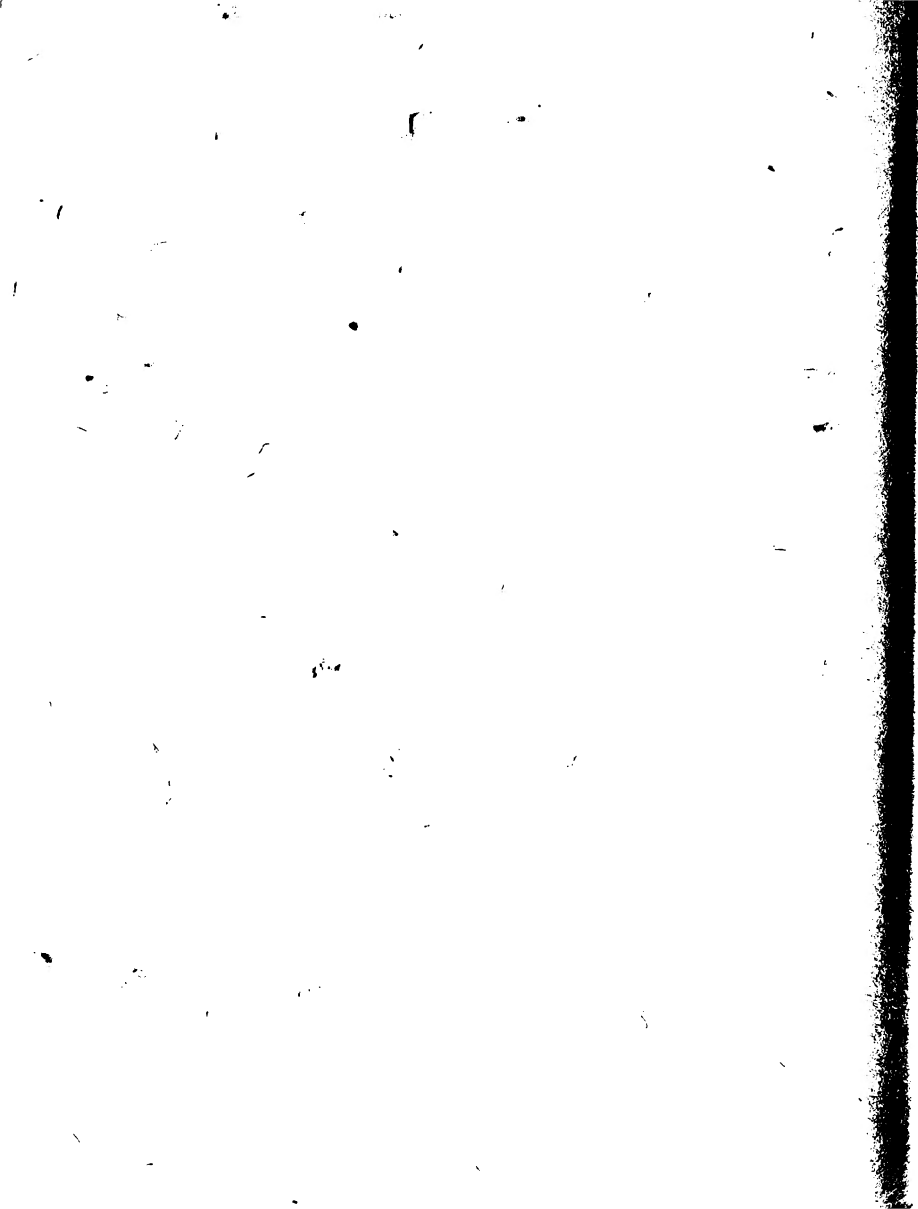
Astfel încît ceea ce tocmai încercase ființa reînviată de cîte trei și patru ori în minte reprezenta, poate, fragmente de existență sustrase timpului, însă această contemplație, cu toate că legată de eternitate, era părelnică. Și totuși simțeam că plăcerea pe care ea mi-o procurase, la intervale rare, în viața mea, era singura fecundă și adevărată. Semnul irealității celorlalte nu se arată el oare de ajuns, fie în imposibilitatea lor de a ne satisface, ca, de pildă, plăcerile mondene care ne pricinuiesc cel mult o indispoziție, provocată de ingerarea unei mîncări abjecte

sau prietenia care este o simulare, întrucît, oricare ar fi motivele morale că-l determină, artistul care renun  la o oră de lucru pentru o oră de t iis cu un prieten  tie că sacrifică o realitate pentru ceva ce nu există (priet nii nefiind prieteni dec t în dulcea nebună pe care o avem în decursul vie ii, la care ne pret m, dar care, în ad ncul min ii noastre,  tim că este gre ala unui nebun care ar crede că mobilele trăiesc  i ar sta de vorbă cu ele), fie în trist ea ce urmează satisfacerii p cerilor, ca aceea pe o resimțisem, în ziua când fusesem prezentat Albertinei, de a-mi fi dat osteneala, destul de pu in  totu i, pentru a ob ine un lucru — să o cunosc pe această tinără — care-mi păru de mică importanță, pentru că-l ob tinusem ? Chiar o p cere mai profundă, ca aceea pe care a  fi putut să o simt c nd o iubeam pe Albertine, nu o percepeam, în realitate, dec t în mod invers, din pricina nelini  tii care mă cuprindea c nd lipsea ea, căci atunci când eram sigur că va veni, ca în ziua când se întorsese de la Trocadéro, nu credeam că simt altceva dec t o vagă plictiseală, în timp ce mă  nfl c ram tot mai mult pe măsură ce aprofundam, cu o bucurie cresc nd , zgomotul cu itului sau gustul infuziei care făcuse să pătrundă în camera mea camera m tu ii L onie,  i în urma ei întregul Combray, cu cele două p r i ale sale.  n consecin  , acum eram hotărit să prind  i să țintuiesc această contemplare a esen ei lucrurilor, însă cum ? prin ce mijloc ? Desig r, în momentul c nd  ervetul apretat îmi reamintise Balbecul  i timp de o clipă îmi desf tase imaginația, nu numai cu priveli tea mării, a a cum era ea în diminea a aceea, dar  i cu mirosul camerei, cu iu eala v ntului, cu pofta de a lua de-

junul, cu șovăiala în alegerea plimbărilor, toate acestea legate de senzația pînzei ca miile de aripi ale îngerilor, — desigur, în momentul cînd inegalitatea celor două pietre de pavaj prelungise imaginile șterse și firave pe care mi le lăsase Veneția și San Marco, în toate sensurile și în toate dimensiunile, prin toate senzațiile pe care le simțisem acolo, făcînd legătura între piață și biserică, între debarcader și piață, între canal și debarcader, și tot ce vede ochiul, lumea dorințelor care nu este vizibilă decît spiritului — fusesem ispitit dacă nu să călătoresc din nou, căci mă împiedica anotimpul, pe apele, pentru mine mai ales primăvăratice, ale Veneției, cel puțin să mă întorc la Balbec. Dar nu m-am oprit nici o clipă asupra acestei idei. Știam prea bine nu numai că tărîmurile nu sînt așa cum mi le zugrăvea numele lor și că doar în visele mele, în somn, mi se întindea în față un tărîm alcătuit din materia pură, pe deplin deosebit de lucrurile obișnute pe care le vezi, le atingi, și care le aparținuse pe cînd mi le înfățișam ; dar chiar în ceea ce privea imaginile de un alt gen, cele ale amintirii, știam că nu aflasem frumusețea Balbecului cînd mă dusesem acolo, și însăși aceea cu care rămăsesem nu mai era cea pe care o regăsisem în timpul celei de a doua șederi a mea acolo. Experimentasem prea mult neputința de a smulge realității ceea ce se afla în adîncul ființei mele ; nu voi putea regăsi Timpul pierdut nici în piața San Marco, după cum nici în cea de a doua călătorie a mea la Balbec, sau în întoarcerea mea la Tansonville, ca să o văd pe Gilberte, iar călătoria care nu făcea decît să-mi propună o dată mai mult iluzia că aceste vechi impresii existau în afara

mea, într-un ungher anumit, nu putea fi modalitatea pe care o căutam. Nu vroiam să mă las amăgit încă o dată, căci mi se punea problema de a ști, în sfârșit, dacă era într-adevăr cu putință să ajung, mereu decepționat cum fusesem în fața locurilor și lucrurilor (cu toate că o dată bucata pentru concert a lui Vinteuil părăsise să-mi spună contrariul), la ceea ce crezusem de nerealizat. Nu aveam, deci, să mai încerc încă o experiență pe o cale care, o știam de mult, nu ducea nicăieri. Impresii ca acelea pe care căutam să le fixez nu puteau decît să pălească în contact cu o plăcere nemijlocită, care nu fusese în stare să le dea naștere. Singura cale de a le împărtăși mai mult era să caut să le cunosc cît mai bine acolo unde se aflau, adică în mine însumi, să le lămuresc pînă în adîncurile lor. Nu putusem să descopăr plăcerea la Balbec și nici pe cea de a conviețui cu Albertine, pe care o înțelesesem prea tîrziu. Iar recapitularea decepțiilor din viața mea, considerată ca trăită, și care mă îndemnau să cred că realitatea ei trebuie să rezide altundeva decît în acțiune, nu apropia într-un mod pur întîmplător și urmînd împrejurărilor vieții mele, diferitele dezamăgiri. Simțeam limpede că decepția călătoriei, deziluzia în dragoste nu erau decepții diferite, ci aspectele variate pe care le ia, potrivit faptului căruia i se aplică, neputința noastră de a ne realiza în plăcerea materială, în activitatea efectivă. Și gîndindu-mă din nou la această bucurie extratemporală pricinuită fie de zgomotul linguriței, fie de gustul prăjiturii, îmi spuneam : „Oare aceasta să fi fost, această fericire sugerată de scurta frază din sonata lui Swann, care

se înșelase identificînd-o cu plăcerea dragostei și nu știuse să o afle în creația artistică, această fericire pe care mă făcuse să o bănuiesc ca fiind și mai suprapămîntească decît mi-o sugerase scurta frază din sonată, chemarea roșie și misteroasă a septetului pe care Swann nu putuse să-l cunoască, pentru că murise; ca atîția alții, înainte ca adevărul îăurit pentru ei să fi fost revelat ? Dealtfel, fraza aceasta nu ar fi putut să-i fie de folos, căci ea putea într-adevăr să simbolizeze o chemare dar nu să creeze forțe și să facă din Swann un scriitor, ceea ce el nu era.“

Lector : ELENA MURGU
Tehnoredactor : ELENA CĂLUGĂRU

Bun de tipar 28.III.1977. Tiraj 100 130 ex. broșate.
Coli ed. 11,46. Coli tipar 8,50.

Comanda nr. 70 084
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”
București — Piața Scintei nr 1
Republica Socialistă România

de

Аполіт

5

CAT Growth

Antwerpen

2025

